

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra politologie

Analýza politiky Huga Cháveze v reflexi socialismu 21. století.

Diplomová práce

Autor: Petra Hofmanová

Studijní program: Politologie

Studijní obor: Politologie – latinskoamerická studia

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Pavlína Springerová, Ph.D.

Hradec Králové, 2015

Zadání diplomové práce

Autor:	Bc. Petra Hofmanová
Studium:	F1181
Studijní program:	N6701 Politologie
Studijní obor:	Politologie - latinskoamerická studia
Název diplomové práce:	Analýza politiky Huga Cháveze v reflexi socialismu 21. století
Název diplomové práce v AJ:	An Analysis of Hugo Chavez's Policy in the Reflection of the Socialism of the 21th century

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Na Světovém sociálním fóru konaném v lednu 2005 v brazilském Porto Alegre vyzval venezuelský prezident Hugo Chávez mimo jiné k "překročení" kapitalismu, který není schopen řešit chudobu a další problémy většiny lidí. Ve svém projevu volal po znovuoobjevení socialismu, ne podle vzoru Sovětského svazu, ale takového typu, který bude založen na spolupráci, nikoliv soutěži. Diplomová práce se zabývá teoretickými východisky socialismu 21. století, jak je tento nový směr nazýván, a jejich naplňováním v rámci politiky venezuelského prezidenta. Cílem této práce je pomocí analýzy konkrétních Chávezových kroků odhalit, zda v reálné politice dochází k důsledné aplikaci konceptů socialismu nového směru. V této souvislosti bude provedena analýza Chávezových konkrétních kroků v oblasti politické a sociální a tato reálná politika bude porovnána se základními principy socialismu 21. století. Práce vychází z teoretického konceptu socialismu 21. století, využije empiricko-analytického přístupu, analytickou metodu a jedinečnou případovou studii.

Bruce, Ian. 2008. *The Real Venezuela. Making Socialism in the Twenty-first Century*. London: Pluto Press.
Grugel, Jean a Ruggirozzi, Pía, eds. 2009. *Governance after Neoliberalism in Latin America*. New York: St Martin's Press.
Hagopian, Frances a Mainwarring, Scott P, eds. 2005. *The Third Wave of Democratization in Latin America*. New York: Cambridge University Press.
Levin, Judith. 2007. *Hugo Chávez*. New York: Infobase Publishing.
Manwaring, Max G. 2005. *Venezuela's Hugo Chávez. Bolivarian Socialism and Asymmetric Warfare*. Strategic Studies Institute U.S. Army. Smith, Peter H. 2005. *Democracy in Latin America. Political Change in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
Steffan, Heinz Dietrich. 2005. *Hugo Chávez y el Socialismo del Siglo XXI*. Monte Avila Editores Latinoamericana.
Woods, Alan. 2008. *Reformism or Revolution. Marxism and Socialism of the 21st Century*. London: Pluto Press.
Internetové zdroje: www.axisoflogic.com www.chavez.org.ve www.presidencis.gob.ve www.vcrisis.com www.venezuelanalysis.com

Garantující pracoviště:	Katedra politologie, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	Mgr. et Mgr. Pavlína Springerová, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	26.2.2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 30. dubna 2015

Anotace

HOFMANOVÁ PETRA. *Analýza politiky Huga Cháveze v reflexi socialismu 21. století*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2015, 148 str. Diplomová práce.

Na Světovém sociálním fóru konaném v lednu 2005 v brazilském Porto Alegre vyzval venezuelský prezident Hugo Chávez mimo jiné k „překročení“ kapitalismu, který není schopen řešit chudobu a další problémy většiny lidí. Ve svém projevu volal po znovuoobjevení socialismu, ne podle vzoru Sovětského svazu, ale takového typu, který bude založen na spolupráci, nikoliv soutěži. Diplomová práce se zabývá teoretickými východisky socialismu 21. století, jak je tento nový směr nazýván, a jejich naplňováním v rámci politiky venezuelského prezidenta.

Cílem této práce je pomocí analýzy konkrétních Chávezových kroků odhalit, zda v reálné politice dochází k důsledné aplikaci konceptů socialismu nového směru. V této souvislosti bude provedena analýza Chávezových konkrétních kroků v oblasti politické a sociální a tato reálná politika bude porovnána se základními principy socialismu 21. století.

Práce vychází z teoretického konceptu socialismu 21. století, využije empiricko-analytického přístupu, analytickou metodu a jedinečnou případovou studii.

Klíčová slova: Hugo Chávez, socialismus 21. století, participativní demokracie, ústava.

Annotation

HOFMANOVÁ PETRA. *An Analysis of Hugo Chávez's Policy in the Reflection of the Socialism of the 21 century*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2015, 148 pp. Diploma Dissertation.

At the World Social Forum held in January 2005 in Porto Alegre, Brazil, Venezuelan President Hugo Chávez called, among other things, to the "crossing" of capitalism, which is unable to deal with poverty and other problems of most people. In his speech, he called for a rediscovery of socialism, not based on the Soviet Union model, but the kind that is based on cooperation, not competition. This thesis deals with the theoretical basis of socialism of the 21st century, how this new direction is called, and its fulfillment in the policy of the president of Venezuela.

The aim of this work is to reveal, by means of the analysis of specific political action of Chavez, whether the real politics leads to a consistent application of the concepts of the „new“ socialism. In this context, Chavez' particular steps in the field of political and social policy are analysed and this is compared with the basic principles of socialism of the 21st century.

The work is based on the theoretical concept of the socialism of the 21st century, it uses an empirical-analytic approach, analytical methods and a unique case study.

Key words: Hugo Chávez, socialism of the 21st century, participatory democracy, constitution.

Poděkování

Autorka děkuje vedoucí práce Mgr. et Mgr. Pavlíně Springerové, Ph.D. za výjimečnou ochotu, velkou trpělivost, čas, cenné rady a připomínky při psaní této práce.

ÚVOD.....	1
1. SOCIALISMUS 21. STOLETÍ	20
1.1 Definice socialismu a jeho vývoj	20
1.1.1 Stručný nástin vývoje socialismu v Evropě	22
1.1.2 Socialismus v Latinské Americe	23
1.1.3 Historický exkurz do latinskoamerického socialismu	26
1.2 Heinz Dieterich Steffan a nový historický projekt	32
1.2.1 Teoretická základna socialismu 21. století.....	34
1.2.2 Politická a sociální koncepce Heinze Dietericha Steffana a latinskoamerický přechod k socialismu 21. století.....	37
1.3 Kritika socialismu 21. století.....	41
1.3.1 Alan Woods a jeho polemika se Steffanem – kritika zleva.....	43
1.4 Populismus a Hugo Chávez	46
1.4.1 Chavismo.....	50
2. SLIBY A REALITA CHÁVEZOVÝCH VLÁD.....	54
2.1 Politická oblast	54
2.1.1 Předvolební rétorika a prezidentovy návrhy	54
2.1.2 Vlády Huga Cháveze v praktických krocích.....	60
2.1.2.1 Přijetí nové ústavy.....	60
2.1.2.2 Institucionální nastavení procesu decentralizace.....	70
2.1.2.3 Bolívarovské kroužky – participativní demokracie v praxi	72
2.1.2.4 Vývoj volební neúčasti.....	75
2.2 Sociální oblast	78
2.2.1 Předvolební sliby a prezidentovy návrhy	78
2.2.2 Praktická politika Huga Cháveze v sociální oblasti.....	83

2.2.2.1 Plan Bolívar 2000	86
2.2.2.2 Sociální mise.....	90
2.2.2.3 Sociální politika Huga Cháveze a její vliv na vybrané sociální indikátory	105
ZÁVĚR	113
PRAMENY A LITERATURA	122

ÚVOD

Latinská Amerika (LA) procházela od osmdesátých let 20. století výraznými politickými, ekonomickými a sociálními změnami, v politické rovině končilo období vojenských vlád,¹ v ekonomické oblasti znamenalo selhání modelu ISI² v mnoha zemích přijetí neoliberálního programu reforem podle pravidel Mezinárodního měnového fondu.³ Jeden z klíčových problémů regionu, rozsáhlou chudobu a s ní spojené obrovské sociální rozdíly se ale efektivně vyřešit nepodařilo a tím se komplikovalo vytváření nového demokratického systému, protože nebylo možné v krátkodobé perspektivě naplnit sociální požadavky a potřeby, které si lidé spojovali s obdobím demokratizace (Dvořáková a kol. 2010: 17). Nízké tempo hospodářského růstu znamenalo přetrvávání velké chudoby, vysoké nezaměstnanosti a nedostatečné konkurenceschopnosti. Ačkoliv byla demokracie zpočátku podporována širokými vrstvami obyvatel, nově ustavené demokratické režimy nedokázaly dostatečně řešit mnoholetou korupci, neefektivní vládnutí, slabý právní stát a s ním spojenou nízkou vymahatelnost práva a koncentraci moci v rukou úzké skupiny lidí (Castañeda 2006). Počátkem 21. století začaly v regionu vítězit levicové strany,⁴ které dlouhodobě kritizovaly neschopnost neoliberálního přístupu vypořádat se se závažnými problémy v LA.⁵ Většina zemí zůstala v prostoru liberálních demokracií, některé lze najít na rozhraní, Venezuela se

---

¹ Přechod k demokracii, který probíhal poslední dvě desetiletí 20. století, měl převážně podobu sjednaného přechodu bez výrazných konfliktů, poměrně dramatické problémy se při tranzici režimu objevily v Argentině a Paraguaji (Dvořáková a kol. 2010: 17).

² *Import Substitution Industrialization* (ISI), nahrazení importu vlastní industrializací. Model, který se v rámci Latinské Ameriky snažil o překonání hospodářské zaostalosti, chudoby a závislosti na dovozu. Prosazoval se v LA od padesátých let, hlavním investorem byl stát, který také nastavoval přísné ochranné celní bariéry a vysoké subvence. Model skončil naprostým neúspěchem v osmdesátých letech (Springerová 2009: 255).

³ Tato pravidla pod názvem Washingtonský konsenzus jsou základními principy ekonomického managementu, na kterých panuje široká shoda v rámci světové odborné obce. Autorem je britský ekonom John Williamson, který vytvořil seznam deseti bodů s ekonomickou strategií a požadavky zemí OECD, Mezinárodního měnového fondu a Světové banky. Klíčovým požadavkem je makroekonomická stabilita a otevření ekonomiky v rámci celosvětového obchodu. Požadované snahy o co nejnižší deficit státního rozpočtu a další opatření se výrazně dotýkají životní situace nízkopříjmových skupin obyvatelstva v dotčených státech (Tománek 2011).

⁴ Vyvrcholení příklonu k levici potom znamenala perioda od ledna 2005 do prosince roku 2006, kdy v regionu proběhlo 12 prezidentských voleb, v nichž levice dosáhla významného vítězství ve většině států. Je ale třeba mít na paměti, že díky velké ekonomické, politické a sociální heterogenitě Latinské Ameriky nelze výsledky těchto voleb jednoduše interpretovat jako vítězství levice, protože na případu Kolumbie či Mexika, kde zvítězili představitelé pravice či středu, můžeme vidět relativní sílu pravicových a středových paradigmat (Springerová a kol. 2008: 10).

⁵ Jorge G. Castañeda uvádí tři hlavní důvody vítězství levice. Prvním důvodem bylo odstranění ideologického stigma, který na levici ulpěl v dobách studené války. Jakoukoliv tehdejší levicovou vládu považovaly USA za předmostí Sovětského svazu a usilovaly o její odstranění. Druhý důvod spočívá v extrémní nerovnosti v LA, která je největší ze všech regionů a v kombinaci s demokracií přirozeně podporuje tendence k přijetí levicového pohledu. Třetí důvod doplňuje druhý – vzhledem k sociální, demografické a etnické konfiguraci LA je podle autora přirozené, že v LA vítězí spíše levice (Castañeda 2006).

vydala cestou bolívarovské revoluce, která se postupně transformovala do širšího konceptu socialismu 21. století (Dvořáková a Kašpar 2010: 18). Prvnímu vítězství Huga Cháveze v prosincových volbách roku 1998 předcházela předvolební kampaň ve znamení zásadního vymezení se vůči neoliberální politice tehdejší vlády, slibů o vymýcení korupce, odstranění chudoby prostřednictvím příjmů z ropy, které měly směřovat zejména k sociálně slabým a slibů o prohloubení účasti občanů na rozhodování.⁶ Pro své první prezidentské období představil programové prohlášení *La Propuesta de Hugo Chávez para Transformar a Venezuela*, k jehož klíčovými bodům patřilo svolání ústavodárného shromáždění, vypracování nové ústavy a prosazení demokratické revoluce a participativní demokracie.⁷ Snaha o větší zapojení obyvatel do politického procesu se projevila ve frekvenci voleb mezi listopadem 1998 a červencem 2000 v pořádání dvojích voleb prezidentských, dvojích parlamentních a guvernérských a tří referend. K tomu je ještě třeba přidat další hlasování na úrovni států a místní samosprávy (Novotná Nachtigallová 2010: 241).⁸ V červenci 2000 se konaly další prezidentské volby, tentokrát již podle nové ústavy schválené v předchozím roce v referendu, ve kterých Hugo Chávez zvítězil ještě s větším ziskem hlasů než ve volbách předchozích. V srpnu 2000 představil prezident programové prohlášení vlády na období 2001-2007, ve kterém prezentoval koncept bolívarovské revoluce⁹ s prioritami v oblasti prohlubování participativní demokracie, zajištění udržitelného ekonomického růstu, sociální spravedlnosti a rovných příležitostí a vytvoření multipolárního prostředí v mezinárodních vztazích (*Líneas Generales del Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001 – 2007: 7*).

---

⁶ Výrazná podpora, kterou Hugo Chávez získal ve volbách, byla mnohem více vyjádřením touhy po změně občanů než shodou nad prezidentovým volebním programem. Země se totiž potýkala se závažnými ekonomickými problémy a občané požadovali ukončení Paktu z *Punto Fijo*, který umožnil střídání stran AD a COPEI u moci na dobu čtyřiceti let (Nachtigallová 2006: 359).

⁷ Zřetelně negativní postoj k ústavě z roku 1961 potvrdil Chávez také při složení prezidentské slibu 2. února 1999, když prohlásil „*přísahám před Bohem, vlastní a lidem, že tato umírající ústava bude impulsem pro demokratické změny, aby nová republika měla ústavu adekvátní nové době. To slibuji.*“ (*"Juro delante de Dios, juro delante de la Patria, juro delante de mi pueblo que sobre esta moribunda Constitución (1961) impulsaré las transformaciones democráticas necesarias para que la República nueva tenga una Carta Magna adecuada a los nuevos tiempos. ¡Lo Juro!"*) (teleSUR 2014a).

⁸ Výrazně časté volby lze považovat za projev permanentní kampaně (*permanent campaign*), což je fenomén, který se v extrémní verzi projevuje zejména v andských zemích. Prezidenti Chávez, Morales a Correa používají plebiscitární pojetí prezidentského úřadu (*plebiscitary presidency*), spočívající v permanentní politické mobilizaci veřejného mínění, k posílení své vlastní moci. Mobilizace obyvatel nemá sloužit pouze jako nástroj prezidenta k výhře nad kongresem, ale tito prezidenti usilují o změnu politického a stranického systému, změnu ústavy ve smyslu zvyšování prezidentských pravomocí a své činy si nechávají schválit v referendu. Jejich kroky směřují k upevnění osobní moci nad všemi úrovněmi systému (Conaghan, de la Torre 269).

⁹ Jde o projekt demokratické revoluce, která slibovala ekonomickou prosperitu všem občanům, výrazný podíl na rozhodování v režimu participativní demokracie a snahu o latinskoamerickou jednotu po vzoru Simona Bolívara (Kunc 1999: 109).

V lednu roku 2005 na pátém Světovém sociálním fóru pronesl prezident Chávez projev, ve kterém poprvé hovořil o potřebě nahrazení kapitalismu novým typem socialismu (Chávez; World Social Forum 2005 Memorial). V roce 2006 svoji vizi blíže specifikoval a propojil ji s konceptem bolívarovské revoluce: „*Přijali jsme závazek nasměrovat bolívarovskou revoluci k socialismu a přispět tím k cestě socialismu, socialismu 21. století, který stojí na solidaritě, bratrství, lásce, svobodě a rovnosti.*“ (Chávez; cit. dle Wilpert 2006).¹⁰ Odkaz na socialistické paradigma je patrný také z názvu vládního programu na další funkční období, *Proyecto Nacional Simón Bolívar. Primer Plan Socialista 2007-2013*, který již přímo odkazuje na snahu vytvořit nový socialistický model, který měl v první řadě přihlížet k základním potřebám každého jedince a kde vytváření bohatství mělo sloužit primárně k uspokojení těchto potřeb v ekonomické a sociální oblasti. Socialistický model měl také proměňovat celou podstatu venezuelské společnosti, která se stane socialistickou a kolektivní (*Proyecto Nacional Simón Bolívar. Primer Plan Socialista 2007-2013: 5, 21*). Druhý socialistický plán na roky 2013-2019 pod názvem *Plan de la Patria. Segundo Plan Socialista de Desarrollo Económico y Social de la Nación* byl prezentován jako plynulé navázání na předchozí, proto prohlubuje a rozpracovává základní aspekty prvního plánu a snaží se o expanzi socialistických atributů do každodenního života celé společnosti a do co největšího počtu oblastí lidského konání. V sociální oblasti slibuje tento plán vlády zabránit možnosti opětovného pádu pod hranici chudoby a reformou vězeňství plánuje zlepšit problémy s kriminalitou (*Plan de la Patria. Segundo Plan Socialista de Desarrollo Económico y Social de la Nación*).

Prezident Hugo Chávez zemřel 5. března 2013 po dlouhé nemoci. Jeho nástupce Nicolás Maduro navázal na odkaz bývalého prezidenta a snaží se o pokračování projektu socialismu 21. století. Z pohledu na aktuální situaci v zemi vyplývá, že Venezuela se potýká s celou řadou problémů, z nichž mnohé mají svůj původ v období vlád Huga Cháveze. V oblasti zásobování jsou obrovské problémy se zajištěním základních surovin. Z hlediska bezpečnosti lze konstatovat, že země patří mezi jednu z nejnebezpečnějších na světě,¹¹

---

¹⁰ „*Hemos asumido el compromiso de dirigir la Revolución Bolivariana hacia el socialismo y contribuir a la senda del socialismo, un socialismo del siglo XXI que se basa en la solidaridad, en la fraternidad, en el amor, en la libertad y en la igualdad.*“ (Chávez; cit. dle Wilpert 2006).

¹¹ V roce 2012 označilo v průzkumu 61 % respondentů kriminalitu za závažný problém země (Latinobarómetro 2013).

zejména s ohledem na počet vražd.¹² Rok 2014 se nesl ve znamení velkých demonstrací proti vládě a její neschopnosti vlády vypořádat se s rozsáhlou kriminalitou a korupcí, vysokou inflací a nedostatkem základního zboží v obchodech. Masové protesty si vyžádaly desítky, mrtvých, stovky raněných a zatčených. Ekonomické problémy prohlubovaly také klesající ceny ropy, což je pro Venezuelu klíčová komodita.¹³ Od roku 2013 platí v zemi zákaz vytváření zásob, obchodníci musí své zboží ihned dodávat rovnou do obchodů pod hrozbou trestů. Inflace v roce 2014 dosáhla více než 60 %, v obchodech chybí potraviny a další komodity, guvernéri několika států zakázali lidem stát v noci ve frontách. Současný prezident Nicolás Maduro v kontextu politických, sociálních a ekonomických problémů v zemi ztratil podporu mnoha svých příznivců a podle průzkumu mu v lednu 2015 věřilo pouze 22 % obyvatel (El Universal 2015a). Prezidentův tábor hledá viníky současné situace u opozice a obhajuje ideologické a ekonomické dědictví Huga Cháveze, opoziční strany kritizují nekonceptnost a nesystémovost mnoha kroků Chávezových vlád i stávajícího prezidenta, který se permanentně hlásí k odkazu Cháveze. Venezuela tedy zůstává silně polarizovanou zemí a řešení stávajících problémů je v nedohlednu.¹⁴

Cíl práce a výzkumná otázka

---

¹² V roce 2013 jich bylo 24 000 (the Guardian 2014). Bezpečnostní situace v zemi významně ovlivňuje každodenní život Venezuelanů. Lidé stále více dávají přednost setkání v soukromí před návštěvou veřejných prostor, např. v hlavním městě Caracasu se po 21. hodině snaží nevycházet do ulic, děti si přestávají na ulicích hrát, univerzity zrušily večerní vyučování, taxikáři ve večerních hodinách běžně nestaví na červenou, telefonovat z mobilu na ulici je velmi nebezpečné. Výrazný nárůst počtu vražd za Chávezových vlád je možné zdůvodnit jednak velmi malým procentem úspěšného vyřešení případů a potrestání viníků a také vysokým počtem nelegálně držených zbraní, které stojí za většinou vražd v zemi (Jurásek 2014).

¹³ Venezuela je zakládajícím členem OPEC, její ekonomika je na této komoditě životně závislá. Venezuela se od nástupu Cháveze snažila hrát aktivní roli v organizaci OPEC a prezident usiloval o snížení těžebních kvót, které by vedly k růstu cen ropy a tím ke zvýšení příjmů státního rozpočtu Venezuely a dalších členských zemí. Chávez též podporoval přijetí Ruska do kartelu OPEC, což ale nebylo realizováno (Nachtigallová 2011: 68-69). Za Chávezových vlád převáděl státní podnik PDVSA příjmy z ropy na státní fond *Fonden*, se kterým prezident nakládal zcela podle své úvahy a bez kontroly (Noguera 2008: 27).

¹⁴ Vzhledem k dlouhodobým hospodářským, bezpečnostním a sociálním problémům je zajímavý výsledek Gallupova institutu, který v roce 2011 na reprezentativním vzorku více než 1000 respondentů starších 15 let provedl šetření na téma, jak šťastní se cítí obyvatelé jednotlivých zemí. Venezuela se umístila na čtvrtém místě a region Latinské Ameriky vyšel jako nejvíce pozitivní část světa, mezi deseti prvními zeměmi se umístilo osm zemí LA. Respondenti odpovídali na pět otázek včetně toho, zda den před průzkumem zažili nějakou radost nebo se naučili něco nového. Výzkum zcela opomíjel politickou nebo ekonomickou oblast. Pro analytiky výsledky znamenaly určité překvapení, protože nebyly v souladu s očekáváními vzhledem k základním makroekonomickým ukazatelům, jako je HDP. Singapur jako jeden ze států s nejvyšším HDP se umístil mezi deseti nejvíce negativními zeměmi. Podle některých odborníků totiž pocit duševní pohody automaticky nesouvisí s výší příjmu. Spočítali, že výše příjmu má velký dopad na pocit životní pohody až od výše 75 000 dolarů za rok. Proto je podle nich nutné kromě makroekonomických indikátorů zahrnout do strategií rozvoje ekonomiky i pocity duševní pohody (Gallup 2011).

Tato práce se zabývá problematikou socialismu 21. století a jeho praktickou aplikací ve Venezuele. Cílem práce je za využití případové studie odhalit, zda Hugo Chávez prováděl ve své vládní politice kroky, které byly vedeny v duchu konceptu socialismu 21. století Heinze Dietericha Steffana, který fungoval jako jeho poradce a podílel se na vytváření některých koncepcí a zda se skutečně snažil o naplnění programových prohlášení své vlády, která vycházela nejprve z principů bolívarovské revoluce a později socialismu 21. století. Bývalý prezident se striktně vymezoval vůči neoliberální politice předchozích vlád, které podle něj stály za značnou chudobou v zemi a jejich kroky negativně dopadaly zejména na sociální sektor ve společnosti, kritizoval korupci a výsadní postavení elit, jež prakticky nepřipouštěly k rozhodování o věcech veřejných většinu obyvatel,¹⁵ zcela odmítal stávající hegemonii USA a jejich vliv na integrační proces v LA. Venezuela za jeho vlády (jeden zkrácený a dva šestileté prezidentské mandáty) prodělala zásadní změny v oblasti ústavního pořádku, ale také v oblasti politické, sociální a ekonomické. Tato práce se snaží odhalit, zda se Chávezem prováděná transformace země odvíjela od programových východisek socialismu 21. století. Výzkumná otázka této práce zní: *Vedla politika Huga Cháveze během jeho období v úřadu prezidenta k vybudování funkčního a stabilního ústavního rámce, který prezident sliboval ve volebních kampaních, a který umožňoval větší participaci občanů na rozhodování prostřednictvím decentralizačního procesu a vytvoření odpovídajícího institucionálního nastavení?* Předkládaný text také hledá odpovědi na parciální otázky související s tématem. Došlo za Chávezových vlád ke zvýšení účasti ve volbách v kontextu participativní demokracie, která je jedním ze základních stavebních kamenů socialismu 21. století?¹⁶ Projevil se během jeho vládnutí trend snižování chudoby a nerovnosti jako dvou klíčových aspektů Chávezova diskurzu vůči jeho voličům? Vycházely vládní sociální programy z legislativních norem, s jasně nastaveným a transparentním financováním?

Ačkoliv se Chávez dlouhodobě odvolával na socialismus, podle něj jediné možné cesty, která: „*osvobodí lidstvo od bídy, chudoby, hladu a nerovnosti*“ (Chávez 2011a: 8), jeho ideologické postoje se během let pohybovaly v širokém intervalu. V roce 1992 během televizního vystoupení prohlásil, že není socialista („*Yo no soy socialista.*“). Důvod jeho

---

¹⁵ Od roku 1958 se konaly demokratické volby, proto je toto vyjádření zavádějící a neodpovídá pravdě.

¹⁶ Zde je nutné připomenout, že socialismus 21. století navazuje na bolívarovskou revoluci, která podle vládního prohlášení považuje za jeden z hlavních cílů vybudování bolívarovské demokracie prostřednictvím participace občanů na rozhodování (Líneas Generales del Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001 – 2007: 121).

vyjádření byl zřejmý – šlo o snahu získat voliče ze střední třídy a vyšších příjmových skupin při jeho zamýšlené kandidatuře na prezidenta. Tehdy se prezentoval jako umírněný stoupenec „třetí cesty“¹⁷ s programem na odstranění široce rozvinuté chudoby, snížení korupce a snahou obnovit významné postavení Venezuely v mezinárodním kontextu. V kampani před prezidentskými volbami v roce 1998 vystupoval jako nositel skutečné změny, kdy požadoval svolání ústavodárného shromáždění a přijetí nové ústavy v duchu participativní demokracie. S odkazem na Simona Bolívara¹⁸ začal sám sebe také označovat jako syna velikého Bolívara a opravdového revolucionáře (Chávez 2011: 14). Postupně naplno akceptoval socialistickou rétoriku a po úspěšných volbách v roce 2006 prohlašoval, že: „*sedm milionů lidí, kteří mne volili, jsou pro socialismus.*“ (El Universal 2006).¹⁹ Označil se jako „*socialista nové éry 21. století*“ (Steffan 2005: 9).²⁰ K socialistickým tématům o rovnosti a přerozdělování přidal ještě jeden rozměr – křesťanství.²¹ Chávezovo souznění se základními principy socialismu, jako je odstranění chudoby, rovnost a silná role státu v životě všech obyvatel plně vyhovovalo prezidentovým voličům, kteří pocházeli zejména z nejchudších venkovských a městských

---

¹⁷ Projekt „třetí cesty“ je snahou nabídnout novou alternativu kapitalismu a demokratického socialismu. Strategie usiluje o propojení silných stránek obou směrů (důraz na sociální spravedlnost a důležitou úlohu státu, výrazná role trhu, konzervativní hodnoty a soukromé vlastnictví) a zároveň se snaží vyvarovat se negativních zkušeností z minulosti. Za ideového otce je považován Anthony Giddens, mezi stoupence patřil britský premiér Tony Blair, americký prezident Bill Clinton nebo německý kancléř Gerhard Schröder. Mezi klíčové body nové strategie lze zařadit víru v pospolitost, snahu o rovnost příležitostí, důraz na zodpovědnost a víru v odpovědné jednání každého člověka (BBC 1999).

¹⁸ Simón Bolívar založil 7. srpna 1813 druhou Venezuelskou republiku a stal se její prezidentem, výrazně se podílel na osvobozeneckém hnutí proti španělské koloniální nadvládě a zásadně přispěl k tomu, že v roce 1826 zůstalo v LA v rukou Španělů pouze Portoriko a Kuba. Začal být nazýván jako Osvoboditel-*El Libertador*, Hugo Chávez z něj udělal ikonu nové Venezuely a svých politických a sociálních reforem (Klíma 2011: 97-98, 182).

¹⁹ Tento socialismus měl být slovy Cháveze „*bolívarovský, zamorovský, robinzonovský a křesťanský*“ (El Universal 2006).

²⁰ Označení, která pro sebe Chávez používal, byla rozmanitá. V rozhovoru s Martou Harnecker uvedl, že není marxista, ale ani antimarxista. Nepovažoval se za komunistu, ale také ne za antikomunistu (Harnecker 2005: 24).

²¹ Chávez prohlásil: „*Kdyby žil Kristus, byl by socialista.*“ (Dieterich 2005: 9). Přestože spojení socialismu a křesťanství se na první pohled může zdát zvláštní, Yldefonso Finol (venezuelský ekonom, profesor politické ekonomie, člen ústavodárného shromáždění za stát Zulia, zakládající člen strany PSUV a hlavní koordinátor Antiimperialistického centra Simón Bolívar) uvádí osm styčných bodů mezi křesťanstvím a socialismem, mezi které patří zejména princip rovnosti (každý člověk je ze své podstaty rovnocenný s ostatními), politická pluralita, solidarita ve společnosti a pacifismus jako prostředek k řešení sporů (Finol 2011: 94-98). Odkaz na křesťanskou tematiku se objevil ve výpovědi staršího muže, se kterým hovořil autor knihy o Chávezovi Ian Bruce, když onen muž prohlásil, že „*Chávez je jako Ježíš Kristus a my jsme jeho apoštolové.*“ (*Chavez is like Christ, and we are going to be his apostles*). Rozhovor se týkal vytváření komunálních rad jako prostředku decentralizace Bolívarovské republiky (Bruce 2008: 139). Odkazy na křesťanskou symboliku lze nalézt i po Chávezově smrti. V roce 2014 o něm prezident Nicolás Maduro řekl, že Chávez byl „*spasitelem venezuelského lidu, spasitelem amerického lidu, Kristem spasitelem 21. století*“ (LaRepublica.pe 2014). Hugo Chávez v roce 2011 vysvětlil ze svého pohledu spojení mezi křesťanstvím a socialismem jako zcela přirozené, vycházející z činnosti Ježíše Krista. Kristus bojoval proti imperialismu, proti ekonomické, politické a náboženské elitě své doby. Byl zastáncem rovnosti, lidské svobody a důstojnosti, zemřel umučením za všechny chudé lidi na zemi. Chávez sám sebe viděl jako bojovníka za stejné hodnoty (Chávez 2011: 21-22).

oblastí. Vzhledem k faktu, že při Chávezově nástupu žila téměř polovina obyvatel Venezuely pod hranicí bídy, existoval zde poměrně široký elektorát, který se stavěl proti vládnoucím stranám, jež dlouhodobě nedokázaly efektivně řešit jejich obtížné životní podmínky. Socialistická rétorika měla v tomto kontextu relativně velký potenciál jak získat a udržet přízeň těchto voličů. Lze se tedy domnívat, že Chávez svoje vystupování pružně přizpůsoboval konkrétním potřebám a v kontextu snahy o maximalizaci své moci. Jeho vystupování získávalo postupně stále silnější populistický charakter (odvolání se na lid a snaha o nastavení vztahů na bázi lídr a lid) a Vladimíra Dvořáková dokonce tvrdí, že mohl být označován nejen jako marxista, ale též jako fašistický militarista (Dvořáková a kol. 2012: 281).²²

Časové, obsahové a geografické vymezení tématu

Předmětem zájmu této práce je politika Huga Cháveza ve Venezuele a její spojitost s programovými východisky socialismu 21. století. Z hlediska časového vymezení se budeme zabývat rozborem tří mandátů Huga Cháveza, což by mělo umožnit relevantní analýzu jeho nejdůležitějších činů v rámci vnitřní i zahraniční politiky. Hugo Chávez byl zvolen prezidentem v roce 1998, prezidentský slib složil 2. února 1999. V roce 2000 se konaly volby podle nové ústavy, které Chávez vyhrál, a od inaugurace 10. ledna 2001 se datuje druhé prezidentské období, tentokrát již šestileté. Na konci roku 2006 obhájil Chávez opět svůj post a po složení slibu 10. ledna 2007 se ujal třetího mandátu. Volby v roce 2012 a Chávezovo vítězství v nich nejsou předmětem této práce, protože prezident již svůj mandát nedokončil a

---

²² Hugo Chávez již před svým zvolením do úřadu údajně navázal kontakty s Argentincem Norbertem Ceresolem, který zastával pravicovou, silně militaristickou ideologii (Dvořáková a kol. 2012: 281). Norberto Ceresole bývá nazýván jako Chávezův Rasputin a venezuelského prezidenta označil jako své „stvoření.“ Poté, co Hugo Chávez převzal moc, řekl Ceresole v interview, že nový prezident reprezentuje model, který on sám navrhl již v šedesátých letech, a že události roku 1998 jsou naplněním jeho dlouholetého snu. Ačkoliv je třeba brát tyto výroky s jistou rezervou, přesto musíme přiznat, že základní parametry Chávezova režimu vychází z Ceresolova spisu *Caudillo, Army and the People. The Venezuelan Model or Post-Democracy*. V tomto geopolitickém spisu Ceresole navrhoval, aby se Chávez stal vůdcem revoluce nejen ve Venezuele, ale aby se postavil do role lídra celé hispánsko-kreolské Ameriky, mluvčím ponižovaných a ignorovaných mas a ponižených vojenských sil v rámci celého areálu LA. Po propuštění Huga Cháveza z vězení v roce 1994 na tom začal pracovat a podnikl s Chávezem několik mítinků po iberoamerickém prostoru, kde navazovali kontakty s levicovými vojenskými nebo komunistickými aktéry, případně s představiteli narkoteroristických skupin. Ceresole může být z ideologického hlediska řazen mezi nacisty i komunisty. Spolupracoval se sovětskou a východoněmeckou zpravodajskou službou na straně jedné, ale obdivoval také Hitlera a jeho pojetí rasismu a antisemitismu a holokaust označil za „velkou lež.“ (Rush 1999: 76).

od roku 2011 se jeho pobyt v úřadu komplikoval kvůli vážné nemoci.²³ Přestože se k socialismu 21. století verbálně přihlásil až v roce 2005, je nezbytné analyzovat jeho kroky již od nástupu do funkce, protože od počátku svého vstupu do prezidentského úřadu prosazoval bolívarovskou revoluci, která znamenala v jeho pojetí snahu o participativní demokracii, spravedlnost, rovnost a svobodu a zahrnovala v sobě řadu konkrétních kroků, jako byla pozemková reforma, zdravotní péče pro chudé, vzdělání pro děti ze sociálně slabých rodin, to vše hrazené příjmy z ropy. Dominantní postavení v ideologii revoluce zastával boj Cháveze proti imperialismu a neoliberalismu²⁴ zejména v podání USA (Keen, Haynes 2009: 494-495).²⁵ Projekt bolívarovské revoluce v polovině roku 2006 Chávez ve svém projevu transformoval do širšího konceptu socialismu 21. století, ale hlavní principy zůstaly stejné.

Když v roce 2005 oznamoval Chávez, že Venezuela nastoupí cestu k socialismu 21. století, měl za sebou již několikaletou spolupráci s Heinzem Dieterichem Steffanem,²⁶ který je považován (a sám sebe tak také označuje) jako tvůrce (*inventor*) tohoto konceptu.²⁷ Oba aktéři se potkali v roce 1999²⁸ v paláci Miraflores.²⁹ Chávez v té době již znal Steffanovu práci, ve vězení³⁰ četl jeho knihy (včetně publikace o Simonu Bolívarovi) a až do roku 2007

---

²³ Volby v roce 2012 probíhaly ve znamení vážné nemoci venezuelského prezidenta, jejíž průběh si vyžádal opakované léčení na Kubě. Prezident se následně nemohl zúčastnit inaugurace, což vyvolalo velké spory s opozicí, která se odvolávala na dodatek venezuelské ústavy s tím, že pokud prezident není schopen ujmout se svého úřadu nebo zemře v prvním roce mandátu, musí se do 30 dnů konat nové volby (idnes 2013).

²⁴ Podle Cháveze byl neoliberalismus „*cestou do pekel pro Latinskou Ameriku*.“ (Keen, Haynes 2009: 495).

²⁵ Po úmrtí Huga Cháveze označila ekvádorská konfederace domorodých obyvatel (*La Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador, Conaie*) bývalého prezidenta jako „*příklad boje proti imperialismu*“ (La Hora Nacional 2013).

²⁶ V té době byl již Steffan známý jako levicový myslitel, autor společné knihy s Noamem Chomskym (Globální vesnice, *La aldea global*) a v té době bylo také již publikováno jeho dílo Socialismus 21. století (*El socialismo del siglo XXI*), ve kterém představil svůj nový koncept spočívající v přímé demokracii a nové teorii hodnoty.

²⁷ Autor nazývá svoji teorii jako socialismus 21. století, případně participativní demokracie. V knize *El Socialismo del Siglo XXI* předkládá Steffan tři synonyma pro svoji novou teorii: participativní demokracie (*democracia participativa*), nový socialismus (*nuevo socialismo*) a nový historický projekt (*Nuevo Proyecto Histórico*) (Steffan 2003: 12).

²⁸ Po zvolení Cháveze prezidentem a vzniku nové vlády chtěl Stefan podle svých slov vědět, zda dojde ve venezuelské politice k opravdové změně nebo zda nová politická garnitura půjde směrem dřívějších vlád (*Mira, quiero saber si realmente va a haber un cambio o si van a ser como los demás*). Setkání s Chávezem zprostředkoval ministr energetiky v nové vládě Alí Rodríguez (BBC 2013).

²⁹ Oficiální sídlo venezuelského prezidenta.

³⁰ Hugo Chávez byl uvězněn po neúspěšném puči v roce 1992. Trest odnětí svobody mu byl vyměřen na tři roky, po dvou letech dostal milost.

byl Steffan jeho poradcem³¹ a velmi blízkým přítelem. Steffan uvádí, že prezident Chávez od něj převzal koncept socialismu 21. století včetně koncepce Latinskoamerického regionálního mocenského bloku (který měl změnit poměry na geopolitické scéně) a hlásí se také ke spoluautorství nové venezuelské vojenské doktríny (RunRun.es 2013). Ačkoliv bývá socialismus 21. století některými autory kritizován jako utopický koncept,³² je třeba mu věnovat pozornost, protože Steffan vypracoval za pomoci dalších vědců koncepci, která pomohla Hugu Chávezovi provést rozsáhlou rekonfiguraci politického, ekonomického a sociálního prostředí ve Venezuele. Steffanův koncept usiluje zejména o participativní demokracii, což se výrazně odlišuje od zastupitelského pojetí v klasických demokraciích a o změnu kapitalistického uspořádání směrem k novému typu socialismu, který se poučí z chyb minulých let a zároveň bude odpovídat specifickým podmínkám 21. století. Jedná se tedy o aplikaci nové teorie v zemi, která disponuje obrovskými zásobami ropy a je důležitá nejen v regionálním, ale též v celosvětovém kontextu. Jako významný člen OPEC může spoluovlivňovat ropnou politiku, což je při závislosti světové ekonomiky na této komoditě výrazná politická zbraň. Navazování úzkých obchodních a politických vazeb se zeměmi jako Írán, a kategorické odmítání USA mohlo vést k rozkolísání regionálního i globálního ekonomického systému a narušit křehkou rovnováhu v mezinárodních vztazích.

V souvislosti s výzkumnou otázkou se tato práce soustředí na sociální a politickou oblast. Sociální otázka je ústředním bodem socialismu 21. století i Chávezových programů, problematika sociální nerovnosti a vykořisťování obyvatelstva ze strany úzké skupiny lidí patří mezi základní atributy této ideologie. Steffan vytýká kapitalistickému uspořádání neschopnost vyřešit chudobu, hlad, sociální vyloučení, ekonomický útlak a vyřazení občanů z rozhodovacího procesu (Steffan 2003: 9). Hugo Chávez v rámci sociální oblasti akcentoval zejména otázku chudoby, negramotnosti a špatné zdravotní péče o nízkopříjmové obyvatele ve Venezuele. Požadoval rovný přístup ke vzdělání pro všechny občany, zajištění bezpečnosti a trvale udržitelného rozvoje, zlepšení v oblasti přerozdělování příjmů a bohatství státu. Pro analýzu sociální politiky Chávezových vlád byly zvoleny následující indikátory: vývoj chudoby a extrémní chudoby, snižování negramotnosti, vývoj nerovnosti, (vyjádřené pomocí

---

³¹ Jak říká sám Steffan, tato spolupráce nebyla nikdy institucionalizována kvůli jeho neochotě opustit Mexiko a také kvůli tomu, že by jako analytik, který by se účastnil konkrétního politického procesu, ztratil intelektuální svobodu k jeho případné kritice (RunRun.es 2013).

³² Více ke kritice socialismu 21. století v teoretické části práce.

Giniho koeficientu), výdaje státu do oblasti zdravotní péče a vzdělávání a celkové výdaje státu na sociální politiku jako procento na HDP. Data pro tuto oblast budou čerpána zejména z webu CEPAL,³³ Světové banky, OSN, The World Factbook. Práce využívá také oficiálních dat od venezuelské vlády, nicméně tyto údaje jsou konfrontovány s pokud možno objektivními názory a analýzami tak, aby byla (tam, kde je to možné) odlišena vládní propaganda od reálné skutečnosti.

V rámci politické oblasti usiluje projekt nového socialismu podle Steffana o přímou demokracii, tedy přechod od formální vlády lidu k demokracii s účastí (*democracia participativa*). Tento pojem představuje skutečnou schopnost občanů rozhodovat o základních veřejných záležitostech země, nejen politických (Steffan 2003: 48-49). Hugo Chávez velmi často odkazoval na skutečnost, že veškerá moc patří lidu a od něj také pochází.³⁴ Obyvatelé Venezuely měli podle Cháveze být architektky historické změny v zemi, budovateli socialistické ekonomiky a své socialistické vlasti (Chávez 2008: 33-34). K praktické realizaci této proklamace měla z institucionálního hlediska pomoci změna ústavy, která by zajistila více práv pro původní obyvatele, dále federalizace země a s tím spojený maximální přesun moci po vertikální ose k občanům, rozšíření mechanismů přímé demokracie a aktivní využití institutu referenda. Chávez také rozšířil během své vlády svůj vliv na armádu prostřednictvím jmenování důstojníků a ozbrojené síly využil k prosazování svých cílů a posílení své obliby u obyvatel, protože vojáci se účastnili rozsáhlého projektu vlády, kde pomáhali občanům i v mnoha pro armádu poněkud kuriózních oblastech.

V této práci se budeme zabývat institucionálním nastavením Chávezova systému v politické oblasti. Snaha o participativní demokracii bude analyzována v kontextu vývoje volební neúčasti během Chávezových vlád, data budou čerpána zejména z webu Národní volební rady Venezuely (*Consejo Nacional Electoral, CNE*). Z hlediska decentralizace budeme sledovat proměnu postojů Huga Cháveze od slibů k posílení decentralizačních tendencí ve volbách v roce 1998, až po odmítnutí decentralizace v neoliberalní podobě což fakticky vedlo ke vzniku orgánů mimo standardní volené instituce státu na regionální a lokální úrovni a posílení prezidentovy moci. Data budeme čerpat z venezuelské ústavy a

---

³³ Hospodářská komise OSN pro Latinskou Ameriku a Karibik (*Comisión Económica para América Latina y el Caribe*)

³⁴ v roce 2000 v prezidentské kampani bylo jedním z hlavních hesel „*¡S Chávezem vládne lid!*“ (*Con Chávez manda el pueblo*) (Las Campañas Admirables del Presidente Hugo Chávez 2012: 29).

programových prohlášení vlády, tematicky příslušných zákonů Bolívarovské republiky Venezuela, rozhodnutí odpovědných senátů Nejvyššího soudu, analýzy Human Rights Watch a z tisku. Využity budou indexy Freedom House k analýze demokracie a Transparency International k analýze korupce. Vnímání prezidenta Cháveze ze strany Venezuelanů nám zprostředkuje výzkum Latinobarómetro.

S postavou Huga Cháveze je často spojován pojem populismus, který existuje v politickém procesu v různých podobách. Populismus Huga Cháveze sdílí některá společná východiska se socialismem 21. století: snaha o participaci obyvatel, odstranění vykořisťování většiny lidí úzkou elitou, eliminace amerického (USA) imperialismu. Sám prezident označení populistu odmítal, ale podle Vladimíry Dvořákové ho lze označit za klasického populistu (Dvořáková a kol. 2012: 246). Podle Nikolase Kozloffa byl Chávezův populismus natolik specifický, že ho nelze zařadit v rámci klasického populismu a neopopulismu a patří mu samostatná pozice (Kozloff 2006b). Christian Parenti v souvislosti s Hugem Chávezem hovořil o petropopulismu (*petro populism*).³⁵ V teoretické části práce proto blíže představíme populismus a zaměříme se zejména na chápání populismu jako strategie, který je důležitý pro tuto práci. Úzce totiž souvisí s politickou oblastí a konceptem participativní demokracie, protože vychází z principu suverenity lidu. Právě odvolání se na vůli lidu je pro populistického lídra vhodnou strategií pro posílení jeho moci a prosazení jeho rozhodnutí i případným obejitím ústavního pořádku země. V rámci populistického diskurzu se podíváme na *chavismo*, což je podle některých autorů kombinace klasického a nového populismu.³⁶ Hugo Chávez se ve svých projevech stále odvolával na lid (*pueblo*), jeho přání a potřeby, verbálně usiloval o zapojení lidí do rozhodovacího procesu ve věcech veřejných.³⁷

---

³⁵ Christian Parenti definoval petropopulismus v roce 2005 jako zcela nepřiměřené používání příjmů z nerostného bohatství ke koupi politické podpory. Parenti použil tento termín k popisu Chávezova způsobu nakládání s ropou a tvrdil, že Chávezova politika je úzce svázaná s vysokými cenami ropy, a proto dlouhodobě neudržitelná (Parenti; cit. dle Matsen et al. 2014: 1). Je třeba si uvědomit, že Hugo Chávez financoval sociální programy zejména díky příjmům z exportu ropy, od roku 2005, kdy Parenti přišel s tímto tvrzením, vyhrál každé volby (s výjimkou referenda o změně ústavy v roce 2007) a po jeho smrti byl navzdory stále se prohlubujícím problémům země zvolen jím vybraný nástupce. Proto je možné říci, že příjmy z ropy skutečně vedly k takové politické podpoře, že se prezident dlouhodobě udržoval u moci.

³⁶ Kirk A. Hawkins definuje *chavismo* jako populistické hnutí, ve kterém lídr a jeho podporovatelé sdílejí antagonistické názory a tím polarizují a rozdělují společnost ve Venezuele (Hawkins 2010: 6).

³⁷ Ve vysílání teleSUR byl po své smrti označen jako největší ochránce lidu (*el gran protector del pueblo*) (teleSUR 2014b).

Součástí této práce není oblast hospodářská, geopolitická a hodnotová. V hospodářské oblasti kritizuje Steffan principy tržní ekonomiky, která v rámci poptávky a nabídky nedokáže adekvátně uspokojit potřeby obyvatel planety a rozporem mezi sociálním charakterem výroby a soukromým vlastnictvím způsobují opakované krize systému. Řešení vidí autor v demokratickém plánovaném hospodaření, ve kterém bude cena všech výrobků rovna pouze množství práce nutné k jejich výrobě a mzda bude záviset výlučně na odpracovaném čase (Steffan 2003: 39-40). Určení objektivní hodnoty výrobků a služeb je velmi komplikovaný proces, který v současné době nemá vytvořen základní parametr, tedy matici pro určení hodnoty každého výrobku. Proto není vhodné aplikovat nedokončený teoretický model na konkrétní politiku venezuelské vlády. Z geopolitického hlediska se socialismus 21. století soustředí na vytvoření regionálního bloku, který by znamenal odmítnutí neokoloniálních snah USA. Hugo Chávez se vůči USA ostře vymezoval a usiloval o vybudování alternativní integrační platformy. Zahraniční politika Huga Cháveze byla velmi specifická a její rozsah neumožňuje zpracování tématu v této práci, která se soustředí na vnitropolitické aspekty Chávezových vlád. Hodnotová oblast zahrnuje postupné vytvoření nové lidské bytosti, která bude žít ve skutečné demokracii. Podle autora tato oblast stojí až na konci celého procesu a je jeho určitým vyvrcholením (Steffan 2003: 49).

Použitá metoda

V této práci je proveden kvalitativní výzkum politiky Huga Cháveze mezi léty 1998-2012³⁸ ve Venezuele. V rámci kvalitativního výzkumu se zaměřujeme na pochopení případu v jeho přirozeném prostředí, zkoumáme jeho podstatu a usilujeme o maximální porozumění dané problematice, aniž bychom se primárně snažili o zobecnění konkrétního jevu. Pokoušíme se tedy uchopit zkoumaný fenomén v celém jeho kontextu, subjektivně jej popsat a co nejvíce mu porozumět (Drulák 2008: 19).³⁹ Tento typ výzkumu umožňuje odpovědět na otázku, zda výrazně socialistická rétorika prezidenta byla aplikována v praxi nebo zda sloužila pouze k další kumulaci moci v rukou hlavy státu. Práce využívá interpretativního a konstruktivistického přístupu. Cílem interpretativního kvalitativního výzkumu je rekonstrukce

---

³⁸ Jednoho prezidentského dvouletého mandátu podle ústavy z roku 1961 a dvou šestiletých podle ústavy z roku 1999.

³⁹ Petr Drulák v knize *Jak zkoumat politiku* z roku 2008 uvádí 2 typy kvalitativního výzkumu – interpretativní a vysvětlující. Interpretativní přístup se nesnaží o vysvětlení, ale o pochopení zkoumaného jevu. Vysvětlující kvalitativní výzkum usiluje prostřednictvím formulace a ověřování hypotéz o odhalení kauzálních souvislostí ve sledovaném jevu (Drulák 2008: 15-16).

a následná interpretace „*subjektivních či sdílených významů, které jednotlivci a skupiny přisuzují realitě.*“ (Drulák 2008: 19). Interpretativní výzkum předpokládá, že realita je sociálně konstruovaná, a badatel se stává prostředkem, přes kterého je tato realita odkrývána (Andrade 2009: 43). To odpovídá konstruktivistickému paradigmatu, které je definováno jako: „*směr, který se zajímá o způsoby, jakými lidé individuálně nebo kolektivně interpretují nebo konstruují sociální a psychologický svět ve specifických lingvistických, sociálních nebo historických kontextech.*“ (Hendl 2008: 89).⁴⁰ K pochopení jednání zkoumaného jednotlivce nebo skupin slouží právě interpretace, která analyzuje tyto významy (Drulák 2008: 19). Díky analýze zkoumaných postupů lépe pochopíme jednání daného jedince nebo skupiny, v této práci tedy politiku bývalého venezuelského prezidenta ve vybraných oblastech. Mezi nástroje kvalitativního interpretativního výzkumu patří diskurzivní analýza, zakotvená teorie, etnografie a biografie.

V této práci využijeme prvky diskurzivní analýzy, která se zaměřuje na zkoumání jazyka mimo obvyklé kategorie gramatiky a také na neverbální komunikaci, jako jsou například jakákoliv obrazová média. Nezabývá se otázkou pravdivosti dokumentu, ale snaží se odhalit způsob, kterým lidé skrze text vytváří smysl a význam svých aktivit v rámci společnosti (Drulák 2008: 92-94). Badatelé Jorgensen a Phillips definují diskurzivní analýzu jako jistý způsob o tom, jak o světě mluvit a jak jej chápat, jako analýzu různých vzorů, kterým se řídí jazykové projevy lidí například v politické diskuzi (Jorgensen, Phillips 2002: 1). Hugo Chávez byl prezidentem, který využíval mnoha různých kanálů, jak komunikovat s veřejností. Jako hlava státu pravidelně vystupoval v televizním a rozhlasovém vysílání a uveřejňoval články v tisku. Publikoval množství knih, ve kterých opakovaně vysvětloval myšlenky bolívarovské revoluce. Jeho komunikační strategie zahrnovala časté opakování frází, ustavení vlastní ideologie a snahu o její maximální implementování do života všech obyvatel, prezentaci vybraných témat a příběhů, nastolení vztahů s určitými společenskými

---

⁴⁰ Konstruktivismus je teoretický směr, který od počátku 80. let získal silné postavení ve výzkumu mezinárodních vztahů v USA. Neorealistická logika počítala s vyrovnáním sil ostatních zemí vůči USA po konci studené války, toto vyrovnání by současně znamenalo posilování síly a pozic jednotlivých států. Tato predikce se nenaplnila a neorealismus si vysloužil kritiku právě ze strany konstruktivistů s tím, že neorealistický přístup nedostatečně akcentuje roli myšlenek a idejí, tedy sociální rozměr (Jackson, Sorensen 2006: 162-163). Pro jednoho z průkopníků konstruktivismu Nicholase Onufa je vztah činitele rovnoprávný ke struktuře, oba aktéři jsou na sobě závislí a vzájemně se podmiňují, protože struktura plodí aktéra, který ji následně mění přijetím pravidel. Z pohledu této práce je zajímavý Onufův důraz na význam jazyka hlavně v podobě pravidel na úrovni činitele a struktury, kdy právě pravidla pocházející od činitele mění strukturu. Proto Onuf akcentuje ve výzkumu zejména analýzu jazyka a diskurzu (Onuf; Mezinárodní vztahy 2010: 99).

skupinami a cílený dialog s nimi. V oblasti zahraniční politiky se dlouhodobě velmi negativně vymezoval proti USA a usiloval o snížení vlivu USA v regionu. Porozumění jazykovým projevům Huga Cháveze zejména v programových prohlášeních jeho vlády a ústavě Bolívarovské republiky umožní lépe porozumět jeho specifické konstrukci reality, kterou vytvářel a pro niž se snažil získat občany Venezuely. Tato konstrukce protagonistické⁴¹ demokracie a vlády lidu a negativního vymezení se vůči nepřátelům revoluce (v podobě oligarchie, venezuelské opozice, nadnárodních korporací a USA) se objevovala v kontextu bolívarovské revoluce a později socialismu 21. století. Chávez dlouhodobě prezentoval úspěchy svých vlád a odmítal kritické hlasy vůči ekonomickým aspektům i porušování lidských práv.

Politika prezidenta Huga Cháveze je představena ve formě případové studie. V případové studii usilujeme o detailní výzkum jednoho případu nebo relativně omezeného množství případů (Hendl 2008: 102). Protože Venezuela byla první zemí, která se pokoušela aplikovat principy socialismu 21. století, lze ji dobře využít pro případovou studii, protože podrobný rozbor nám umožní lépe zachytit charakteristické vlastnosti zkoumaného fenoménu. Právě výjimečnost Chávezovy politiky a její zásadní odlišnost od předchozí politické garnitury naplňuje také Drulákovu definici případu jako „*Dostatečně ohraničený aspekt historické epizody či dostatečně ohraničenou historickou epizodu samu o sobě.*“ (Drulák 2008: 32). Badatel zastávající konstruktivistická a interpretativní stanoviska v kvalitativním výzkumu (Hendl 2008: 104) Robert E. Stake rozlišuje tři typy případových studií: vnitřní (*intrinsic case study*), která zkoumá případ pro jeho jedinečnost, instrumentální (*instrumental case study*), jejíž hodnota spočívá v přínosu pro obecnější, teoretické poznání a mnohočetná (*multiple case study*), která při výzkumu jevu nebo obecných podmínek zkoumá více případových studií společně (Drulák 2008: 34-35). Podle Stakea pomáhá konstruktivistický přístup v případové studii tím, že poskytne dostatečně podrobný popis lidí, věcí a procesu a tím umožňuje vlastní zobecnění pro každého (Stake, citováno dle Hendl 2008: 94). Pro tuto práci se jeví jako nejvhodnější instrumentální případová studie, kdy případ je zkoumán do hloubky s ohledem na historický a sociální kontext, ale studium případu slouží jako nástroj pro práci s teorií, konkrétně s teorií socialismu 21. století (Stake 1994: 237).

---

⁴¹ Prezident Chávez používal velmi často souběžně pojmy participativní a protagonistická demokracie, obojí znamenalo účast lidí na rozhodování.

Zpracování tématu v odborné literatuře a analýza použitých pramenů

Osobě Huga Cháveze a jeho politice ve Venezuele je věnována široká pozornost. Velké množství článků se zabývá rovněž zahraničními aspekty Chávezova vládnutí. Vzhledem k silně polarizovaným názorům na postavu bývalého prezidenta a jeho politiku je třeba pečlivě vybírat zdroje informací, které si často mohou zcela protiřečit. Bohatý rejstřík nabízí oficiální stránky vlády *Gobierno Bolivariano de Venezuela*, kde lze nalézt jak aktuální informace, tak programová prohlášení vlády a mnoho dalších archivních dokumentů. Samostatnou kapitolou jsou četná mediální vystoupení bývalého prezidenta, který velmi aktivně prezentoval své představy a myšlenky. K nejrůznějším tématům se vyjadřoval jak v televizním vysílání, kde se v pořadu *Aló, Presidente* formuloval svá stanoviska k širokému spektru problémů,⁴² tak později také v rozhlasovém vysílání v pořadu *De repente con Chávez*⁴³. Pravidelně publikoval ve venezuelském tisku *Las líneas de Chávez*. Politické kampaně mapuje kniha *Las campañas admirables del presidente Hugo Chávez*. Vyjádření prezidenta k nejrůznějším oblastem v lidském životě nabízí souhrn *Pensamientos del Presidente Hugo Chávez* z roku 2011. V roce 2013 vyšla s předmluvou současného prezidenta Nicolase Madura kniha *El libro azul*. V tomto díle Chávez předkládá ideologické vymezení bolívarovské revoluce a následně strategickou linii jejího naplnění prostřednictvím plánu Simon Bolívar.

Dalším velmi často reflektovaným aspektem venezuelské politiky je její zahraniční rozměr, zejména vztahy s USA, vůči kterým se Chávez od začátku ostře vymezoval. V roce 2013 vydali Javier Corrales a Carlos A. Romero knihu *U.S. – Venezuela Relations Since the 1990s*, ve které analyzují vztahy mezi oběma zeměmi z pohledu teorií mezinárodních vztahů, především neorealismu. Otázku vztahů s USA, ale také ropou jako geopolitickou zbraní se zabývá Nikolas Kozloff v díle *Hugo Chavez: Oil, Politics, and the Challenge to the U.S.* Další podnětné analýzy, reportáže a komentáře lze nalézt na webu *Foreign Policy*. Pro základní orientaci v problematice je možné využít server neziskové organizace registrované

---

⁴² Poprvé byl pořad uveden 23. května 1999 na *Radio Nacional de Venezuela* a trval jednu hodinu. Hugo Chávez využíval mnohahodinové přenosy nejen k politické agitaci, ale svěřoval se posluchačům také se soukromými záležitostmi, týkajícím se například osobní hygieny. Chávez uváděl, že je třeba zkrátit dobu sprchování, jemu samému k odstranění pachu údajně stačily 3 minuty. *Aló Presidente* vadilo nejen opozici, ale též běžným občanům, protože docházelo k přerušování telenovel (ídnés 2010).

⁴³ Chávez vysvětlil důvody, které jej vedly ke spuštění rozhlasového vysílání následovně: „*Někdy jsem vzhůru i ve 3 hodiny ráno, pracuji nebo kontrojuji spisy a jsou lidé, kteří v tuto dobu poslouchají rádio, hudbu nebo jsou na silnici. Pořad začneme zpěvem romantických písní s kytarou.*“ (rtve.es 2010).

v USA *venezuelanalysis.com*, kde lze nalézt informace o venezuelském politickém dění, včetně zahraniční politiky, přičemž je třeba respektovat možné omezení objektivity předkládaných názorů z důvodu sympatií mnoha konkrétních přispěvatelů vůči chavistickému režimu a tím také možné nižší relevanci uváděných dat.⁴⁴

V teoretické části vychází tato práce z díla Heinze Dietericha Steffana, který je považován za „duchovního otce“ socialismu 21. století. V knize *El Socialismo del Siglo XXI* analyzuje Steffan myšlenky Karla Marxe a snaží se objasnit slabé stránky socialismu 19. století včetně důvodů, pro které tento směr selhal a nedošel svého naplnění. V další části předkládá hlavní postuláty nového socialismu a participativní demokracie, ukazuje cestu proměny stávajícího systému na nový a navrhuje konkrétně pro latinskoamerické země směr přechodu k novému typu socialismu. Proti Steffanovi se ostře vymezil Alan Woods v díle *Reformism or Revolution. Marxism and socialism of the 21st century (Reply to Heinz Dieterich)* Autor odmítá revizionistické myšlenky přívrženců nového socialismu a kritiku Marxových myšlenek z pera Steffana. Závěrečnou kapitolu věnuje autor konkrétně revoluci ve Venezuele. V roce 2011 publikoval Hugo Chávez dílo, ve kterém předkládá svůj pohled na podstatu socialismu 21. století (s totožným názvem jako Steffanova publikace), *El Socialismo del Siglo XXI*. Chávez se věnuje myšlenkám bolívarovské revoluce, její praktické realizaci v každodenní politice včetně nutnosti vytvořit lidovou revoluční stranu a ukazuje na nepřátele revolučního procesu, kterými jsou v jeho pohledu bohatí lidé a buržoazie, jež jsou podle něj zodpovědní za špatnou sociální situaci chudých Venezuelanů. Kniha rozhovorů Marty Harnecker s Hugo Chávezem *Understanding the Venezuelan revolution: Hugo Chávez talks to Marta Harnecker* z roku 2005 přináší zajímavý pohled o představách prezidenta na roli armády v revolučním procesu a také nastínění komunikační strategie a možnosti dialogu s opozicí. Teoretické ukotvení nového socialismu a jeho naplňování ve Venezuele včetně problematiky korupce jako překážky pro provedení socialistické revoluce sleduje Yldefonso Finol v knize *El socialismo del siglo XXI. Definiciones y particularidades del proceso venezolano*.

---

⁴⁴ Jeden ze zakladatelů tohoto serveru Gregory Wilpert je americký sociolog, který editoval knihu o puči na prezidenta Cháveze v roce 2002 pod názvem *Coup Against Chavez in Venezuela*. V roce 2007 publikoval další dílo o politice tehdejšího prezidenta *Changing Venezuela by Taking Power: The History and Policies of the Chávez Government*.

Jednostranný pohled Huga Cháveze a státního aparátu je třeba vyvážit v zájmu zachování objektivity konfrontací se stanovisky dalších autorů.⁴⁵ Kirk A. Hawkins v díle *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective* zaměřuje svoji pozornost na propojení Chávezovy politiky s populismem a dokládá toto sepětí konkrétními kroky v souvislosti s vytvářením populistických organizací (Bolívarovské kruhy) a praktickou politikou v sociální oblasti (vytváření misí). Na charakter ekonomické politiky ve spojitosti s ropnými zdroji a s tím souvisejícími kroky v zahraniční oblasti se soustředí Javier Corrales a Michael Penfold v knize *Dragon in the Tropics. Hugo Chávez and the political economy of revolution in Venezuela*. Ian Bruce se zaměřuje na postavení nejchudších obyvatel, jejichž špatné ekonomické a sociální podmínky se Chávez zavázal zlepšit, na problematiku pozemkové reformy, na život v chudinských čtvrtích *barrios*, odkud se rekrutují nejvěrnější příznivci bývalé hlavy státu. Jeho dílo nese název *The Real Venezuela. Making Socialism in the 21. Century*. Zajímavý pohled na mocenský vzestup a otázku populismu v souvislosti s konkrétní Chávezovou politikou přináší rozhovor Steva Steina s Nikolasem Kozloffem *Hugo Chávez and Latin American Populism*. Vstup do problematiky nabízí ve svém příspěvku *The Meaning of 21st Century Socialism for Venezuela* Gregory Wilpert, ve kterém vysvětluje podstatu venezuelského projektu a ukazuje na překážky, které stojí v cestě dosažení socialismu 21. století v zemi.

V České republice je do jisté míry omezujícím faktorem dostupnost knih a textů v českém jazyce. Zatím ani jedna z životopisných knih o postavě bývalého prezidenta nebyla do češtiny přeložena, totéž platí o velkém množství interview, která Chávez poskytoval ve španělštině a mnoho z nich lze dohledat také v angličtině. Z hlediska politologie se Venezuele věnuje Mariana Novotná Nachtigallová, v této práci je využit zejména velmi podrobný text mapující historický vývoj ve Venezuele, proměny politické situací v zemi a konkrétní kroky Huga Cháveze ve sborníku Jana Němce a kolektivu *Politické systémy Latinské Ameriky* z roku 2010. Mezi další zdroje pro tuto studii patří kniha autorského kolektivu pod vedením Vladimíry Dvořákové *¡Que el pueblo mande! Levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Tato publikace přináší přehlednou a ucelenou charakteristiku různých

---

⁴⁵ Vhodným příkladem je interview BBC s Hugo Chávezem v paláci Miraflores na téma ekonomické problémy Venezuely v souvislosti se socialismem 21. století, otázky dodržování lidských práv a geopolitického postavení země, kde prezident prezentuje zcela subjektivně a účelově své postoje bez ohledu na ekonomická a jiná data předkládaná moderátorem.

druhů populismu, vypracovanou typologii levicových vlád a v případové studii analyzuje Chávezovu Venezuelu z hlediska režimní změny. Zajímavé informace pohledem přímých aktérů tehdejších událostí⁴⁶ lze nalézt v díle pákistánského novináře Tariqa Aliho⁴⁷ *Piráti Karibiku. Chávez-Morales-Correa-Castro*. Na volby v roce 2006 se soustředí Radek Buben ve sborníku *Election Year 2006: Latin America at the Crossroads?*, který byl editován českými odborníky na Latinskou Ameriku. Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové vydala v roce 2012 další číslo *Journal of Ibero-American Studies* v němž najdeme informace o prezidentské kampani 2012 od Isabelly Hermann. V této práci jsou zejména v politické oblasti využity informace z textu José Noguery *Chávez: Diverze a rozpínavost*.

Struktura a členění práce

Práce je členěna do tří kapitol. První část se zabývá teoretickými otázkami souvisejícími se socialismem 21. století. Pro dobré porozumění je nejprve krátce představen socialismus jako významná historická ideologie, z jehož podstaty těží nový koncept socialismu 21. století. Protože latinskoamerický socialismus vychází v klíčových principech z evropského, je stručně zmíněn vývoj socialismu v Evropě, následuje podkapitola věnovaná specifikům této ideologie v LA a historický exkurz do vývoje socialismu v tomto regionu. Koncepte Heinze Dietericha Steffana týkající se nového historického projektu jsou součástí další podkapitoly. Steffanova práce našla své kritiky a některé jejich aspekty lze nalézt ve třetí podkapitole. Poslední částí teoretického dílu práce je otázka populismu, který je s osobou a politikou Huga Cháveze nerozlučně spjat.

Hlavní analytickou část práce přináší druhá kapitola v podobě případové studie Venezuely. Práce začíná politickou oblastí, protože sociální politika vychází zejména z ústavy z roku 1999, jejíž přijetí je mimo jiné obsahem politické části. Na počátku kapitoly jsou představeny návrhy prezidenta Cháveze prostřednictvím jeho volebních slibů a programových prohlášení během kampaní v jednotlivých prezidentských volbách od roku 1998 po rok 2012. Následuje analýza reálné politiky Huga Cháveze v politické sféře formou přijatých zákonů, prezidentských dekretů, výnosů soudů. V politické oblasti je sledován ústavní vývoj a snahy o

---

⁴⁶ Jedná se mimo jiné o rozhovor Jorge Luise Garcíi Carneria, bývalého ministra obrany, o událostech nazývaných *Caracazo*. Více viz další text.

⁴⁷ Zde je ale třeba vzít v potaz ideologický kontext, protože autor otevřeně přiznává svůj obdiv k postavě bývalého prezidenta.

zavedení participativní demokracie, proces decentralizace a volební neúčast. Kapitola sociální politiky je vystavěna obdobně, nejprve uvádíme přehled slibů v sociální oblasti během prezidentských kampaní, následuje analýza realizovaných kroků. Práce se zaměřuje zejména na prezidentův boj s chudobou a nerovností z pohledu zdravotní péče a vzdělávání. Proto je pozornost v této oblasti soustředěna zejména na sociální mise, které se zabývaly touto problematikou s cílem přinést sociální spravedlnost a zároveň šly mimo rámec běžných a již vytvořených institucí, které zřízením misí naopak ztratily svůj význam a dostatek financí na svůj udržitelný rozvoj.

1. SOCIALISMUS 21. STOLETÍ

1.1 Definice socialismu a jeho vývoj

Vymezit socialismus jedinou definicí není možné. John L. Bowman předkládá dva možné úhly pohledu jak přistoupit k definování ideologie socialismu. První jde po povrchu a otázku socialismu spojuje s pojmy jako třídní boj, vlastnictví, bohatí versus chudí, majetní proti nemajetným. Jako hlavní obsah socialismu vidí tento přístup přání chudých získat majetek a naopak touhu bohatých své vlastnictví a výsady udržet. Druhý pohled je mnohem více komplexní a zahrnuje pojmy jako je morálka, odpovědnost, svoboda, lidská humanita, spravedlnost a tolerance (Bowman 2005: 48). Variabilita široké škály teorií a tradic zahrnutých do socialistické ideologie proto vede některé autory k výroku, že je třeba hovořit spíše o argumentech a definicích v rámci konkrétního typu socialismu, nikoliv hledat obecně platné vymezení (Wright 1996: 14). Do socialismu tedy můžeme zahrnout jak komunistickou ideologii s požadavkem beztřídní společnosti, ve které je třeba odstranit kapitalismus formou revoluce, tak sociální demokracii, jež usiluje o eliminaci sociální nerovnosti a chudoby v rámci demokratického systému za využití gradualistického přístupu (Heywood 2008: 117). Ludwig von Mises definoval socialismus poměrně obecně jako metodu vytvoření takové společnosti, ve které výrobní prostředky budou socializovány (*socialized*) (von Mises 1951: 20).

Podle Johna L. Bowmana lze nalézt většinou shodu mezi zakladateli socialismu, v existující literatuře a u současných socialistů v určitých společných charakteristických prvcích této ideologie. Podle Bowmana mezi ně patří kolektivní státní vlastnictví, kontrola výrobních prostředků, přerozdělování bohatství a princip „*každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb*.“⁴⁸ Tím se socialismus výrazně odlišuje od kapitalismu založeného na soutěži, soukromém vlastnictví, individualismu a fungujícím v logice snahy maximalizovat zisk. Socialismus se staví obecně spíše negativně k otázce soukromého vlastnictví⁴⁹ a dává přednost kolektivní práci před principem soutěže a konkurence (Bowman 2005: 49). Joseph A. Schumpeter charakterizuje socialistickou společnost jako institucionální model, v němž jsou ekonomické záležitosti veřejnou věcí, tedy výrobní prostředky spadají

---

⁴⁸ Bowman vysvětluje, že každý bude pracovat, jak nejlépe umí (tento princip se tedy týká oblasti výroby), a že každý bude mít definovány základní materiální potřeby, které mu budou garantovány (to se týká oblasti přerozdělování) (Bowman 2005: 48-49).

⁴⁹ I zde existuje široká škála postojů od naprostého zákazu soukromého vlastnictví u komunistů až po jeho respektování a ochranu u sociální demokracie.

pod kontrolu určitého ústředního orgánu. Takto pojatá definice se jako mnoho dalších zabývá ekonomickým aspektem. Schumpeter ale předkládá ještě nový rozměr, kdy socialismus charakterizuje především jako nový kulturní svět⁵⁰ (Schumpeter 2004: 188).

Karel Marx v Komunistickém manifestu shrnul program komunistů jako požadavek zrušení soukromého majetku⁵¹ (Marx, Engels 1848: 81).⁵² Soukromé vlastnictví není podle obou myslitelů možné oddělit od principu konkurence, individuální chování odporuje kolektivnímu úsilí, a proto je jeho odstranění hlavním požadavkem. Všechna výrobní odvětví budou namísto konkurujících si jedinců ve vlastnictví celé společnosti (Marx, Engels 1958: 341). Společné vlastnictví výrobních prostředků odstraní všechny překážky rozvoje každé lidské bytosti a v přímém kontrastu s kapitalismem (kde je člověk pouze nástrojem k rozšíření kapitálu a bohatství) vznikne společnost, ve které bohatství bude prostředkem k rozvoji každého jedince (Marx; cit. dle Lebowitz 2012: 6). Vladimír Iljič Lenin v roce 1917 interpretoval a rozšiřoval Marxovo dílo a definoval socialismus jako první fázi komunistické společnosti, ve které bude ještě fungovat stát (jako nástroj dříve vykořisťované většiny pro zabránění návratu k moci menšinovou skupinou vykořisťovatelů), výrobní prostředky již budou ve vlastnictví všech, ale ještě nebude existovat sociální spravedlnost a rovnost. Než nastane vyšší fáze komunismu, je nutné podle Lenina provést vyvlastnění kapitalistů a přísně kontrolovat spotřebu. To nemá dělat byrokracie buržoazního státu, ale stát ozbrojených dělníků (diktatura proletariátu). Po určité době přejde socialismus do vyšší vývojové fáze, která je nazývána komunismem. Zde již nenajdeme stát (nebude třeba k potlačování žádné třídy, protože dojde k nastolení beztřídní společnosti)⁵³ ani společenskou nerovnost, která zmizí díky odstranění protikladu mezi prací fyzickou a duševní (Lenin 1917: 106-109).

---

⁵⁰ V rámci podrobnější specifikace kulturního světa odhaluje Schumpeter heterogenost myšlenkových proudů, které lze do socialismu zařadit. Někteří socialisté se hlásí k myšlenkám spravedlnosti, rovnosti, svobody, míru a lásky, další akcentují stanoviska odborů, někteří nezastávají žádná stanoviska. To vede Schumpetera ke konstrukci pojmu „*kulturní neurčitost socialismu*“, kdy socialistická společnost může nabývat nejrůznější uspořádání: může být absolutistická nebo demokratická, aristokratická nebo proletářská, teokratická či ateistická, asketická nebo hedonistická (Schumpeter 2004: 188-189).

⁵¹ V roce 1890 vysvětloval Engels proč je Manifest nazván komunistický. Podle něj existovaly v roce 1847 dva typy socialismu. První byl utopický, spjatý se jmény jako Owen nebo Fourier, druhý vycházel z představ nejrůznějších myslitelů, kteří usilovali o napravení kapitalistických křivd bez jeho svržení. Ani jeden typ se nesnažil získat podporu u dělníků. Ta část dělníků, která usilovala o revoluční přeměnu společnosti, byla nazývána komunistickou. Socialismus tedy tehdy znamenal „měšťácké“ hnutí, komunismus dělnické. Oba myslitelé se hlásili k emancipaci dělnické třídy, a proto zvolili název Komunistický manifest (Marx, Engels 1973: 57-58).

⁵² V této práci čerpáme z 25. vydání Manifestu, vydaného v roce 1974.

⁵³ To znamená, že nebude rozdíl mezi členy společnosti v jejich vztahu k výrobním prostředkům. Nebude tedy ani třída vykořisťovatelů, ani třída ovládaných (Lenin 1917: 106).

V předstupni plně rozvinutého komunismu (tedy v socialismu) také bude dosaženo demokracie pro většinu obyvatel, pro chudé a dříve opomíjené, zatímco kapitalističtí vykořisťovatelé z ní budou vyloučeni, protože je třeba navždy zlomit jejich odpor. V následné fázi demokracie odumře stejně jako stát (Lenin 1917: 105).

1.1.1 Stručný nástin vývoje socialismu v Evropě

Počátky socialismu spadají do 19. století,⁵⁴ kdy vznikl jako reakce na sociální a ekonomické podmínky, které Evropě přinášela fáze raného kapitalismu.⁵⁵ Po většinu 19. století měl socialismus radikální charakter, vyznačoval se často až revolučními pozicemi.⁵⁶ Socialisté se původně vymezovali proti státu, protože se jednalo o buržoazní instituci, která umožňovala vykořisťování dělnické třídy, nedávala dělníkům možnost volebního práva a přijímala zákony posilující postavení střední třídy a elity a odmítala se vzdát svých výtěžků (Sassoon 2003: 9). S postupným zlepšením pracovních a životních podmínek dělníků ke konci 19. století⁵⁷ přicházela stále větší integrace dělnické třídy do industriální společnosti a v západní Evropě ztrácel socialismus revoluční apel. V období mezi dvěma válkami a zejména po druhé světové válce socialisté rozpoznali, že je to právě existence státu (jako mechanismu, jako donucovací instituce), která umožňuje implementaci jejich programových požadavků: demokracii, *welfare state* a regulaci pracovního trhu (Sassoon 2003: 9-10). Ve více zaostalých zemích východní Evropy přetrvával revoluční charakter socialistických stran. Socialismus se tedy postupně rozdělil na proud socialistických stran prosazujících reformní myšlenky a respektujících ústavní pořádek (tyto strany si ponechaly název „socialistické“ nebo „sociálně demokratické“) a na strany, které zdůrazňovaly myšlenku revolučního převzetí

---

⁵⁴ Norman Davies tvrdí, že socialistické teorie se formovaly již od roku 1796, kdy bylo v Paříži zorganizováno „Spiknutí rovných.“ Za ním stál Françoise-Noël Babeuf, popravený na příkaz direktoria v roce 1797. Právě francouzští utopičtí myslitelé patří mezi zakládající teoretiky socialismu (Davies 2005: 853).

⁵⁵ V období raného kapitalismu a politiky *laissez-faire* byly životní a pracovní podmínky dělníků velmi špatné. Dělníci čelili hrozbě nezaměstnanosti, dlouhá pracovní doba platila i pro ženy a děti, právo vytvářet odbory a kolektivně vyjednávat o mzdách a pracovních podmínkách včetně práva na stávkou se dařilo jen pomalu a postupně. Roku 1800 založil Robert Owen experimentální přádelnu se zaručenou výší mzdy a pojištěním v nemoci, která ale po jeho smrti v roce 1858 zanikla. Většího úspěchu se dočkala německá zemědělská družstva, která vznikala z iniciativy F. W. Raiffeisena (1818-1888), jež měla podobu dobrovolných organizací samostatně hospodařících rolníků (Davies 2005: 852-853).

⁵⁶ Utopičtí socialisté (Charles Fourier, Robert Owen) volali po radikální přeměně průmyslového kapitalismu ve snaze nabídnout projekt utopických komunit, které budou fungovat na základě spolupráce, nikoliv konkurence. Proti jejich myšlenkám se vymezil Karel Marx a Bedřich Engels, kteří vypracovali komplexní teorii na bázi „vědeckého socialismu,“ a prosazovali myšlenku svržení kapitalismu cestou revoluce (Heywood 2008: 93).

⁵⁷ Pracovní podmínky se postupně zlepšily díky působení odborů, v politické oblasti získávaly vliv socialistické strany, které artikulovaly zájmy zejména dělnické třídy.

moci a po vzoru Lenina přijaly název „komunistické“ (Heywood 2008: 118-119). Lenin totiž považoval za zcela nemožné (a odvolával se na učení Marxe a Engelse),⁵⁸ aby buržoazní stát byl nahrazen diktaturou proletariátu formou „odumření“ státu, ale podle něj bylo nezbytné svrhnout buržoazii pomocí násilné revoluce (Lenin 1917: 55).

Po většinu 20. století zůstával v evropském socialismu model sociálně-demokratických stran v západní Evropě (komunistické strany byly až na výjimky marginální), které se plně etablovaly v rámci demokratického politického systému, zatímco východoevropské země budovaly socialismus pod vedením Sovětského svazu na principu marxismu-leninismu. Sociální demokraté (socialisté) vládli v zemích, kde se rozvíjel kapitalismus, a hlavní politické elity podporovaly demokratické uspořádání. Komunisté vítězili v méně rozvinutých státech, ve kterých se snažili o industrializaci (Sassoon 2003: 4). Pád komunistických režimů ve východní Evropě a konec studené války vedly k mnoha debatám, mimo jiné i o dalším směřování socialismu. Jednou z odpovědí je koncept socialismu 21. století, který se snaží vyvarovat negativních aspektů socialismu, které se projeví při jeho implementaci v průběhu 20. století, se zachováním jeho základních atributů, jako je rovnost, sociální spravedlnost a skutečná demokracie pro všechny obyvatele.

1.1.2 Socialismus v Latinské Americe

Výzva Huga Cháveze k vybudování socialismu 21. století v roce 2005 podnítila diskuzi o latinskoamerické levici.⁵⁹ Rok 2006 se v regionu nesl ve znamení vítězství

---

⁵⁸ Nikolaj Berďajev uvedl, že Lenin dělal revoluci podle Marxe, ale bez Marxe. Lenin totiž odmítal marxismus v té podobě, jak se vyvíjel v západní Evropě a Berďajev nazývá jeho kroky „totalitním marxismem“, kdy marxismus se stal náboženstvím proletariátu, což je v zásadním protikladu toho, co o společenském vývoji říkal Marx (Berďajev 2012: 118-119).

⁵⁹ Pojem levice (Left) má mnoho interpretací. Lze do něj zahrnout vládu Huga Cháveze a Eva Moralese, kteří se silně vymezují proti kapitalismu i středo-levou ideologii manželů Fernandezových v Argentině. Levitsky a Roberts vysvětlují různorodost levicových vlád v současné Americe odlišnými historickými zkušenostmi a různými cestami, jakými se tyto vlády dostaly k moci. Tyto historické cesty ovlivnily podle autorů organizační charakteristiky levicových stran, jejich společenské zakotvení, postavení ve stranickém systému a také postoj vůči politickým reformám a demokratickému uspořádání (Levitsky, Roberts 2011: 4). Oba autoři otvírají otázku jak definovat levici v současné Americe. Do 80. let 20. století podle nich platilo relativně jasné rozdělení, kdy se pojem latinskoamerické levice vztahoval k ideologii inspirované socialistickým hnutím a zejména marxismem. Tedy levice byla chápána jako antagonismus vůči kapitalistickému modelu společnosti, spojená se společným vlastnictvím výrobních prostředků a centrálním plánováním. Odlišná zůstávala cesta, jak k takovému uspořádání dospět, zda formou revoluce nebo demokratickým způsobem. Krize socialismu (marxismu jako ideologie a socialismu jako modelu rozvoje) v 80. letech přinesla potřebu redefinice. Pokud se levicové strany účastnily vlády, přijímaly v té době více umírněný program a některé dokonce přejaly neoliberalní paradigma a stávající model vlády. Strany, které zůstaly v opozici (Strana práce v Brazílii nebo *Frente Amplio* v Uruguayi), si

levicových a středolevých prezidentských kandidátů a zdálo se, že latinskoamerická politika zaznamenala výrazný odklon od předchozí éry neoliberalismu. Jorge G. Castañeda ale upozorňoval na významný rozdíl mezi nově etablovanou levicí. Podle něj existují v současné době⁶⁰ dvě levice v LA. Ta první je moderní, otevřená, reformní a internacionální, inspirovaná evropským sociálně-demokratickým modelem a reprezentují ji země jako Brazílie, Chile nebo Uruguay. Druhou, vycházející z tradice latinskoamerického populismu, lze popsat jako uzavřenou, demagogickou a nacionalistickou, s revolučním charakterem, která využívá sociální napětí a polarizuje společnost a slibuje nápravu všech současných problémů.⁶¹ Takový typ levice lze nalézt v Bolívii, Ekvádoru nebo Venezuele. Umírněná sociálně-demokratická levice také měla revoluční kořeny, ale postupně přijala pozvolný přístup k provádění potřebných reforem a není ohrožením pro demokratický rozvoj (Castañeda 2006; Springerová a kol. 2008: 13). Steve Ellner doplňuje, že sociálně-demokratická levice usiluje o široký konsenzus, reformní politiku bez vyvolávání nepokojů.⁶² Proti tomu stojí Venezuela, Bolívie a Ekvádor, kde dochází k intenzivním politickým konfliktům a rozsáhlé třídní a politické polarizaci. Ellner dokonce přirovnává jejich pojetí politiky ke komunistickým stranám v Sovětském svazu, východní Evropě, Číně a na Kubě, které se zakládaly na přímých konfrontacích s oponenty odmítajícími dalekosáhlé změny a budovaly a posilovaly instituce reprezentující starý řád. Komunistické strany přitom odmítaly mírovou cestu k nastolení socialismu, protože vycházely z ortodoxního marxismu, který předpokládal nevyhnutelnost třídního boje (Ellner 2014: 1).

Levicoví kandidáti shodně kritizovali dosavadní politiku vládnoucí garnitury, zásadní důraz kladli na otázku sociální politiky, vymezovali se také proti konceptu minimálního státu z neoliberální éry a požadovali naopak silnější roli státního sektoru v hospodářství. Formálně

---

ponechaly více levicovou rétoriku, ale snažily se nabídnout víc než pouhé odmítnutí kapitalismu (Levitsky, Roberts 2011: 4-5).

⁶⁰ Článek je z roku 2006, ale ve většině zemí se udrželo tehdejší nastavení a k zásadním změnám nedošlo.

⁶¹ Wynia kriticky hodnotí koncept socialistických revolucionářů na nápravu situace nejchudších obyvatel. Tito revolucionáři vidí příčinu neutěšené situace většiny obyvatel nejen v extrémně nerovnoměrném rozdělení bohatství a půdy, ale také v modernizaci, pokud na sebe vezme kapitalistickou podobu. V případě, že zůstane volná soutěž, soukromý majetek a prosazování individuálních požadavků, není možné odstranit chudobu a vykořisťování. Proto je třeba změnit strukturu společnosti a odstranit kapitalismus s jeho průvodními jevy. Wynia upozorňuje, že se revolucionáři starají zejména o přerozdělení bohatství, nikoliv jeho vytváření. Mnozí z nich totiž předpokládají, že se prosperita automaticky dostaví se zničením kapitalistického uspořádání. Podle revolucionářů je třeba zavést stát rovnosti, bez třídních rozdílů, kde všichni budou pracovat pro veřejné blaho, nikoliv pro svůj osobní zisk (Wynia 1990: 125).

⁶² Ellner uvádí, že sociálně-demokratické strany, které se sdružily v celosvětové Socialistické internacionále, založené roku 1951, přijaly koncept nastolení socialismu mírovými prostředky (Ellner 2014: 1).

se k socialismu 21. století přihlásil pouze Hugo Chávez, ale mezi levicovými uchazeči o politickou moc napříč regionem panovala shoda na selhání neoliberálního formátu a nutnosti nahradit ho jiným modelem, který umožní efektivní politiku rovnosti, sociálního zabezpečení a silnou pozici státu (Dvořáková a kol. 2012: 189). Následné vlády levicových prezidentů nabývaly různé podoby. V Brazílii, Chile a Uruguayi institucionalizované levicové strany víceméně udržovaly makroekonomickou politiku a liberálně-demokratické ústavy, které zdědily od svých předchůdců. Ve Venezuele Hugo Chávez (autory označený *populist outsider*) využíval prvky přímé demokracie k přepsání ústavy a prosazoval hospodářskou politiku, která byla v příkrém rozporu s předchozím obdobím.⁶³ Argentina, Bolívie, Ekvádor,⁶⁴ Nikaragua a Paraguay se nachází mezi těmito dvěma póly (Levitsky, Roberts 2011: 3). Někteří autoři řadí Bolívii a Ekvádor k Venezuele, tedy mezi země s uzavřenou polarizující levicí s revolučním apelem (Castañeda 2006, Ellner 2014).

Současná situace v LA má své kořeny v historickém vývoji španělské a portugalské koloniální éry, kdy byly položeny základy nerovnosti v sociálních a ekonomických vztazích, které přetrvávají dodnes. V postkoloniálním období sice státy získaly formální nezávislost, ale nově vzniklé útvary byly politicky velmi nestabilní, ekonomicky se dostaly pod vliv Velké Británie a jejich politiku výrazně ovlivňovaly USA, zejména v oblasti Karibiku. Možnosti rozvoje latinskoamerických zemí komplikují strukturální politické a ekonomické aspekty spolu se specifickými kulturními a sociálními stereotypy. Přetrvávající a dlouhodobé problémy se týkají nevyřešené pozemkové reformy, slabé politické a ekonomické participace původních obyvatel, sociálního vyloučení spojeného s obrovskou chudobou, neexistující nebo velmi slabé střední třídy, dominance politických elit, populismu, zásahů armády do politiky, boje proti guerillám a drogovým kartelům (Springerová a kol. 2008: 14).

K tomu je třeba přičíst vliv USA (naprosto zásadní zejména ve Střední Americe a Karibiku), který se v minulosti projevoval přímými zásahy do vnitropolitického života (intervence armády USA, přímá kontrola zahraniční politiky), v současné době se zřetelně projevuje vojenská, ekonomická a diplomatická převaha USA, kdy USA ovlivňují osudy

---

⁶³ Podle některých autorů se Chávez sice verbálně hlásil k odmítnutí neoliberální politiky, ale ve skutečnosti ji zpočátku akceptoval a pokračoval v hospodářské politice svých předchůdců.

⁶⁴ Bolivijský prezident Evo Morales a ekvádorský Rafael Correa se v roce 2009 uprostřed světové hospodářské krize jasně vymezili proti kapitalismu, který je podle nich příčinou současných problémů. Correa volal po využití tehdejší krize k zavedení lepšího a spravedlivějšího systému. Morales ve stejném roce dodal, že kapitalismus je příčinou všech krizí, a že pokud my nezničíme kapitalismus, zničí on nás. Právě v krizi máme podle něj šanci vybudovat alternativní model a jiný, lepší svět (Burbach 2014: 27-28).

latinskoamerických zemí, ale nejdou cestou přímé kontroly. V souvislosti se vzepětím radikálně levicových vlád a (zejména to platí o Venezuele) se v politickém diskurzu latinskoamerických znovu otevřela problematika údajného imperialismu USA.⁶⁵ Tento pojem má několik variací: Lenin jej chápal jako nejvyšší stadium kapitalismu,⁶⁶ někteří jej používají pro snahu velmocí ovládnout jinou zemi, často se s tímto termínem setkáme u popisu koloniálních impérií 19. století. Grace Livingstone (2011) nahrazuje slovo imperialismus na dnešní politické scéně pojmem hegemonie, který má charakterizovat značnou převahu USA nad svými sousedy, ale neznamená přímou kontrolu USA nad konkrétními státy (Livingstone 2011: 15).

1.1.3 Historický exkurz do latinskoamerického socialismu

Socialismus se v LA objevil počátkem 20. století se vznikem socialistických a komunistických stran. Tyto strany se spojily s odbory a vstupovaly do vládních koalic s lidovými hnutími a zejména ve Střední Americe a Karibiku se postupně staly hlavním terčem USA, které výrazně podporovaly pravicové vlády (Burbach 2014: 30). S výrazným posilováním komunistického proudu v souvislosti s úspěšnou bolševickou revolucí v Rusku, formovaly se i v LA komunistické strany a do konce 20. let existovaly v každé latinskoamerické zemi (Meade 2009). Říjnová revoluce v Rusku ovlivnila marxismus také v latinskoamerickém regionu. Před rokem 1917 sdíleli latinskoameričtí revolucionáři Marxův „eurocentrismus.“ Eurocentrismus lze v kontextu latinskoamerického regionu chápat jako přesvědčení, že společnost v LA musí projít totožným evolučním procesem jako země západní Evropy, dosáhnout nejvyššího stupně rozvoje kapitalismu, po kterém může proběhnout socialistická revoluce. Eurocentristické pojetí úzce souviselo s otázkou industrializace, která ale v LA byla na mnohem nižší úrovni.⁶⁷ Latinskoamerická společnost měla také zcela odlišnou strukturu společnosti než země západní Evropy, velký problém tvořila v mnoha státech LA indiánská otázka. Mnozí marxisté v LA před rokem 1917⁶⁸

---

⁶⁵ Na imperialismus USA odkazoval v programových prohlášeních také Hugo Chávez, který se proti němu aktivně vymezoval a požadoval, aby Venezuela přijala jiný model v geopolitické sféře a vymanila se z podřízenosti vůči USA (Proyecto Nacional Simon Bolívar 2007: 44)

⁶⁶ Lenin popsal imperialismus jako „epochu bankovního kapitálu, epochu mamutích kapitalistických monopolů, epochu přerůstání monopolistického kapitalismu v kapitalismus státně monopolistický“, který povede k silnému posílení byrokracie a vojenského aparátu a zároveň bude více utiskovat proletariát (Lenin 1917: 64).

⁶⁷ Karel Kautský tvrdil v rámci eurocentristického pojetí, že dělník může vládnout pouze tam, kde kapitalismus dosáhl vysokého stupně rozvoje (Riddell 2009).

⁶⁸ Riddell je nazývá „průkopničtí marxisté“ (*pioneer marxists*) (Riddell 2008).

akceptovali eurocentristický přístup, ale po ruské revoluci se objevil peruánský komunista José Carlos Mariátegui jako zakladatel tradice latinskoamerických marxistů (*Latin American Marxism*). Argentinský teoretik Néstor Kohen vysvětlil, že Mariátegui odmítal eurocentrické pojetí Marxova učení a roli dělníků jako vedoucí síly odporu proti buržoazní třídě a odkazoval se na Inckou říši a jejich „komunismus“ (*Inca communism*) jako předchůdce socialistického boje (Kohen, cit. dle Riddell 2008).

Mariátegui je znám jako jeden z nejvýznamnějších latinskoamerických marxistů,⁶⁹ v díle *Historia de la Crisis Mundial* vysvětlil svoji představu, že to bude právě chudina (vyzbrojená správnou politickou orientací a informacemi, které nebudou fragmentované a záměrně manipulované většinou nepřející revoluci), jež nahradí umírající a slábnoucí kapitalismus a následovat bude ustavení socialistické společnosti (Mariátegui 1923: 16). Mariátegui navázal kontakt se stranou APRA a jejím představitelem Haya de la Torre,⁷⁰ později po rozchodu s APRA⁷¹ založil vlastní Socialistickou stranu, jejíž program se nesl v duchu marxismu-leninismu jako vhodného konceptu v rámci boje se stávající podobou kapitalismu ve formě monopolů a imperialismu (O'Lincoln 1990). Také díky své cestě po Evropě se stal přesvědčeným marxistou (*Marxista convicto y confeso*), ale odmítal interpretaci Marxova učení jako pasivního čekání na rozvoj kapitalismu, který po dosažení své vrcholné fáze automaticky otevře cestu socialismu. Do socialismu implementoval myšlenku indigenismu, kdy obhajoval tezi, že kolektivní vědomí indiánské komunity v Peru a princip solidarity indiánů plně rezonuje s ideami socialismu, a proto je možné vytvořit životaschopnou syntézu z obou konceptů. Tvrdil, že etnický charakter se neodmyslitelně pojí s pojmem třída v socialistickém smyslu, a že indiánská komunita byla definována prostřednictvím svého ekonomického vztahu s vládoucí třídou (obdobu principu vykořisťovaného a vykořisťujícího) (Gonzalez 2007). A ačkoliv Mariátegui identifikoval

---

⁶⁹ O'Lincoln tvrdí, že navzdory revolučnímu charakteru společnosti v regionu existuje v areálu LA jen velmi málo marxistických teoretiků. Práce Mariáteguiho o peruánské společnosti zůstává stále i po mnoha letech od jejího dokončení aktuální (O'Lincoln 1990). Z hlediska socialismu je velmi významná Mariáteguiho práce *Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana*, ve které najdeme mimo jiné odkazy na rozchod s eurocentrismem v Mariáteguiho pojetí socialismu (Mariátegui 2007: 123). V této práci vycházíme ze třetího rozšířeného a doplněného vydání z roku 2007, které vyšlo ve venezuelské *Biblioteca Ayacucho*.

⁷⁰ Haya de la Torre se zaměřoval na boj proti imperialismu, panamerickou jednotu, otázky větší participace indiánského obyvatelstva na politickém a ekonomickém poli, ale odmítal ortodoxní marxismus (Špičánová 2008: 64).

⁷¹ V žurnálu *Amauta* se odklonil od nacionální politiky strany APRA, když napsal, že jeho jediným cílem je socialismus, což značí jeho nezávislost na této straně, kterou charakterizoval jako „maloburžoazní a demagogickou.“ (O'Lincoln 1990).

některé shodné body s evropským marxismem, považoval za zásadní, aby socialistická revoluce v LA vycházela z místních zvyklostí a respektovala zdejší podmínky a nepřebírala pouze mechanicky evropské socialistické myšlenky (Green 2012). Mariátegui doslovně řekl: „*Rozhodně nechceme vytvářet v Americe kopii a imitaci socialismu. Musí to být radikální přístup. Musíme vytvořit indo-americký socialismus, který bude odrážet naši realitu a náš jazyk.*“ (Mariátegui; cit. dle Riddell 2008).

Mariáteguiho myšlenky ovlivnily mnoho následovníků. Na jeho koncept se odvolávala maoistická guerilla *Sendero Luminoso* i peruánská levostředová strana *Izquierda Unida*. V roce 1984 zformovaly tři peruánské levicové strany *Partido Unificado Mariateguista*, která se měla stát otevřenou, sjednocenou marxistickou silou v Peru, vycházející z myšlenek Mariáteguiho prezentovaných ve dvacátých letech (Becker 1993: XXI). Postava Mariáteguiho ovlivnila také Ernesta Che Guevaru a otázka indigenismu se znovu výrazně otevřela v roce 2005 s vítězstvím Eva Moralese, který se stal prvním indiánským prezidentem v novodobých dějinách LA.

V období mezi světovými válkami se odborové hnutí LA pohybovalo mezi socialistickou, komunistickou a anarchistickou ideologií, ale socialismus zůstával obecně přijímaným konceptem, jak konstituovat rovnostářskou společnost. Na konci 30. let se jako hlavní protiváha socialismu ustavil (zejména v Brazílii a Argentině) fašismus a získal podporu části střední třídy a zaměstnanců v průmyslové výrobě (Mead 2009).

Ve 40. letech se v LA objevil nová modifikace socialismu, kterou Charles Ameringer nazývá „kreolským“⁷² socialismem.“ V jeho pojetí tak označuje strany a hnutí, jež se vymezovaly vůči vládám a působily jako klíčový opoziční aktér. Toto období ukončilo svržení Salvadora Allendeho v Chile v roce 1973. Po etapě vojenských režimů, které se následně ustavily téměř ve všech zemích regionu, se levicová hnutí obvykle etablovala na politické scéně nově s často negativním vymezením vůči dřívějším hegemonům na levici. Ameringer staví tento typ socialismu do kontrastu vůči evropským poválečným levicovým uskupením. Pro levici v LA hrál stěžejní roli lídr daného hnutí s populistickým diskurzem, snažil se koncentrovat moc, zejména v ekonomické rovině a používal nacionalistickou rétoriku. Dalším důležitým aspektem byl antiimperialismus, v kontextu vývoje v LA vyjádřený v podobě odporu vůči USA a jejich politice vůči latinskoamerickému regionu. Jak dále vysvětluje Ameringer, tato levicová hnutí nacházela větší inspiraci v mexické revoluci

---

⁷² Kreolové jsou potomci Evropanů narození na území Latinské Ameriky.

z roku 1910 než v bolševické revoluci v Rusku, protože se v ní lépe odrážela specifika latinskoamerické společnosti (Ameringer; cit. dle Dvořáková a kol. 2012: 185-186).⁷³ Po vlně vojenských režimů se levicové strany postupně dostávaly z politické ostrakizace.⁷⁴

V období studené války USA výrazně zasahovaly do vnitropolitických záležitostí mnoha zemí v rámci doktríny zadržování komunismu.⁷⁵ Právě přístup USA výrazně ovlivnil situaci na Kubě po revoluci v roce 1959. Revoluce se nesla v duchu především nacionalistických požadavků, až v dubnu 1961 Fidel Castro oficiálně prohlásil, že revoluce má socialistický charakter a po vzoru SSSR založil Jednotnou stranu socialistické revoluce Kuby (Klíma 2011: 162).⁷⁶ S kubánskou revolucí a ideou socialismu je v LA neodmyslitelně spjata postava Ernesta Che Guevary, který usiloval o vývoz kubánské revoluce do celého regionu.⁷⁷ Během 60. let se vytvořilo v LA mnoho guerillových skupin, další vlna přišla v 70. letech, ale většinou až na výjimky nezískaly dostatečnou podporu.⁷⁸ Výrazný úspěch zaznamenala koalice socialistů, komunistů a dalších levicových skupin, když jejich kandidát

---

⁷³ Jorge Lanzaro (Lanzaro 2008, 2011) používá pro některé současné levicové strany a hnutí pojem „kreolská sociální demokracie“ (*la social democracia criolla*). V jeho pojetí se vlády v Brazílii (za prezidenta Luly da Silvy a prezidentky Dilmy Rousseff), v Chile (za prezidenta Ricarda Lagose a prezidentky Michelle Bachelet) a v Uruguai (za prezidentů Tabaré Vásqueze a José Mujicy) vyznačují určitými specifickými rysy inspirovanými evropskou zkušeností s přihlédnutím k specifikům latinskoamerického charakteru. Tyto strany nemají podle Lanzara radikální ani revoluční ideologii, respektují pravidla zastupitelské a pluralitní demokracie, usilují o reformy kapitalistického uspořádání, nikoliv jeho zničení. Strany jsou institucionalizované a přicházejí s programem umírněných změn, který zajistí ekonomický růst a sociální soudržnost (Lanzaro 2008: 40; Lanzaro 2011: 12).

⁷⁴ Je třeba zmínit, že ne všechny vojenské režimy byly z pohledu politického spektra pravicové. Jako příklad může sloužit vláda vojáků v Peru, kteří za vlády generála Velasca (1968-1975) provedli rozsáhlé zestátnění zejména zahraničních podniků v těžebním sektoru a pozemkovou reformu, která po Kubě byla druhá nejrozsáhlejší v LA (Pospíšilová 2006: 290). Obdivovatelem generála Velasca a jeho pojetí socialismu byl Hugo Chávez (Reid 2007: 165).

⁷⁵ Thomas Skidmore a Peter H. Smith poukazují na skutečnost, že latinskoamerické komunistické strany zastávaly až do roku 1959 mírovou cestu (nikoliv revoluční) k nastolení socialistické společnosti, pouze se dvěma výjimkami: Salvador (do roku 1932 a Brazílie do roku 1935). V dalších letech se revoluční cesta k socialismu ujala na Kubě a v Nikaragui, obě země čelily nepřátelství USA a byly různým způsobem závislé na zemích evropského komunistického bloku. Po konci studené války došlo k odstavení nikaragujských sandinistů od moci ve volbách v roce 1990, na Kubě zůstával režim Fidela Castra v izolaci a bez efektivní zahraniční podpory (Skidmore, Smith 2005: 448-449).

⁷⁶ Fidel Castro nebyl primárně socialista, nicméně angažmá USA v kubánské revoluci a podpora proticastrovských sil stejně jako kroky USA v oblasti hospodářské politiky, vedly k příklonu Castra k Sovětskému svazu a jeho komunistickému bloku. Přijetím komunismu si Castro zajistil účast u moci na neomezeně dlouhou dobu a udržel si ji i přes pád komunismu v Evropě díky podpoře Huga Cháveze, který se stal významným sponzorem kubánského režimu (Reid 2007: 27).

⁷⁷ Ernesto Guevara ve svém spise *La Guerra de Guerrillas* vytyčil tři podmínky pro revoluci, které je ale těžké naplnit všechny najednou. Proto podle Guevary stačí určitý minimální předpoklad pro revoluci a bude to jednota povstalecké guerilly, která umožní revoluci provést, i když nejsou splněny všechny ostatní nutné podmínky. Je ale zásadní ukázat obyvatelstvu, že sociální požadavky skutečně nelze artikulovat prostřednictvím stávajících sil, které zůstávají protiprávně u moci (Guevara 1960: 4).

⁷⁸ Výjimkou je Kolumbie, kde se guerillám podařilo získat velkou podporu mezi rolníky (Livingstone 2011: 55).

Salvador Allende vyhrál volby v Chile v roce 1970 a stal se prvním socialistickým prezidentem v zemi.⁷⁹ O tři roky později byl svržen za vydatné podpory USA, které nehodlaly připustit socialistickou vládu na západní hemisféře. Pádem Allendeho vlády skončila podle autorského kolektivu Dvořákové první demokratizační vlna,⁸⁰ která byla silně ovlivněná kubánskou revolucí. Druhou demokratizační vlnu podnítil úspěch sandinistické revoluce v Nikaragui (Dvořáková a kol. 2012: 191).⁸¹ Salvador Allende v Chile i Daniel Ortega v Nikaragui se pokoušeli zkombinovat radikální tranzici k socialismu s multipartijní demokracií a dodržováním občanských práv. V atmosféře studené války, angažmá USA a vnitropolitickým oponentům nebylo ale možné tento koncept úspěšně implementovat (Ellner 2014: 1).

Po skončení studené války došlo k významným změnám na latinskoamerické levici. Jorge G. Castañeda předložil tři zásadní důvody, které vedly k postupnému obratu LA směrem k levici. První z nich byl pád SSSR, který sejmul geopolitické stigma z levice v LA. USA nemohly dále považovat každou levicovou vládu za předmostí komunismu a Sovětského svazu na západní hemisféře a tyto vlády se nemusely rozhodovat mezi USA a SSSR. Druhým důvodem k oživení levice byl neúspěch neoliberálních ekonomických politik v 90. letech, který měl tvrdý dopad na nízkopříjmové kategorie obyvatel,⁸² prohloubil extrémní nerovnost na kontinentu. Chudoba, koncentrace majetku, moci a bohatství v rukou úzké skupiny obyvatel zůstaly klíčovými problémy. Kombinace nerovnosti a demokracie navíc vede k levicovým tendencím, jak historicky dokazují zkušenosti ze západní Evropy a potvrzuje to situace v LA. Zchudlé masy obyvatel mají tendenci volit takovou politiku, od které si slibují zlepšení svých životních podmínek. Třetí příčinou byl podle autora charakter regionu, který svou sociální, etnickou a demografickou konfigurací přirozeně tenduje k levicové politice.

---

⁷⁹ Allende se přímo přihlásil k socialismu, když při své inauguraci prohlásil: „*Cesta k socialismu vede skrze demokracii, pluralitu a svobodu.*“ (Allende; cit. dle Livingstone 2011: 84).

⁸⁰ Koncept demokratizačních vln je spojený se jménem Samuela Huntingtona.

⁸¹ V Nikaragui se dostali sandinisté k moci v roce 1979 s programem, který kombinoval nacionalismus, marxismus a křesťanství (Livingstone 2011: 110).

⁸² Cíl neoliberální ekonomické politiky spočíval mimo jiné ve vytvoření prosperující střední třídy, která byla v LA většinou velmi slabá nebo téměř neexistovala. V zemích se zaostalou technologií výroby, chabým a neefektivním vzdělávacím systémem a velmi nekvalitní a nedostačující infrastrukturou se tyto ambice nepodařilo naplnit a neoliberální koncept selhal (Springerová a kol. 2008: 15). Mezi další ambice Washingtonského konsenzu, jak jsou nazývané tržní reformy implementované v 90. letech v mnoha zemích LA, patřilo snížení fiskálního deficitu a inflace, odstranění restrikcí v mezinárodním obchodě, privatizace a deregulace a snížení korupce. Od 40. let země LA rezignovaly na volný obchod, vytvářely ochranná opatření tarifů na ochranu svého průmyslu. Většina z nich měla negativní zkušenost s vysokými fiskálními deficity a velkou inflací a čelily měnovým krizím. Značnou část 80. let prožila LA ve stagnaci, kdy HDP mělo negativní hodnoty, rostla nezaměstnanost a toto období je označeno jako ztracená dekáda (*lost decade*) (Edwards 2010: 6).

Probíhající demokratizace a konsolidace pravidelných soutěživých voleb jako jediného prostředku k uchopení moci vedla v určitém časovém horizontu k logickému ustavení levicových vlád (Castañeda 2006).⁸³ Steve Ellner dodává, že kromě odmítání neoliberalismu v ekonomice a politiky USA, se některá levicová radikální hnutí dostávala do střetu s modelem zastupitelské demokracie, kdy požadovala v souladu s „rousseauovským“ konceptem více přímého rozhodování lidu o správě věcí veřejných a větší účasti na rozhodovacích procesech (Ellner 2014: 6).

Požadavek na výrazné rozšíření práva občanů podílet se přímo na rozhodování vytváří velký tlak na institucionální rámec pluralitní zastupitelské demokracie. Zejména ve Venezuele a v Bolívii se prezidenti Chávez a Morales dostali k moci, když poukazovali na práva a potřeby do té doby vyloučených skupin obyvatelstva z participace na politickém dění, verbálně prosazovali nároky chudých a etnicky znevýhodněných sektorů společnosti. Využívání plebiscitů či odvolávání se na práva většiny (Hugo Chávez používal konstrukt lid), která má rozhodovat, vedlo k podkopání horizontální odpovědnosti a narušení systému brzd a protivah. Je třeba si uvědomit, že tento koncept s sebou nese nebezpečí autoritářství, kdy se zvolený prezident zaštití přáním většiny (nebo se odvolá na lid) a může obejít ústavní mechanismy. Historie již v LA přinesla v případě Juana Peróna a Lázara Cárdenase nedemokratické prvky právě díky plebiscitnímu začlenění většiny (která byla dlouhodobě odstavená od moci úzkou oligarchickou elitou) do rozhodování. V případě Huga Cháveze byla tato hrozba reálná, protože Chávez vytvořil *top-down* rozhodování, tedy odvolával se na přání většiny (lidu, který byl dosud vyloučen z rozhodování úzkou elitou), jež ho podporovala u moci (Madrid a kol. 2010: 179).

Otázkou zůstává další vývoj na latinskoamerické levici. V současné době se udržuje model umírněné levice, která jde cestou postupných reforem a změn, kde levicovní prezidenti vnášejí do politiky konfrontační diskurz. Nicméně je třeba připomenout, že na rozdíl od minulých dob (kdy pravice za využití ústavních i mimoústavních kroků a často za pomoci armády a s podporou USA odstavila levici od moci) probíhá výměna vlády volební cestou

---

⁸³ Jak doplňuje Pavlína Springerová postupná konsolidace demokracie, projevující se zejména v pluralitě a soutěži politických stran zakořenila po etapě diktatur a vojenských režimů levicové subjekty na politické scéně (Springerová a kol. 2008: 16).

(Dvořáková a kol. 2012: 191).⁸⁴ Také Jorge G. Castañeda varoval před chybami z minulosti a doporučil, pokud je to jen trochu možné, nevměšování do vnitropolitických událostí v jednotlivých zemích, aby nedošlo k tak zásadním krokům jako v dobách studené války ze strany USA (Castañeda 2006). Lze konstatovat, že dosavadní zkušenosti potvrzují stabilní politický vývoj v LA ztělesněný v pravidelných a soutěživých volbách, ale zároveň v některých zemích vzrůstá populismus, který se tak stává pro tento region výzvou, jak jej uchopit a pracovat s ním v rámci demokratického ústavního pořádku a politického systému. Je třeba sledovat a analyzovat kroky nově zvolených prezidentů a jejich vlád, naplňování předvolebních slibů a zejména prostředky, jakými si zajišťují případné setrvání u moci⁸⁵ (Springerová a kol. 2006: 17).

1.2 Heinz Dieterich Steffan a nový historický projekt

V souvislosti s oživením latinskoamerické levice, které začalo v roce 1998 vítězstvím Huga Cháveze v prezidentských volbách, a vyvrcholilo v roce 2006, se objevily úvahy o novém socialismu, který vyřeší zásadní problémy regionu spočívající v chudobě, extrémní nerovnosti a koncentraci moci v rukou úzké elity, a zároveň se dokáže vyvarovat chyb, jež se při implementaci socialismu staly během 20. století. S uceleným konceptem na podobu socialismu 21. století přišel původem německý sociolog a politický analytik,⁸⁶ který se dlouhodobě zaměřuje na problematiku Latinské Ameriky Heinz Dieterich Steffan. Podle Steffana lze socialismus 21. století chápat jako typ socialismu, ve kterém má většina lidí (dosud vyloučená z politické participace vládnoucí elitou)⁸⁷ z historického hlediska největší

---

⁸⁴ Zde je vhodné připomenout, že ačkoliv prezidenti Chávez a Morales byli zvoleni do svých úřadů ve volbách, oba šli za rámec ústavního nastavení svých zemí, nerespektovali omezený počet znovuzvolení a různým způsobem ho obešli.

⁸⁵ To se týkalo zejména Huga Cháveze a Eva Moralese, kteří vyčerpali ústavou dané počty mandátů a přesto usilovali o další kandidaturu.

⁸⁶ Steffan po studiích ekonomiky a sociologie odešel do Mexika, kde od roku 1977 působil na univerzitě jako profesor sociologie.

⁸⁷ Steffan ve svých textech a rozhovorech používá jak termín většina (*majority, mayoría*), slovo lid (*people, pueblo*). Chávez užíval populistický konstrukt lid (*pueblo*). Většina je v této práci chápána v kontextu odlišení od éry zastupitelské a neoliberální demokracie, která podle Steffana ponechávala rozhodování v rukou úzké elity lidí a neumožňovala efektivní participaci všech vrstev obyvatelstva v politickém procesu. V této práci budeme používat pojem lid v logice populistického vymezení s přihlédnutím k faktu, že se Chávez obracel zastřešujícím pojmem lid zejména na vybrané sektory společnosti. Pojem většina je ponechán tam, kde slouží k odlišení plánovaného nového systému od stávajícího, který podle Steffana i Cháveze ponechával rozhodování v rukou úzké elity.

stupeň rozhodovacích pravomocí v politické, ekonomické, kulturní a vojenské oblasti, může tedy efektivně ovlivňovat tyto instituce a jejich dopad na každodenní život všech obyvatel. Jeho koncept tedy lze chápat jako nenásilný a postupný sociopolitický proces⁸⁸ vedoucí k eliminaci chudoby, vykořisťování, rasismu, ničení životního prostředí a ekonomického útlaku. Steffanova koncepce zahrnuje také snížení vlivu USA v LA vytvořením regionálního mocenského bloku. Steffan navrhuje realizaci socialismu 21. století na všech úrovních společnosti, od nejnižší správní jednotky státu (*barrios*, distrikty, provincie), přes stát a region až ke globálnímu rozměru, program je tedy zároveň státní, regionální a globální (Steffan 2003: 57).

Podle Steffana od dob Velké francouzské revoluce sice došlo k uskutečnění několika tragických pokusů o ustavení socialistického státu, ale žádný nebyl úspěšný (Steffan 2007).⁸⁹ Po pádu komunistických režimů po roce 1989 začal autor usilovně hledat odlišný model společnosti vycházející ze socialistických principů, ale podle jeho názoru chyběli vědci, kteří by dokázali rozpracovat projekt, přesahující rámec tržní ekonomiky. Právě potřeba zavést kvalitativně odlišnou ekonomiku je jedním z klíčových principů pro vznik postkapitalistické, dle autora tedy skutečně demokratické společnosti, která časem díky přijetí nových institucí povede k vytvoření nového člověka,⁹⁰ který bude plně rozvíjet své schopnosti ve vědě, morálce a estetice. Díky tomuto procesu dojde k překonání rozdílu mezi intelektuální a manuální prací, k odstranění rasové diskriminace a zmizí rozdíl mezi městem a vesnicí (Steffan 2003: 49). Přijetí demokratického uspořádání a tržního hospodářství v bývalých komunistických zemích podle autora postupně ukázalo, že akceptace kapitalismu a aplikace principů zastupitelské demokracie nevedla v těchto zemích k eliminaci negativních důsledků jako je nezaměstnanost, ničení životního prostředí, chudoba a nerovnost. Naopak, stále se

---

⁸⁸ Steffan představuje realizaci svého konceptu ve třech po sobě jdoucích etapách. První z nich je současná, začala v období kritického myšlení v 90. letech 20. století a je charakteristická postupným utvářením programu postburžoazní společnosti. Cíl první etapy přechodného programu spočívá v dosažení uvědomělosti většiny (*concientización de las mayorías*) v takovém rozsahu, že se vzájemný poměr sil ve světě přikloní na stranu demokratizačních snah. Druhá fáze bude obdobím koexistence mezi dědictvím kapitalistické společnosti a prvků nové postburžoazní společnosti, která bude soužit jako prostředek postupné harmonizace mezi různými úrovněmi v oblasti technologií, vzdělávání, hospodářství a dalších. Konečnou fází je podle autora společnost bez tržní ekonomiky, státu a bez vylučující kultury (Steffan 2003: 58-59). Jeho pojetí se tedy výrazně liší od klasického konceptu Marxe, Engelse a Lenina, kde byla násilná revoluce klíčovým aspektem.

⁸⁹ V souvislosti se svým odborným zaměřením v oblasti vědecké ekonomie a sociologie používá Steffan k analýze historických pokusů ustavit socialistické uspořádání kritéria navržená Marxem a Engelsem: ekonomii hodnot a participační demokracii. S použitím těchto kritérií nelze o žádném státu z historie říci, že byl socialistický (Steffan 2007).

⁹⁰ Steffan jej nazývá subjekt racionálně-eticko-estetický (*El sujeto racional-ético-estético*) (Steffan 2003: 49).

prohlubují, a proto je třeba přistoupit k novému konceptu, který se poučil z minulosti a dokáže efektivně za maximální účasti obyvatel na veřejném rozhodování odstraňovat nedostatky ve všech sférách společnosti. Podle Steffana se navíc buržoazní uspořádání chýlí ke svému přirozenému konci, protože v souladu s názorem Hegela a Marxe o neustálém pohybu ve vesmíru i ve společnosti, dochází mimo jiné také ke střídání výrobních cyklů (Steffan 2006).

Další etapou by podle Steffana mohla být skutečná participativní demokracie (*real participatory democracy*), která by zajistila účast co největšího počtu obyvatel na co největším možném počtu rozhodování a k jejímuž uskutečnění jsou historicky nejlepší podmínky (Steffan 2006). Globální společnost podle něj usiluje o transformaci současného kapitalistického modelu a o větší rovnoměrnost a lepší distribuci bohatství směrem k chudým masám, vyřazených z účasti na moci (Steffan 2003: 11).⁹¹ Právě participativní demokracie je klíčovým konceptem Steffanovy nové teorie. Pro její implementaci potřebujeme dva faktory. Prvním z nich je určitá materiální kvalita života, rozsáhlý vzdělávací systém otevřený pro všechny, vůle lidí žít v demokratickém systému. Druhým faktorem je podle Steffana ekonomika, která každého jednotlivce osvobodí od zbytečné práce tak, aby měl dostatek času k účasti na veřejných záležitostech (musí tedy být plánovaná a vyrovnaná). Nikdy dříve nebyly podmínky nutné pro nastolení participativní demokracie tak vhodné jako v současné době, a proto lze socialismem 21. století úspěšně nahradit končící etapu buržoazní civilizace (Steffan 2006).

1.2.1 Teoretická základna socialismu 21. století

K formulování Steffanovy koncepce přispěly nezávisle na sobě dvě školy: Skotská škola (*Scottish school*), kam patří expert v oblasti informačních technologií Paul Cockshott a ekonom Allin Cottrell, autoři knihy *Towards a New Socialism*, která se zaměřuje na

---

⁹¹ Steffan vysvětluje, jakým způsobem vládnoucí menšina vyřazuje zhruba 5,5 miliardy lidí (tedy podle autora ovládanou většinu) z účasti na využívání výsledků práce, vzdělání a přístupu k současným technologiím. Je to proto, že elita vytvořila systém ovládnutí, vykořisťování a odcizení člověka, který vychází z center světové moci (USA a EU) směrem k národům Latinské Ameriky, Afriky a Asie. Tento systém je vertikální a antidemokratický, ovládaný atlantickou buržoazií (USA a EU) a využívá všechny čtyři základní vztahy (ekonomiku, politiku, kulturu a vojenství) s cílem ovládat a vykořisťovat (Steffan 2003: 52). Používáním pojmů vykořisťování (*Explotación*), ovládnutí (*Dominación*) a odcizení (*Enajenación*) se autor vztahuje k teorii Karla Marxe a tyto tři koncepty chápe jako strukturální překážky pro skutečnou demokracii. Jejich odstraněním (a tedy i odstraněním kapitalismu, který tyto formy ze své podstaty produkuje) se otevře cesta k přímé a reálné demokracii. Nově vzniklá společnost tak bude bez kapitalismu a tržních mechanismů, bez státu jako nástroje represe a bez odcizení člověka sobě samému. Završením tohoto procesu bude vznik beztržní společnosti (Steffan 2003: 32-33).

technologické a ekonomické aspekty nového postkapitalistického projektu. Druhá škola zvaná Brémská (*School of Bremen*) zahrnuje Arna Peterse,⁹² matematika Carstena Stahmera, kubánského fyzika Raimunda Franca a Heinze Diettericha Steffana. Brémská škola se zaměřila více na institucionální a evoluční aspekt nového socialismu a výrazně akcentovala problematiku tranzitivní fáze přechodu zemí Latinské Ameriky směrem k socialismu 21. století. Na toto téma publikovali autoři několik tematických knih.⁹³ Obě školy, ačkoliv vycházely z odlišných východisek a pracovaly nezávisle na sobě, dospěly ke shodným závěrům na podobu a roli hlavních institucí, které nahradí instituce v postkapitalistické a postburžoazní etapě. Tato shoda podle Steffana představuje jednoznačný a nezpochybnitelný metodologický indikátor validity závěrů získaných oběma skupinami (Steffan 2005). Práce na dalším rozvoji teorie umožnil pokrok v přírodních a sociálních vědách, zejména progres v oblasti matematiky a informačních technologií.⁹⁴ Právě kombinace prohlubujících se znalostí v oblasti volně dostupného softwaru⁹⁵ a činnost autorů výše zmíněných škol umožnily posunout teorii do fáze vytváření pilotních projektů a simulačních modelů (Steffan 2010: 172).⁹⁶

Autor považuje za klíčové učení Karla Marxe a Bedřicha Engelse, protože oba myslitelé byli podle Steffana prvními, kdo dokázal metodologicky vyřešit problém, který se skrývá ve fungování buržoazní společnosti. Člověk v ní podle nich ztrácí svoji vlastní aktivitu vyplývající z podstaty lidství a je zcela závislý na tržních principech a jejich logice. Tato konstrukce je podle Steffana platná i v dnešní době, což lze doložit tím, že současná liberální společnost s tržní ekonomikou nepřináší spravedlivý sociální řád. Teorii Marxe a Engelse

---

⁹² Steffan ho označuje za univerzálního géna (*universal genius*). V knize *Socialism of the 21st Century* rozpracovává Peters stěžejní princip určení hodnoty zboží pouze na základě času, jež je potřebný na jeho výrobu, nikoliv na základě tržní ceny formou poptávky a nabídky.

⁹³ *The end of Global Capitalism, The New Historic Project; Computer Socialism, (Arno Peters), and XXI Century Socialism and Participative Democracy.*

⁹⁴ Otázka matematiky a informačních technologií je zcela zásadní pro určení hodnoty výrobku, která odpovídá množství práce. Práce na vytvoření této matrice stále není u konce.

⁹⁵ Steffan zmiňuje zejména *peer-to-peer sítě* (Steffan 2010: 172). U těchto typů sítí si jednotliví uživatelé vyměňují informace přímo mezi sebou, aniž by se připojovali ke konkrétnímu serveru, na kterém by hledané informace byly uloženy. Počet vzájemně propojených uživatelů je neomezený a všichni mají volný přístup ke všem sdíleným souborům všech připojených uživatelů (PCWorld 2002).

⁹⁶ Steffan zmiňuje práce Carstena Stahmera, který počátkem 90. let 20. století představil operativně – matematickou cestu, jak provést objektivní zhodnocení výrobků a později také práce ve službách. Jeho první práce v této oblasti se soustředily na 58 výrobních oblastí v Německu, později přidal také objektivní zhodnocení práce ve službách (oblast vzdělávání a vytváření lidského kapitálu) a v podnicích, které měly vztah k životnímu prostředí. Stahmerova práce umožnila podle Steffana disponovat proměnnými, které jsou souměřitelné mezi sebou: monetární měření produktů (cena), hodnota (čas) a fyzický objem (tuny) (Steffan 2003: 47).

nadřazuje Steffan jakýmkoliv pozdějším teoriím v sociálních vědách (Steffan 2003: 33-34).⁹⁷ Steffan ale zcela opomíjí fakt, že teorie Marxe a Engelse nebyla nikde uvedena do praxe, ačkoliv se na ni odvolávaly mnohé socialistické a komunistické strany. Při pohledu do zemí, které se snažily jít cestou k socialismu, eliminovaly tržní principy a pokoušely se nastavit spravedlivou společnost za pomoci sociálního inženýrství, nelze v žádném případě říci, že by se obyvatelům, ale i státům z hlediska makroekonomických ukazatelů dařilo lépe než klasickým liberálně demokratickým zemím s tržní ekonomikou. Steffan k této výtce podotýká, že všechny státy, které se pokusily jít cestou k socialismu, dělaly stejnou chybu. Své ekonomiky měnily na bázi současné tržní ekonomiky, používaly mechanismy tržního prostředí, orientovaly se na světové trhy a zakládaly se na kalkulaci měnových jednotek, nikoliv na jednotkách množství práce (Steffan 2003: 36). Nadřazení jedné teorie nad ostatní je diskutabilní také z důvodu, že sociální vědy jsou často limitovány nemožností provádět běžně experimenty a tím tedy danou teorii ověřit, na což upozornil již Karl Popper: „*v takzvaných sociálních vědách a filozofii je nebezpečí působivého, ale víceméně vyprázdněného verbalismu podstatně větší než v přírodních vědách.*“ (Popper 1969: 295).

Přestože Steffan pokládá Marxovu a Engelsovu teorii za nedostičnou a nadčasovou, ve svém konceptu předkládá nové chápání jednoho z ústředních pojmů Marxovy práce a tím je vykořisťování. Podle něj je třeba ho nově definovat, protože v původním smyslu vykořisťování bylo podmíněno vlastnictvím výrobních prostředků.⁹⁸ Arno Peters přizpůsobil definici dnešním poměrům ve společnosti tím, že o vykořisťování jde vždy, když člen společnosti si bere ze společného bohatství společnosti vyprodukovaného v konkrétním roce víc, než do něj sám přispěl. Dalším zřetelným odklonem od Marxovy teorie je postoj socialismu 21. století v podání Steffana k soukromému vlastnictví. Steffan totiž tvrdí, že není nutné odebrat vlastníkům soukromý majetek, ale že stačí zabránit tomu, aby se stal

---

⁹⁷ Steffan uvádí, že hlavní problém vědeckých teorií o společnosti spočívá v porozumění (a případně i měření) dynamice interakcí mezi logikou systému a logikou společenských subjektů, protože dialektika mezi oběma elementy a jejich relativní moc determinuje konkrétní evoluci dané společnosti. Tuto dialektiku musíme dle autora v dnešní době chápat v rovině národní, regionální a globální. První ucelenou teorii o dynamičnosti kapitalistické společnosti vypracoval Adam Smith a hlavními atributy byla tržní ekonomika a formální demokracie. Princip „*neviditelné ruky trhu*“ se pojil s egoistickým chováním tržních subjektů. Hlavní slabinou podle Steffana je fakt, že tyto ekonomické subjekty jsou závislé na fungování trhu a nejedná se tedy o vyvážený vztah mezi systémem a jeho aktéry. Proto není možné vytvářet spravedlivý sociální řád, což potvrzují podle něj dosavadní zkušenosti s fungováním neoliberalismu. Další společenské teorie po Marxovi a Engelsovi byly podle autora příliš jednostranné. Zabývaly se buď vlivem systému jako celku a ústily do strukturalismu nebo se soustředily na jedince a jeho vliv a končily u voluntarismu a psychologismu (Steffan 2003: 34).

⁹⁸ V dnešní době by toto pojetí znamenalo, že manažer nadnárodní banky, s platem 10 milionů dolarů ročně, který ale není vlastníkem té banky, nemůže být chápán jako vykořisťovatel.

předmětem vykořisťování⁹⁹ (Steffan 2006). Autor ale v tomto poněkud vágním vymezení nepředkládá návod na to, jaké indikátory použít ke změření podílu jednoho určitého člena na vyprodukovaném bohatství a následném určení podílu jeho ocenění. Právě tato nekonceptnost a nekonkrétnost navrhovaných řešení je předmětem kritiky ze strany odpůrců Steffanova socialismu 21. století.¹⁰⁰

1.2.2 Politická a sociální koncepce Heinze Dietericha Steffana a latinskoamerický přechod k socialismu 21. století

Tato práce se soustředí na dva klíčové aspekty Steffanovy teorie. První z nich je oblast politická, zaměřující se zejména na využití přímé demokracie, která umožní maximální možnou účast všech občanů na spolurozhodování. Podle Steffana se ale nejedná o nepromyšlené rozhodování o každé konkrétní věci,¹⁰¹ ale o využití referenda a elektronických plebiscitů v ekonomické, kulturní, ekonomické a vojenské sféře v zásadních věcech s tím, že pro méně důležité problémy je vhodný formát klasické reprezentativní demokracie.¹⁰² Jedná se tedy o mix dvou pojetí demokracie s tím, že Steffan blíže nespecifikuje, kdo a za jakých podmínek určí formát rozhodování v konkrétní věci. Podle Steffana je důležité, aby lidé měli dostatek času (získají ho transformací dosavadní ekonomiky na plánované hospodářství, které odstraní vykořisťování) k získání informací a kvalifikované debatě s ostatními, což v době informačních technologií a internetu není žádný problém. A právě elektronické hlasování

---

⁹⁹ Toho lze podle Steffana dosáhnout tím, že příjem či zisk bude přímo úměrně odpovídat podílu, který každá osoba vloží do produktivní práce. Tedy není možné za zboží, které bylo vytvořeno za 40 hodin pracovního týdne obdržet ekvivalent příjmu, který by odpovídal 300 hodinám. Pro odstranění vykořisťování proto stačí zajistit, aby příjem každého odpovídal jeho vloženému pracovnímu úsilí (Steffan 2006).

¹⁰⁰ Alan Woods je jedním z hlasitých kritiků Steffanova pojetí socialismu 21. století.

¹⁰¹ Steffan se kriticky vyjadřuje ke snahám z dob Velké francouzské revoluce, kde došlo k pokusu o maximální rozhodování „všech o všem,“ což se v praxi ukázalo jako neefektivní a téměř nemožné (Steffan 2006).

¹⁰² Příkladem může být výstavba veřejného osvětlení v obci, kde lze rozhodnout na základě zastupitelské demokracie, zatímco rozhodnutí o vstupu do války nesmí jít z úrovně parlamentu, ale je třeba využít referenda a respektovat vůli většiny (Steffan 2006). Využití hlasu většiny navrhuje Steffan na makroekonomické úrovni (kontrola nad plány výroby, distribucí, investicemi, je třeba zajistit každoroční ratifikaci státního rozpočtu v referendu), protože tato rovina výrazně ovlivňuje životní a sociální úroveň téměř všech obyvatel. Tyto oblasti je třeba mít pod kontrolou pracujících (Steffan hovoří v textu přímo o Straně pracujících, *Partido de los Trabajadores*) za využití internetu a informačních technologií. V každém městském bloku bude umístěn počítač, aby i lidé bez vlastního přístroje mohli provádět volby a elektronické hlasování. Steffan připomíná, že v brazilských prezidentských volbách v roce 1998 byl využit systém „elektronické urny“ (*urna electrónica*) (Steffan 2003: 59).

zajistí efektivní a přehledný postup umožňující respektovat přání většiny¹⁰³ (Steffan 2006). Potom tedy zmizí parlament a volební systém v dnešní podobě (kontrolovaný ekonomickými elitami) i monopoly fungující v oblasti televizního vysílání, rozhlasu, tisku a výroby. Velké soukromé podniky jsou podle autora neslučitelné se skutečnou demokracií a přirozeně zaniknou. Reprezentativní (zastupitelská) demokracie byla nutnou etapou v době, kdy neexistovaly technické a kulturní prostředky k účasti mas, ale dnes pokročil vývoj informačních technologií natolik, že je možné vrátit rozhodování zpět lidu (Steffan 2003: 49).

Steffan se ale ve svých textech vůbec nezabývá možností, že lidé nebudou mít zájem participovat na věcech veřejných, shánět a vyhodnocovat relevantní informace, že případný volný čas, který by jim zbýval v plánované ekonomice hodnot, by mohli využívat dle svého uvážení ke zcela odlišným oblastem než je politika a správa státu. Zcela zásadní pro rozhodování lidu prostřednictvím všelidového hlasování či jiných forem rozhodování je schopnost pochopit předkládané téma a kvalifikovaně o něm rozhodnout. V případě některých latinskoamerických zemí, kde hraje analfabetismus nezanedbatelnou roli, kde jsou území mnohých států geograficky rozdělené a infrastruktura a komunikační sítě nejsou na potřebné úrovni a míra vzdělanosti zůstává zejména v některých sektorech společnosti nízká, je velmi těžké si představit mechanismus, jakým by byl konkrétní problém předložen a vysvětlen všem občanům. V případě chudých lidí, kteří mnoho času věnují shánění peněz na obživu (často v neformálním sektoru ekonomiky) lze předpokládat jistou míru neochoty účastnit se neustálého rozhodování o věcech, které se jich zdánlivě netýkají. Navíc je třeba počítat s tím, že by musel výrazně vzrůst počet počítačů buď v domácnostech, nebo na veřejných místech. V horských nebo pralesních oblastech je to velmi nepravděpodobné, což Steffan vůbec neřeší.

V sociální oblasti vychází Steffan z předpokladu, že je třeba odstranit vykořisťování lidí,¹⁰⁴ sociální nespravedlnost, nerovnost a koncentraci bohatství v rukou několika málo

---

¹⁰³ Zde je slovo většina záměrně ponecháno, protože Steffanovi umožňuje odlišit elitu zastupitelské demokracie, která jako menšina utlačuje mnohem početnější skupinu obyvatel (zejména dělníků, zemědělců, chudých a lidí bez práce).

¹⁰⁴ Steffan ve své práci představuje Marxovu a Engelsovu teorii buržoazního vykořisťování prostřednictvím užité a směnné hodnoty a nadhodnoty. Teorie nadhodnoty a teorie pracovní hodnoty tvoří jádro Marxova učení. Marx navázal pracovní teorii na Davida Ricarda, ale tuto teorii použil k vysvětlení vykořisťování dělníků kapitalistickým systémem. Premisa, že pouze práce tvoří hodnotu, a tedy práce je vykořisťována kapitálem, pomohla Marxovi k upevnění revolučního diskurzu (Holman 2005: 141-142). Vyústění Marxovy pracovní teorie nalezneme v teorii nadhodnoty. Dělník podle něj vytváří v kapitalismu svojí práci větší hodnotu, než jaká je jeho mzda. Tedy vzniká rozdíl mezi hodnotou dělníkem vytvořenou a hodnotou jeho pracovní síly. Tento rozdíl si ponechává kapitalista (Holman 2005: 143).

jedinců.¹⁰⁵ To vše je důsledkem kapitalismu, a proto je třeba nahradit jej kvalitativně odlišnou ekonomikou, která bude plánovaná, vyrovnaná a rovnovážná (Steffan 2003: 39-40).¹⁰⁶ V socialismu 21. století nebude existovat elita (autorem chápána jako sociální skupina žijící na úkor práce většiny) ani vykořisťování, protože odměna bude zcela odpovídat pouze vynaloženému času na výrobu. Z toho vychází koncept hodnoty, kdy cena zboží bude záviset výlučně na čase, který je potřebný pro její výrobu (zcela tedy zmizí princip nabídka-poptávka). O tom, zda bude existovat nadhodnota rozhodnou sami občané (díky principu skutečné, tedy participativní, demokracie), kdy většina obyvatel určí nejen podobu pracovního dne (a tím možný vznik nadhodnoty), ale také způsob jejího použití. To vše nikoliv z donucení vládnoucí elitou, jako to fungovalo ve všech předchozích ekonomických cyklech, ale lidé se rozhodnou sami o své vůli. Tím se dle autora socialismus 21. století výrazně liší od historických etap. Zcela zásadní zůstává i pro tento nový socialismus odstranění sociální nerovnosti a chudoby (Steffan 2007: 174-175). Pokud člověk nebude nucen k vytváření nadhodnoty, získá zároveň dostatek času k vlastnímu vzdělávání, což se pozitivně odrazí v účasti na správě věcí veřejných. Právě široký a pro každého občana otevřený vzdělávací systém spolu s odstraněním chudoby povede k efektivní participativní demokracii (Steffan 2006). Steffan opět pracuje s předpokladem, že kombinace lepšího materiálního zabezpečení a volného času povede spolu s lepším přístupem k informacím zcela přirozeně k ochotě každého jedince účastnit se politického rozhodování za pomoci nástrojů participativní demokracie, což je velmi diskutabilní a nepravděpodobné, když vezmeme v úvahu množství různých typů osobností v populaci.

Geopolitický aspekt Steffanovy teorie nového socialismu není v této práci blíže rozpracován, přesto jej zde stručně přiblížíme pro lepší uchopení celé Steffanovy teorie.

---

¹⁰⁵ Podle nezávislých výzkumů žila na konci 20. století třetina lidí v LA pod hranici životního minima a čtvrtina neměla přístup ke vzdělání. Podle zprávy Meziamerické rozvojové banky nerovnost v LA nemá srovnání v komparaci se zeměmi jinde ve světě s obdobným HDP a latinskoamerický kontinent trpí největší nerovností na světě. José Nun dodává, že velká nerovnost se v případě LA pojí s velkou chudobou a velkou polarizací (Nun 2003: 95-96). Steffan podotýká, že v současné globální společnosti kolem 80 % lidstva přežívá v podmínkách velmi malé nebo žádné kvality života, zatímco 20 % lidí soustředí ve svých rukách kolem 83 % světového bohatství (Steffan 2003: 51).

¹⁰⁶ Vyrovnaná ekonomika bude kombinovat teorii hodnoty práce s principem vyrovnanosti. Mzda každého bude záviset výlučně na odpracovaném čase, ceny budou rovny hodnotám a nebudou v sobě obsahovat nic jiného než množství práce obsažené ve výrobku (Peters; cit. dle Steffan 2003: 40). Petersova představa o dosažení vyrovnané ekonomiky je uskutečnitelná výlučně na globální úrovni, to znamená, že dlouhodobá stabilita a vyváženost bude zajištěna pouze spoluprací všech zemí na tomto společném projektu. Princip rovnováhy také podle Peterse zajistí, že vymizí revoluce, protože každá revoluce se snaží zlepšit situaci chudých, tedy usiluje o nastolení více rovnovážného vztahu. Vyvážená ekonomika dále povede ke zlepšení vztahu lidí k přírodě, efektivnímu spotřebování zdrojů a zabrání možnému vymizení lidské generace (Peters; cit. dle Steffan 2003: 42).

Steffan vychází z kritiky USA, jejich vměšování do latinskoamerických záležitostí a snahy o maximální eliminaci jejich vlivu. Ekonomické a sociální ničení regionu zejména za strany USA způsobilo dle Steffana, že latinskoamerické hospodářství není schopno uspokojit základní životní požadavky svých obyvatel. Autor vidí čtyři možnosti, jak může lid LA postupovat, aby zlepšil své postavení. Jako jedinou správnou a realizovatelnou cestu vidí ve vytvoření regionálního mocenského bloku (jedná se o ideu založenou na Bolívarově *Patria Grande*), který pomocí strategie ochránářského rozvoje zajistí překonání zaostalosti LA.¹⁰⁷ Jedná se o přístup, který na národní úrovni aplikovali v LA mimo jiné prezidenti Cárdenas, Vargas a Perón.

Steffan ale zdůrazňuje zásadní rozdíl mezi tímto historickým přístupem a současností, protože podle něj je zcela klíčové použití ochránářského bloku na regionální úrovni, nikoliv jako dříve pouze na národní. Důvodem pro realizaci tohoto modelu na vyšší úrovni je potřeba vytvoření takové síly, která se dokáže efektivně bránit USA a EU a umožní rozvoj latinskoamerického průmyslu, uchování přírodního bohatství, bude podporovat vědu a špičkové technologie a bránit identitu LA. (Steffan 2003: 66-67). Světový systém funguje podle autora na základě velkých regionálních mocenských bloků (*Bloques Regionales de Poder*),¹⁰⁸ a aby měly státy LA možnost konkurovat tomuto formátu, musí jej akceptovat. Nicméně je klíčové, aby hned od počátku implementovaly do svého regionálního bloku základní aspekty přímé demokracie (Steffan 2003: 71). Steffan nijak nereflektuje neúspěch modelu ISI v LA, který se též snažil za pomoci ochránářských opatření o rozvoj latinskoamerického kontinentu a skončil drtivým neúspěchem. Model ISI byl sice aplikován na úrovni států, ale princip státních zásahů, ochránářských opatření a regulací zůstává stejný a v praxi se ukázal jako nefunkční a neudržitelný. Dále se zde nabízí otázka, zda by prvky

---

¹⁰⁷ Jako jeden ze čtyř přístupů uvádí Steffan neoliberalní koncept, který pro LA znamenal rekolonizaci a hospodářskou anexi ze strany USA, jež byla přípravou k anexi politické, kulturní a vojenské. Další možností je podle autora koncept středolevý (*el proyecto de centroizquierda*) realizovatelný pouze v euroatlantickém prostoru, kde je soustředěno 84 % světového bohatství. Tento přístup z historické zkušenosti nedokáže zlepšit životní podmínky mas. Třetí koncepce vychází z klasického guerillového boje, který z nejrůznějších důvodů v LA téměř neexistuje. Snahy o vytvoření nekapitalistické společnosti a použití zbraní ve jménu obrany zájmů lidu (pokud selžou demokratické cesty) je zcela legitimní, ale urbanizace LA, rozvoj vojenských technologií a nemožnost nezávislého národního rozvoje prakticky ukončily tento způsob boje (Steffan 2003: 66).

¹⁰⁸ Cílem regionálních mocenských bloků je přeměnit světovou společnost v globální militarizovanou výrobní (*Obraje Global Militarizado*) prostřednictvím národě-regionálního protekcionářského kapitalismu s nadnárodními korporacemi, který se opírá o globalizovaný stát (Steffan 2003: 71).

přímé demokracie na úrovni regionu LA umožnily efektivní a konkurenceschopné rozhodování.¹⁰⁹

1.3 Kritika socialismu 21. století

Socialismus jako ideologie prošel od doby svého vzniku rozsáhlou kritikou. Zpochybňovány byly základní atributy této ideologie ať už v oblasti ekonomické nebo společenské. Mezi výrazné kritiky socialismu a centrálního plánování patří Friedrich A. Hayek, který se negativně vymezuje vůči principům, jež Steffan převzal do své teorie. V knize *Cesta do otroctví* popsal velké nebezpečí, které vyplývá ze snahy o popření individuální svobody, ač formálně usiluje socialistická ideologie o větší svobodu (Hayek 2004: 40-41).¹¹⁰ Socialismus vychází z kolektivistické ideologie, která je v přímém rozporu s principy individuální svobody západní společnosti. Odstranění kolektivismu lze dosáhnout podle Hayeka tím, že si lidé uvědomí nebezpečí, které z něj vyplývá pro svobodu. Nikdo totiž nemůže plánovat procesy ve společnosti, protože ty jsou výsledkem spontaneity mnoha jedinců, kteří mají své vlastní cíle, zájmy a hodnoty. Ačkoliv kolektivismus povyšuje rozum nad cokoli dalšího, nakonec jej paradoxně sám zničí. Vědomé plánování totiž zákonitě vede k požadavku, aby myšlení všech lidí ovládal jednatel (Hayek 2004: 140-142). V ekonomické oblasti směřuje centrální plánování nevyhnutelně k více či méně diktátorskému způsobu vlády, protože komplexní řízení mnoha složitých a vzájemně provázaných procesů musí být situováno do rukou úzké skupiny expertů a odpovědnost je svěřena vrchnímu veliteli (Hayek 2004: 85).¹¹¹

S myšlenkami socialismu 21. století v podání Heinze Dietericha Steffana je vedeno mnoho polemik. Podobně jako Hayek odmítl ideologii socialismu jako celek, dočkal se také

---

¹⁰⁹ Steffan neuvádí konkrétní příklad, ale lze si představit potíže při konání referenda na úrovni latinskoamerického kontinentu. Jak zajistit jeho realizaci v časově únosné době, jeho financování, zajistit informovanost co největšího počtu obyvatel, logistiku, překonat ideologické spory a mnoho dalších důležitých aspektů.

¹¹⁰ Hayek srovnává komunismus a fašismus, fašismus je podle něj fáze, která nastupuje, když se komunismus ukáže jako utopie. Oba směry pojí společná nenávisť k západní liberální demokracii. Spojitost mezi oběma směry je podle autora zřejmá, ale v demokratických zemích se většina lidí domnívá, že socialismus je slučitelný s demokracií. Hayek argumentuje, že demokratický socialismus je utopie, která nemůže fungovat (Hayek 2004: 42-44).

¹¹¹ Hayek uvádí argument jednoho z nejvýraznějších plánovačů Stuarta Chase, který říká, že v plánované společnosti „*může politická demokracie nadále fungovat ve všem kromě ekonomických záležitostí.*“ (Hayek 2004: 85).

Steffan kritiky svého konceptu, který je podle mnohých chápán jako utopická a nereálná snaha přinést spravedlivější svět. Na stránkách *Gegenstandpunkt*¹¹² se v roce 2009 objevil článek *Heinz Dieterichs* „*Sozialismus des 21. Jahrhunderts*“ *Ein soziologisch-geschichtsphilosophischer Neuaufguss der Utopie einer gerechteren Welt*. Publikovaný text znamenal naprosté odmítnutí Steffanových myšlenek. Steffan se snaží o vědecký přístup, ale podle autorů sklouzává k utopii, když se domnívá, že všichni lidé usilují stejně jako on o lepší svět. Z hlediska ekonomie dokázal sice správně popsat nespravedlnost kapitalismu,¹¹³ ale vychází z mylného předpokladu, že zlepšení světa je pouze otázkou dobré vůle, a proto předpokládá, že odstraněním elit, které deformují hodnotu a obohacují samy sebe, dojde samovolně k nápravě poměrů. Z hlediska geopolitického také uvažuje zcela utopisticky, když argumentuje, že globálním přijetím konceptu hodnoty a směny výrobků podle doby spotřebované na jejich výrobu by došlo ke zrovnoprávnění všech národů a ustaly by konflikty mezi nimi (*Gegenstandpunkt* 2009).

Kapitalismus a historický socialismus nedokázaly podle Steffana vyřešit celosvětové problémy, jako hlad, chudoba, nezaměstnanost, sociální nerovnost, a proto je třeba přijmout nový socialismus 21. století, který podle něj přináší řešení, jež je možné aplikovat do praktické politiky. Zmíněný text kritizuje tento princip, protože Steffanovo pojetí je zcela utopické. Steffan nechce rušit soukromé vlastnictví, ale pouze nahradit cenu hodnotou výrobku, což je podle něj v současné době možné. Společnost totiž disponuje dostatečným potenciálem v oblasti matematiky a informačních technologií.¹¹⁴ Většinu věcí tedy bude řídit počítač, co nezvládne výpočetní technika, to bude dle autora řízeno shora direktivně.¹¹⁵ Vše bude spravedlivě zhodnoceno. Pro případnou korupci a nespravedlnost nabízí Steffan řešení ve formě participativní demokracie, kdy možné konflikty budou rozhodovat tribunály složené z občanek a občanů. To je podle autorů textu zcela nereálné a jedná se o čistě utopický návrh. Publikovaný článek kriticky hodnotí celý Steffanův koncept, autoři mu neupírají snahy o nápravu světa, ale poukazují na nereálnost navrhovaných postupů, odmítají vědecký ráz

---

¹¹² Jedná se o německý čtvrtletník, který se zaměřuje na analýzu politických problémů z pohledu levicových, zejména marxistických teorií. V překladu znamená název „opačné stanovisko.“

¹¹³ Hodnota každého výrobku je výtěžek evoluce, ale vládnoucí elitní vrstvy v kapitalistické společnosti si přivlastnily hodnotu a vtiskly jí subjektivní charakter, tedy vytvořily cenu. Jejím prostřednictvím se obohacují a vykořisťují zbytek společnosti.

¹¹⁴ Steffan vysvětloval, že socialismus ve 20. století neuspěl díky neexistenci relevantních informačních technologií, které by dokázaly zpracovat složité matematické operace nutné k realizaci konceptu hodnoty.

¹¹⁵ V textu je použit výraz *alternativ herrschaftlich*, což lze volně interpretovat jako direktivní řízení shora. Doslovný překlad je „alternativně panský“.

Steffanovy koncepce a zjednodušené vidění společnosti a problémů globalizovaného světa (Gegenstandpunkt 2009).

1.3.1 Alan Woods a jeho polemika se Steffanem – kritika zleva

Alan Woods¹¹⁶ publikoval v roce 2008 knihu *REFORMISM or REVOLUTION Marxism and Socialism of the 21st century (Reply to Heinz Dieterich)*. Jak již část názvu napovídá, polemizuje v ní s názory svého přítele Heinze Dietericha Steffana na koncept socialismu 21. století.¹¹⁷ Jako přesvědčený marxista zcela odmítl Steffanovo tvrzení, že myšlenky marxismu jsou zastaralé a je třeba představit v některých oblastech modifikované pojetí (redefinice vykořisťování, otázka soukromého majetku). Poukazováním na nedostatky marxismu přijímá Steffan podle něj revizionistický postoj a jeho projekt nového socialismu žádným socialismem není. Podle Woodse není možné budovat socialismus na základě původních buržoazních a kapitalistických institucí (Woods 2008: 12).¹¹⁸ Steffan oprášíl myšlenky utopického a nevědeckého socialismu z počátků dělnického hnutí, které byly Marxem, Engelsem a Leninem zodpovězeny a zamítnuty. Woods tedy odmítá základní princip socialismu 21. století, který již od počátku vychází ze zastaralých a překonaných myšlenek, ačkoliv jsou podávány v lákavém balení. A staví se ostře proti monopolizaci

---

¹¹⁶ Alan Woods je přesvědčený marxista, politický komentátor webových stránek o marxismu *In Defence of Marxism*, autor mnoha knih zaměřených na problematiku revoluce a levicových postojů a otázky marxismu. Sám se označuje jako přítel Heinze Dietericha Steffana. Slovo použité Woodsem lze přeložit též jako soudruh (*comrade*) (Woods 2008: 20).

¹¹⁷ Alan Woods vychází ve své knize z nejrůznějších rozhovorů se Steffanem a také z jeho díla *Hugo Chavez y El Socialismo del Siglo XXI*, vydané v roce 2007, což je druhá rozšířená a revidovaná část jeho původní knihy *El Socialismo del Siglo XXI*. V teoretické části je práce totožná v obou knihách, ve druhém vydání je navíc kapitola věnovaná spojení socialismu a křesťanství, jako poslední je vložena kapitola, která formou otázek a odpovědí představuje projekt socialismu 21. století. V otázce křesťanství zmiňuje Steffan Chávezův postoj k postavě Ježíše, kdy Chávez prohlásil, že pokud by Kristus žil v této době, byl by socialista (Steffan 2007: 9).

¹¹⁸ Woods se v úvodu své knihy staví do pozice Engelse, který obhajoval své a Marxovo dílo v textu *Anti-Dühring*. Eugene Dühring byl v 70. letech 19. století významný představitel německé levice, skupiny, kterou Woods nazývá *Katheder Sozialisten*. Jednalo se o některé univerzitní profesory, kteří se stavěli kriticky k Marxovu a Engelsovu revolučnímu socialismu a usilovali o to stát se představiteli dělnického hnutí, které ale těmito svými kroky silně poškozovali (Woods 2008: 17). Dühring představil nové, originální pojetí socialismu, které definoval jako nový způsob myšlení, striktně vědecký model o společnosti a světě s tím, že Marxova a Engelsova koncepce je již zastaralá a neplatná. Usiloval o definování základů budoucí socialistické společnosti a tvrdil, že odhalil fundamentální principy přírodních zákonů, filozofie, ekonomie a lidské historie. Engels byl požádán, aby sepsal odpovědi na utopický charakter jeho myšlenek a ve výše zmíněném díle je zcela odmítl. Vyzdvihl svůj a Marxův historický materialismus, jehož vědecký charakter se snažil dokázat za pomoci dialektické a materialistické metody. Došel k závěru, že Marxovi vděčíme za odhalení vnitřního fungování kapitalismu, za odhalení nadhodnoty a následného vykořisťování a za materialistickou koncepci dějin (Jones 2008). Podobně jako Engels se Woods staví proti relativizaci Marxova díla v pojetí reformistů jako je Steffan. A vystupuje ostře na obranu klasických marxistických myšlenek, se kterými je Steffan často v rozporu, ačkoliv se formálně na Marxe odvolává (Woods 2008: 12).

myšlenek o socialismu pro 21. století do rukou Steffana. Ve své knize se snaží dokázat, že přes snahu Steffana se jím navrhovaný socialismus dostává do podoby kapitalismu (Woods 2008: 14).

Zásadní polemiku vede Woods proti Steffanovu postoji, který Woods chápe jako umírněný. Steffan ustupuje od revolučního charakteru socialismu a navrhuje jít cestou směrem k socialismu postupně. Woods argumentuje, že není možné přejít z kapitalismu do socialistického uspořádání bez rozhodného a zásadního rozchodu s kapitalismem, tedy bez revoluce (Woods 2008: 18-19).¹¹⁹ Myšlenky těchto nových moderních revolucionářů vedou v Latinské Americe ke snaze aplikovat mnoho let staré a Marxem a Engelsem vyvrácené myšlenky utopických socialistů jako byl Robert Owen. Dělníci jsou přesvědčováni, aby neusilovali o moc ve státě, ale snažili se prosadit na lokální úrovni. Kapitalismus by tedy nemusel být svržen a byl by obejit formou místních komun (Woods 2008: 139). Podle Woodse je to zcela nesmyslné a opět odkazuje na Marxovy ideje o nutném angažování dělnické třídy, která hraje klíčovou roli v nutném a nezbytném zničení kapitalismu. Její poslání je v rámci marxismu zcela nezastupitelné při budování socialistické společnosti. Naproti tomu utopisté, včetně utopistů socialismu 21. století, vidí dělnickou třídu nikoliv jako fundamentálního nositele změn, ale jako malé děti, které je třeba vzdělat.¹²⁰ Do role budovatele společnosti podle socialismu 21. století obsadili utopisté sami sebe. Steffan tedy, ačkoliv se formálně odvolává na Marxovy myšlenky jako na výchozí platformu pro svůj koncept, stojí v zásadních principech proti Marxovi a jeho učení (Woods 2008: 142).

V ekonomické části konceptu socialismu 21. století vytýká Woods Steffanovi, že i zde zastává zcela odlišnou pozici od Marxových principů a opět se dostává do pozice revizionisty jako v Marxových a Engelsových časech Dühring.¹²¹ Steffan považuje za nutné, aby tranzice směrem k socialismu proběhla na bázi náhrady buržoazního institutu tržní ceny

---

¹¹⁹ Woods připomíná, že to nebyl Marx, kdo vynalezl princip revoluční diktatury proletariátu, převzal jej od francouzského dělnického hnutí, ale přetavil jej do podoby reálného programu pro vládu dělníků. Připomíná ale fakt, že pojem diktatura tehdy neměl negativní konotace dané historickými událostmi v podobě Hitlera a Mussoliniho, Franca a Stalina, Pinochtea a Videly. Marx se inspiroval Římskou republikou, kde existoval institut diktátora, který v době ohrožení republiky získal neomezené pravomoci na období jednoho roku (Woods 2008: 97-98).

¹²⁰ V této souvislosti Woods zmiňuje situaci ve Venezuele, kde tito utopičtí socialisté (v jeho pojetí) kritizují dělnickou třídu, že nemá dostatečné znalosti o socialistických myšlenkách a projevuje nízké třídní uvědomění. Woods připomíná, že tito dělníci jsou těmi, kdo hrají aktivní roli v probíhající revoluci a činí tak často bez ohledu na rizika, kterým se vystavují (Woods 2008: 142).

¹²¹ Woods dokonce pokládá otázku, zda Steffan četl opravdu dobře Marxovo dílo, protože jeho principy se s Marxovými zcela rozcházejí! (Woods 2008: 189).

za socialistický institut hodnoty, který dokáže optimalizovat ekonomiku a odstraní vykořisťování. Woods argumentuje, že Steffan nepochopil princip vykořisťování Marxe a přijal povrchní vysvětlení Dühringa o tom, že nástrojem vykořisťování dělníka je tržní cena. Navíc Steffan nerespektuje podle Woodse nejdůležitější axiom, že dělník nikdy nebude v rovnoprávné pozici s kapitalistou. V kapitalismu je to vládnoucí třída, která má monopol na vlastnictví výrobních prostředků a dělník nemá co prodat, kromě své pracovní síly. Vždy tedy půjde o nerovnou pozici (Woods 2008: 188-189). Zcela zásadní je také podle Woodse fakt, že v praxi není možné přesně stanovit hodnotu každého výrobku na základě času potřebného k jeho výrobě, ačkoliv Steffan je přesvědčen, že současná úroveň informačních technologií dokáže tento problém efektivně vyřešit. I kdyby to možné bylo, vedlo by to podle Woodse k zahlcení kapacity všech stávajících počítačů na světě (Woods 2008: 254).

Z hlediska druhého základního principu socialismu 21. století, participativní demokracie, se Steffan dopouští podle Woodse opět mnoha zásadních pochybení. Steffan chápe demokratizaci společnosti jako rozšíření většinového rozhodování do všech částí společnosti (vojenské, ekonomické, politické a kulturní), ale už neukazuje praktické kroky, které by vedly k naplnění těchto proklamací.¹²² Steffan tedy požaduje zachování kapitalismu, ale chce mu odebrat některé negativní charakteristiky, a převést jej do podoby „kapitalismu s lidskou tváří.“ (*capitalism with a human face*) (Woods 2008: 342). Podle Woodse se opět zcela odchyluje od Marxových myšlenek, který ve snaze o skutečnou, nikoliv buržoazní demokracii, považoval za nezbytné revoluční jednání dělnické třídy. Pro praktickou realizaci je tedy zásadní, aby při přeměně společnosti existovala revoluční strana a princip silného vůdce (*leadership*).¹²³ Steffan navrhuje naprosto odlišné řešení a tím je vytvoření globální počítačové sítě, která postupně nahradí revoluční strany. Protože v současné době nedisponujeme takovými mysliteli, jako byli Marx, Engels nebo Einstein, je podle Steffana nutné, aby se jednotlivci spojili a společným úsilím za pomoci společně sdílené sítě osobních počítačů, vytvořili světového ducha (*Espiritu mundial*), kterého lze chápat jako kolektivního ducha lidské humanity v každodenním světě (Steffan 2007: 21).

---

¹²² Woods považuje za nemožné prosadit demokratické principy do oblasti armády, vzdělávání, politiky a dalších oblastí na lokální nebo národní úrovni, pokud bude zároveň státní a ekonomická moc v rukou stávající politické elity (Woods 2008: 342).

¹²³ Woods zmiňuje příklad bolševické revoluce, která proběhla pod vedením Lenina a Trockého v roce 1917 a díky existenci silného vůdčího tandemu obou osobností nedošlo k výbuchu násilí. Nikdo tedy nevymyslel lepší a účinnější alternativu, než je mechanismus revoluční strany (Woods 2008: 364).

Woods zásadně nesouhlasí, že by bylo možné využít při přeměně společnosti principy výpočetní techniky a nahradit pouhým složením dílčí práce mnoha individualit kolektivní úsilí.¹²⁴ Navíc Steffan vychází pouze z principu pravděpodobnosti, který je ale složité aplikovat na oblast společnosti. Pokud podle Woodse někdo vymyslí nesmysl (*nonsense*), a nesmysl se rozšíří po internetu a přidají se k němu nesmysly stejného druhu, nevznikne žádný geniální nápad, ale pouze nesmysl milionkrát znásobený. Woods rozhodně a priori neodmítá výpočetní techniku (připomíná koncept socialistické federace a možnost elektronického hlasování v jejím rámci, případně pořádání konferencí přes internet), ale zásadně nesouhlasí se Steffanovým názorem, že socialismus může být úspěšný právě teď díky přítomnosti vyspělých informačních technologií, a že jejich neexistence zapříčinila neúspěch socialistického uspořádání v Rusku i jinde (Woods 2008: 364-365).

Woods tedy kritizuje Steffanův odklon od marxismu, zejména jeho souhlas s tím, aby půda, klíčové průmyslové podniky a banky zůstaly v rukou velkostatkářů, kapitalistů a bankéřů. To zcela odporuje Marxovu učení, které vychází z nutnosti svrhnout kapitalismus a zavést diktaturu proletariátu. Zde se Steffan podle Woodse dostává do zásadního rozporu se svými předchozími výroky. Mnoho času věnoval vysvětlování, že je to právě honba za ziskem, která je zdrojem všech problémů lidstva. Pokud ale chce ponechat výrobní prostředky v rukou těch, kteří usilují o stále větší zisk, bude jediným motorem dalšího rozvoje právě snaha o soukromý prospěch. Kde tedy jsou výhody informačních technologií? Na tuto otázku, stejně jako na mnoho dalších, Steffan neodpovídá. Není možné využít výhody jakékoliv techniky, pokud zásadní ekonomická rozhodnutí dělá úzká skupina lidí, která usiluje o svůj soukromý profit. A Steffan zcela pomíjí fakt, že tato platforma se nevzdá své rozsáhlé síly bez boje. Steffan tedy ignoruje také otázku moci, která může sehrát klíčovou roli (Woods 2008: 366).

1.4 Populismus a Hugo Chávez

---

¹²⁴ Woods odkazuje na to, že existují *internet-based Distributed Computing projects*, jejichž podstatou je rozložit řešení konkrétního rozsáhlého problému (léky proti AIDS, hledání prvočísel, které mají víc než 10 milionů čísel) mezi velké množství jedinců, kteří bez nároku na mzdu či jiné materiální výhody věnují dobrovolně svůj čas a úsilí řešení daného úkolu. Žádný současný počítač by nebyl schopen se v racionálním čase vypořádat s tak náročným cílem, a proto je řešením agregace výsledků milionů osobních počítačů (Pearson 2003). Steffan zmiňuje program kalifornské univerzity v Berkeley SETI, který v roce 1999 dokázal spojit více než 5 milionů uživatelů a vytvořil tak největší a nejsilnější počítačovou síť na světě (Steffan 2007: 21).

Po krizi a zklamání z vývoje v devadesátých letech 20. století a počátku nového tisíciletí se Latinská Amerika opět stala úrodnou půdou pro populistické politiky, kteří napříč regionem kritizovali globalizaci, kapitalismus, volný trh, konkurenci a k vyřešení chudoby, nerovnosti a zlepšení sociálních podmínek navrhovali výrazně zvýšit roli státu v hospodářství. V mnoha zemích docházelo k zestátnování zahraničních společností, zvyšovala se ochranná opatření, celní taxy a rozšířila se regulace v ekonomice. Populismus ale není nový fenomén v prostoru LA, v historii regionu lze nalézt příklady vlád,¹²⁵ které se zakládaly na dlouhodobě neudržitelné fiskální expanzi, štedré měnové politice, protekcionismu a na snahách o co největší přerozdělování. A všechny tyto historické etapy skončily prudkou inflací, obrovskou nezaměstnaností, poklesem mezd a rozsáhlými finančními krizemi (Edwards 2010: 165).¹²⁶ Historicky souvisel populismus s rozvojem masové politiky v raných fázích industrializace během 20. století v LA.

První generace populistických politiků hrála rozhodující roli při inkorporaci městské dělnické a střední třídy do politického procesu. Etapa masové a demokratické politické participace neprobíhala plynule, protože vládnoucí oligarchie se bránila omezení své moci. Tato klasická fáze byla později přerušena érou vojenských režimů, dluhovými krizemi a kolapsem modelu ISI v osmdesátých letech 20. století. V devadesátých letech se populismus vrátil na scénu Latinské Ameriky, kdy sloužil zejména jako nástroj neoliberálních technokratů, kteří usilovali o snížení role státních intervencí v ekonomice a jiných odvětvích. Jistý paradoxem je, že silnou pozici státu budovaly právě předchozí generace populistických politiků. Od konce devadesátých let se radikální část populistů stala součástí levicové fronty na politické scéně, v čele s Hugo Chávezem. Tato generace populistických politiků a hnutí se začala ostře vymezovat proti neoliberalismu, stávajícím politickým elitám a stranám, do politického boje vnesli tyto politici požadavky nacionalismu a silné role státu v přerozdělování (Roberts 2012: IX-X).

---

¹²⁵ Sebastian Edwards zmiňuje následující příklady populistických vlád: Getulio Vargas a João Goulart v Brazílii, Juan Domingo Perón v Argentině, Salvador Allende v Chile, Luis Echeverría a José López Portillo v Mexiku, Daniel Ortega a sandinisté v Nikaragui během 80. let 20. století a Juan Velasco Alvarado a Alan García v Peru (Edwards 2010: 165).

¹²⁶ Jako příklad vztahu k ekonomice lze uvést citaci z dopisu Juana Dominga Peróna k chilskému generálovi Carlosi Ibañezovi del Campo, který byl zvolen prezidentem: „*Drahý příteli. Dej lidu, zejména dělníkům, vše co je možné. Pokud se ti bude zdát, že jsi jim dal příliš, dej jim ještě víc. Uvidíš výsledky. Všichni tě budou strašit, že ekonomika zkolabuje. Ale to jsou lži. Není nic méně zničitelého než ekonomika a ti, kdo se bojí krachu, to dělají proto, že tomu nerozumějí.*“ (Perón; cit. dle Edwards 2010: 168).

Definice populismu není jednoduchá, podobně jako socialismus nabývá různých forem a můžeme do něj zařadit širokou škálu proudů a hnutí. Michael L. Conniff jej vymezil jako politický fenomén: kdo získá veřejný úřad (*public office*) a jak vládne (Conniff 2012: 2). Pro tuto práci v souvislosti s postavou Huga Cháveze je populismus chápán jako politická strategie ve smyslu konceptu Kurta Weylanda (2001). Weyland definoval populismus jako metody a nástroje získávání a výkonu moci (*methods and instruments of winning and exercising power*). Politická strategie se týká primárně mocenské opory (*power capability*), kterou potenciální či aktuální lídr buduje. Weyland vidí tři druhy populistických aktérů: jedince, formální skupinu a neformální skupinu. S těmito aktéry souvisí dvě základní mocenské opory: počty (*numbers*)¹²⁷ a speciální váhy (*special weights*).¹²⁸ Křížení těchto dvou dimenzí přináší různé druhy politických strategií a typů vlád. Pro populismus jako strategii je naprosto zásadní velký počet hlasů (*support from large numbers of followers*). Svoji politickou podporu lídr mobilizuje prostřednictvím voleb, plebiscitů nebo průzkumů veřejného mínění, zejména ve chvíli, kdy se dostane do konfrontace se svými protivníky (Weyland 2001: 12). Masová podpora nabývá podle Weylanda různého stupně organizace a institucionalizace. Pokud lídr získává politickou podporu od formálních institucionalizovaných struktur, jsou jeho podporovatelé sdružení a organizovaní, obvykle v politické straně. Na druhé straně se objevuje lídr, který získává podporu od mas nijak neorganizovaných, jejich vzájemný vztah stojí na přímém, kvazi osobním kontaktu a lídr může tuto podporu kdykoliv ztratit, pokud nenaplní očekávání lidu. Pokles popularity poté může způsobit kolaps populistického lídra (Weyland 2001: 13).

Ke kompenzaci křehké podpory od svých podporovatelů využívá populistický lídr budování intenzivního vztahu s lidem, k čemuž potřebuje určité charisma, aby si udržel jejich přízeň. V dnešní době využívají populističtí lídři televizi a sociální sítě, kde usilují o osobní kontakt s masami, prohlubují a upevňují identifikaci lidí s osobou lídra prostřednictvím slibů o řešení problémů občanů, kterým předchází establishment nevěnoval pozornost. Weyland proto chápe populismus jako politickou strategii, jejímž prostřednictvím charismatický lídr vykonává svou moc na základě podpory, která není institucionalizovaná a zprostředkovaná a je podřízená vůli lídra. Jeho podporovatelé představují značně heterogenní neorganizovanou

---

¹²⁷ Podle Weylanda jsou počty vyjádřené hlasy (*votes*), volebními průzkumy (*poll responses*) a masovými shromážděními (*mass rallies*). (Weyland 2001: 12).

¹²⁸ Mezi speciální váhy řadí Weyland zejména socioekonomický vliv nebo vojenský nátlak (Weyland 2001: 12).

skupinu, jejíž zájmy lídr obhajuje. Podpora ve volbách pro lídra bývá značná, ale rozptýlená. Populismus jako strategie legitimizuje politiku lídra odvoláním se na suverenitu lidu, na jeho přání a potřeby, které lid vyjádřil ve volbách. Lidová suverenita má pro lídra větší váhu než jakýkoliv jiný princip (včetně ústavního), který je součástí standardních liberálních demokracií (Weyland 2001: 14)

Populismus má často pejorativní charakter, protože tento termín býval mnohdy zneužíván k diskreditaci rivalů. A negativní používání pojmu vede k tomu, že prakticky není politik, který by sám sebe označil za populistu. Edwards uvádí, že političtí historikové a vědci často charakterizují jako populistická hnutí ta, která jsou vedena charismatickým a silným lídrem, jež získává rozsáhlou podporu od mas díky mimořádně úspěšné rétorice spočívající v pojmenování jejich problémů a návrhů na jejich řešení, odstranění nerovnosti a dalších negativních aspektů. Populisté se často označují jako ti, kdo bojují za práva „lidu“ proti oligarchii, nadnárodním společnostem, finančnímu kapitálu a korporacím a zahraničním společnostem. Tato líbivá rétorika ale zakrývá skutečnost, že populističtí lídři velmi často nemají ucelený a koherentní program k provedení socioekonomických změn a potřebných reforem (Edwards 2010: 167). Carlos de la Torre doplňuje, že populistická politika je založená na davové činnosti (*crowd action*), populistu je podle něj charakteristický silnými řečnickými schopnostmi, kterými se obrací na dav a právě radikální rétorika je společným emocionálním elementem pro všechny populistické politické diskurzy. Je to rétorika, která konstruuje politiku jako morální a etický boj mezi lidem a oligarchií. Tento princip je ale chápán jako boj za morální hodnoty s vyloučením kompromisu a dialogu s opozičními skupinami (de la Torre 2010: 4).

V rámci historického vývoje populismu lze odlišit různé etapy. Od 90. let 20. století se objevuje nová etapa, která se od historické podoby populismu odlišuje v několika směrech. První rozdíl spočívá podle Edwardse v jisté fiskální a monetární uměřenosti představitelů nového typu populismu, kteří nejdou cestou masivního zvýšení mezd ve veřejném sektoru, a zdá se, že pochopili nutnost určité fiskální uměřenosti a udržitelné míry inflace.¹²⁹ Druhý zásadní rozdíl lze nalézt v cestě, jakou se populističtí aktéři dostali k moci. V současné době získali tito aktéři moc v demokratickém procesu prostřednictvím voleb, klasičtí populisté se

---

¹²⁹ Z hlediska inflace je rozdíl mezi tržně orientovanými politiky, kteří se snaží udržet inflaci pod 5 %. Levicoví politici akceptují míru inflace mezi 8 a 15 % (Edwards 2010: 171).

často spolehli na neústavní způsoby.¹³⁰ Třetí zásadní rozdíl lze najít podle autora v postoji ke globalizaci. Tradiční populisté akcentovali nacionalistickou rétoriku a často znárodňovali. Ale nový typ populismu jde ještě dál a kritizuje globalizaci jako systém založený na rozsáhlé výměně zboží, kapitálu, myšlenek a lidí. Výrazně lpí na národní identitě a odsuzuje ztrátu národního kulturního dědictví.¹³¹ Antiglobalizační politika v tomto typu populismu ještě výrazně zesílila po finanční krizi v roce 2008 a následných ekonomických problémech v mnoha částech světa (Edwards 2010: 172).

1.4.1 Chavismo

*Chavismo*¹³² je příkladem nového typu populismu ve Venezuele. Hugo Chávez a jeho podporovatelé respektovali mnoho demokratických norem, které vytvořily tradiční politické strany (například ustavení vlády prostřednictvím formálně demokratických soutěživých voleb), na druhé straně tyto normy neustále kritizovali a usilovali o jejich změnu v rámci přechodu k nové socialistické společnosti. Chávez tvrdě vystupoval proti korupci starého systému, ale sám bránil vzniku nestranných institucí zajišťujících vládu zákona. Stoupenci Cháveze vznášeli ostrou kritiku vůči nedemokratické a imperialistické politice USA, ale sami uzavírali spojení s režimy, které měly pochybnou demokratickou legitimitu. A venezuelská politická scéna byla za vlád Cháveze tak polarizovaná, jak země nezažila od přechodu k demokracii v roce 1958. Napříč mezi odbornou veřejností převládá názor, že *chavismo* znamenalo konec tradičního stranického systému ve Venezuele a Chávez se stal novým fenoménem na politické scéně (Hawkins 2010: 26-27)¹³³

---

¹³⁰ Getulio Vargas v Brazílii, Juan Domingo Perón v Argentině, Carlos Ibañez del Campo v Chile, Juan Velasco Alvarado v Peru a Daniel Ortega v Nikaragui.

¹³¹ Příkladem je podle Edwardse vztah ke společnosti McDonald's. Neopopulisté tuto společnost odsuzují nikoliv proto, že hamburgery jsou nezdravé a přispívají k obezitě, ale proto, že restaurace reprezentují cizí chuť (Edwards 2010: 172).

¹³² Podle venezuelské vlády se *chavismo* objevilo během let bolívarovské revoluce a lze ho charakterizovat jako dynamickou interpretaci Bolívarových tezí, jako společenské čtení křesťanské doktríny a jako jedinečné čtení Marxe. S postupnou proměnou bolívarovské revoluce začal v *chavismu* dominovat socialismus, který stojí za radikální transformací Venezuely (La Idea de Chávez: 3).

¹³³ Hugo Chávez po vzoru Lenina, který interpretoval Marxovo učení, představil devět prvků *chavisma* jako ideového odkazu a nové politické teorie. Pojem *chavismo* používal v různých oblastech, zejména politické, historické, taktické, filozofické a v oblasti týkající se vlády. Tento koncept postupně rozšiřoval svůj obsah a stále více v něm dominoval aspekt socialismu, který měl radikálně změnit Venezuelu (La Idea de Chávez 2-3).

Z hlediska populismu je *chavismo* zajímavým formátem, který kombinuje prvky klasického populismu¹³⁴ a nového typu populismu. Pro obě formy je klíčový fenomén personalismu, tedy snaha co nejvíce oslabit instituce, které jsou prostředníkem mezi lídrem a obyvateli.¹³⁵ Jak tvrdí autoři Corrales a Penfold, Chávez svojí politikou usiloval o erozi systému *checks and balances*, tedy narušení rovnováhy mezi exekutivou, legislativou a judikaturou tak, že není možná vzájemná účinná kontrola všech složek. Se snahou o co nejtěsnější vztah mezi lídrem a masami dochází na druhé straně k „deinstitucionalizaci“ (*deinstitutionalization*) formálních kanálů sloužících k artikulaci zájmů a tím k přirozenému oslabení brzd a protivah.¹³⁶ Z hlediska prostředků se podle autorů také shodují obě formy populismu, protože obě využívají státní zdroje jednak ve formě materiální (výdaje státního rozpočtu, monetární a fiskální politika), jednak v nemateriální podobě (nerovnoprávná aplikace práva, agresivní diskurz vůči oponentům). Hugo Chávez podle autorů vynikal ve využívání státních prostředků a činil tak v populistickém formátu, kdy výrazně zvýhodňoval jemu loajální skupiny a použití těchto zdrojů probíhalo velmi selektivně, bez jasně nastavených pravidel (Penfold, Corrales 2011: 145-146). Chávez vystupoval jako skutečně charismatický a silný lídr s egalitářskou rétorikou a verbálními útoky na bohaté občany a prostřednictvím referend usiloval o co největší zapojení mas do politiky a tím získával jejich podporu. Lze ho charakterizovat jako učebnicový příklad populisty nového typu (Edwards 2010: 192). Chávez se neustále odvolával na lid, jeho přání a potřeby, a pokud se dostal do rozporu s ústavou (svolání ústavodárného shromáždění, přijetí ústavních změn), neváhal nadřadit lidovou suverenitu nad ústavu republiky.

Právě základna, která generuje podporu pro populismus, je důležitým aspektem. Teoreticky by se mělo jednat o podporu mnoha tříd společnosti, což by vedlo k vytvoření

---

¹³⁴ Javier Corrales a Michael Penfold uvádí 4 klíčové charakteristiky klasického populismu: 1. Trvalou snahu lídra o oslabení formálních institucí, které zprostředkovávají komunikaci mezi státem a společností (snaha o hyperpersonalismus v politice, o vytvoření pevných vazeb mezi lídrem a masami, (*leader-mass linkage*)). 2. Tendence k použití a využití státních prostředků na prosazení vlastních cílů a posílení pozic (autoři konstatují, že se nejedná o rys typický pouze pro populismus). 3. Snaha o vytvoření a trvalé udržení širokospektré volební podpory a trvalá mobilizace mas proti elitám. 4. Zavádění různých omezení pro autonomní organizace nebo opoziční skupiny. Nový typ populismu se podle autorů odlišuje spíše v úrovni aktérů než v klíčových principech, které zůstávají prakticky beze změn (Penfold, Corrales 2011: 144).

¹³⁵ Hugo Chávez byl přesvědčen, že tradiční zastupitelská demokracie (spolu s kapitalismem) slouží pouze elitám, nikoliv běžným lidem, kteří jsou tak vyloučeni z rozhodovacího procesu. Proto je třeba tento typ demokracie nahradit jiným a tím je participativní demokracie (v ekonomické oblasti navrhoval místo kapitalismu socialismus 21. století). Jeho program mnozí odborníci nazývají radikálním populismem (Mainwaring 2005: 8).

¹³⁶ Vztah Huga Cháveze k institucím demokratického státu výstižně charakterizuje výrok viceprezidenta José Vincenta Rangela: „*Chávez je nad institucemi, protože zosobňuje lid.*“ (Rangel, cit. dle Edwards 2010: 192).

široké koalice na podporu populistického režimu. V roce 1998 měl Chávez skutečně masivní podporu napříč společností. Postupně ale ztrácel hlasy městských skupin a střední třídy a nakonec se mnohohvrstevná podpora ustálila v zásadě na dvou pólech v podobě elity a protielity (*counter-elite*). Elitu představovali průmyslníci a armáda, v protielitní skupině se objevila nově etablovaná entita městských dělníků a chudiny.¹³⁷ Proti klasickému populismu se v novém typu populismu výrazně rozšiřuje protielitní skupina o nové aktéry. Jedná se o lidi pracující v neformálním sektoru, tedy oficiálně nezaměstnané (*informal workers*),¹³⁸ obyvatele slumů, nekvalifikované dělníky, sezónně zaměstnané obyvatele venkova a nový fenomén politických „sirotků“ (*political orphans*), tedy lidí, kteří se necítí být reprezentováni současnými politickými stranami.¹³⁹ Z pohledu elit čerpal Chávez svoji podporu od bohatých vlastníků firem a bank, kteří získávali významný profit díky státním zakázkám, a rozmanitým kontraktům se státem. Tradičním podporovatelem byla také armáda¹⁴⁰ a radikální levicovní intelektuálové. *Chavismo* je podle autorů příkladem toho, že multisektorová podpora se rychle přeměňuje na bipolární systém ze strany elity a protielity.¹⁴¹ A je důkazem toho, že populismus neusiluje o podporu mnoha sektorů společnosti, ale stačí mu taková podpora v rámci dvoupólového formátu, aby se udržel u moci. Slabá střední třída mu umožňuje tento postup, protože není schopná účinné protiakce (Penfold, Corrales 2011: 147-148).

Z hlediska politických protivníků se v *chavismu* setkáváme s atakou proti oligarchii, imperialistům a církvi (v některých případech), což jsou typické cíle klasického populismu. V rámci nového typu populismu se Chávez vymezoval také vůči občanské společnosti a politickým stranám obhajujícím zastupitelskou demokracii, kritický postoj také zaujímal vůči

---

¹³⁷ Tato bipolarita v podpůrné bázi populistického režimu, tedy elita a protielita je podle autorů typická pro pravicový i levicový neopopulismus objevující se od 90. let 20. století. Dvoupólový formát podpory populistickému režimu lze tedy identifikovat jak v Peru za vlády Alberta Fujimoriho, tak ve Venezuele pod vedením Huga Cháveze (Penfold, Corrales 2011: 146).

¹³⁸ Neformální zaměstnání je velkým problémem mnoha zemí Latinské Ameriky. V rámci Mezinárodní organizace práce byl prezentován materiál, který upozornil na trvalý růst neformální ekonomiky od konce 80. let s přesahem do nového tisíciletí (Galli, Kucera 2003: 24-25).

¹³⁹ Politická sirotčí představují „*krizi reprezentace*“, která je interpretována jako důsledek odcizení mainstreamových stran masám, tedy výrazné většině obyvatel. Pochází se všech příjmových skupin, a často přijímají protiestablishmentový diskurz, jehož prvotní příčinou je, že jsou bez politického vlivu, primárním důvodem není špatná ekonomická situace (Penfold, Corrales 2011: 146).

¹⁴⁰ V rámci armády aplikoval Chávez obvyklý vzorec čistek a následné obsazení důležitých postů loajálními lidmi, zvýšil armádní rozpočet, omezil civilní kontrolu a snažil se o implementaci nové ideologie „*Vlast, socialismus nebo smrt*“ (*Patria, socialismo o muerte*). Armáda se nově měla více soustředit na boj s domácím nepřitelem – oligarchií (Penfold, Corrales 2011: 147).

¹⁴¹ Je třeba také připomenout, že ani v rámci obou pólů nebyla podpora pro Cháveze bezpodmínečná a měnila se v čase. Například mezi skupinou s nejnižšími příjmy klesla podpora Cháveze z 94 % v roce 1999 na 45 % v roce 2005 a již významně nevzrostla (Penfold, Corrales 2011: 147).

nevládním organizacím a některým médiím. Autoři tvrdí, že v rámci politického systému a jeho proměn byl Chávezův levicový populismus (*left-wing populism*) srovnatelný s populismem pravicovým (*right-wing populism*) v podání Alberta Fujimoriho a měl v dopadech na režim k němu blíže než k levicovým vládám v Brazílii za prezidenta Silvy¹⁴² nebo v Uruguayi za prezidenta Vásqueze. Podle autorů existují rozdíly mezi oběma formami, ale projevují se spíše v oblastech zájmu,¹⁴³ oba směry mají společnou snahu o koncentraci a personifikaci moci a selektivní zneužívání státních prostředků tak, aby si zajistily setrvání u moci (Penfold, Corrales 2011: 149).¹⁴⁴

---

¹⁴² Podle Edwardse prezident Luiz Inácio Lula da Silva odmítl provádět populistickou politiku (Edwards 2010: 191).

¹⁴³ Levicový populismus zdůrazňuje potřebu omezení tržních mechanismů, snížení nerovnosti a větší přerozdělování, boj proti globálnímu kapitalismu v podání zejména USA. Pravicová forma akcentuje témata jako pořádek, hrozba ekonomického chaosu, imigrace a smysluplné využití výdajů rozpočtu (například na infrastrukturu) než jejich neefektivní přerozdělování (v rámci sociálních dávek a jiných nesystémových opatření).

¹⁴⁴ Pravicový populismus se od levicového liší ve složení elity, která ho podporuje. Získává ji od exportně orientovaných podnikatelů, libertariánských intelektuálů a technokratů (Penfold, Corrales 2011: 145).

2. SLIBY A REALITA CHÁVEZOVÝCH VLÁD

2.1 Politická oblast

2.1.1 Předvolební rétorika a prezidentovy návrhy

Hugo Chávez nastoupil do úřadu v situaci dlouhodobých problémů v zemi a byl zvolen zejména díky touze obyvatel po změně. Za neoliberálních vlád se Venezuela potýkala s velkými ekonomickými problémy, bujela korupce a stále více narůstala nespokojenost¹⁴⁵ většiny lidí s vládou AD a COPEI.¹⁴⁶ Volby v roce 1998 znamenaly konec *puntofijismu*. Do kongresu se dostalo deset stran. Chávezovo Hnutí V. republiky (*Movimiento V. República, MVR*)¹⁴⁷ získalo 19,9 % a skončilo na druhém místě za AD, jež vyhrála s 24,1 % hlasů. Definitivní potvrzení Chávezovy dominance ukázaly prezidentské volby v prosinci téhož roku. Hugo Chávez porazil svého protikandidáta Henriqua Salase Römera poměrem hlasů 56,2 % ku 39,9 % (*Consejo Nacional Electoral, CNE*).

Volební kampaň v roce 1998 se nesla ve znamení dvou hlavních hesel: „*La constituyente* (ústavodárné shromáždění), jehož svolání považoval Chávez za nezbytné, a *una revolución democrática* (demokratická revoluce).“ V roce 1996 se Hugo Chávez v *Agenda Alternativa Bolivariana* (AAB) ostře vymezil vůči stávající vládě a systému vůbec. V AAB požadoval totální restrukturalizaci a transformaci systému, který v rámci neoliberálních

---

¹⁴⁵ V 80. letech se země dostala do ekonomické krize, kterou vlády nebyly schopné efektivně řešit. Ropný boom v předchozích letech vedl k zvýšení závislosti země na dovozech, nákladné investice do veřejných služeb se postupně stávaly stále větší zátěží pro rozpočet a spolu s krizí dluhové služby v ostatních latinskoamerických zemích a stále rostoucí inflací vedly k obrovským hospodářským problémům. V roce 1989 začal nově zvolený prezident Carlos Andrés Pérez aplikovat (zcela v rozporu s předvolebními sliby) neoliberální reformy, které tvrdě dopadly zejména na nízkopříjmové skupiny obyvatel. Dne 27. února 1989 vypukly v Caracasu a dalších městech nepokoje, násilnosti a rabování (tzv. *caracazo*), které vláda tvrdě potlačila. Prezident tím ztratil poslední zbytky politické podpory. Problémy v zemi se dále prohlubovaly, v roce 1992 se armáda pokusila o dva puče, v čele prvního únorového stál Hugo Chávez. V roce 1993 zkrátil Nejvyšší soud mandát prezidenta Péreze pro obvinění z korupce (Nachtigallová Novotná 2010: 239-240).

¹⁴⁶ AD je akronym strany *Acción Democrática*, spolu s COPEI (*Comité de Organización Política Electoral Independiente*) a URD (*Unión Republicana Democrática*) uzavřely tyto strany v roce 1958 Pakt z Punto Fijo, který na 40 let nastavil v zemi systém vlády a zaručil podíl všech tří stran na moci (Kunc 1999).

¹⁴⁷ MVR bylo heterogenní uskupení sjednocené osobností Huga Cháveza. Své kořeny mělo v Revolučním bolívarovském hnutí 200, což byla ilegální vojenská organizace mladých důstojníků, kteří cítili frustraci ze stávající politické situace v zemi i v armádě. Pokusy o puč znamenaly cestu protiústavního postupu, ale nálada obyvatel se klonila i k takovým krokům, pokud přinesou tolik očekávanou změnu. V prezidentské kampani v roce 1997 musel Chávez změnit název hnutí, aby jej mohl využít ve volbách (nebylo možné mít v názvu některý z národních symbolů). Hnutí nevystupovalo jako klasická politická strana (snažilo se vymezit vůči vytváření formálních struktur, hierarchizaci a elitářství). Číslovka „V“ v názvu měla znamenat jasný rozchod s předchozí politickou garniturou a ukázat zcela nový směr v zemi (Nachtigallová Novotná 2010: 240-241).

opatření redukoval mimo jiné roli státu (*reducir el tamaño del Estado*) a tím stát přestal plnit svou úlohu a navrhoval vytvoření lidového a skutečně demokratického státu, který bude mít dostatečně velkou kapacitu, aby vedl společnost k novému cíli, který měla být sociální spravedlnost a odstranění zkorumpovaného systému. Součástí nového státu měla být zvýšená participace obyvatel na rozhodování (AAB 1996: 32). Jeho program vycházel zejména ze snahy zavést novou ústavu, zastupitelskou demokracii nahradit participativní, zabránit privatizaci PDVSA¹⁴⁸ a vymýtit korupci.¹⁴⁹ Klíčovým bodem jeho programu byla změna ústavy.¹⁵⁰ Pro požadavek přijmout novou ústavu se Hugo Chávez rozhodl, když v rámci MBR-200¹⁵¹ diskutovali o změně mocenských poměrů v zemi: „*Diskutovali jsme, jak se rozejít s minulostí, jak překonat tento typ demokracie, která slouží pouze zájmům oligarchických sektorů, jak se vypořádat s korupcí. Vždy jsme odmítali tradiční vojenský puč,¹⁵² vojenskou diktaturu, vládu vojenské junty. Uvědomovali jsme si, co se dělo v Kolumbii v letech 1990-1991, kde bylo svoláno ústavodárné shromáždění. Bylo samozřejmě limitované tím, že ho svolala stávající vláda, tedy jí bylo podřízené. Byla to kolumbijská vláda, která určila podobu ústavodárného shromáždění, proto nemohlo změnit tamní situaci, protože bylo podřízeno tehdejší vládě.*“ (Chávez 2002: 13). Při pobytu ve vězení po neúspěšném puči v roce 1992 se Chávez setkal s dílem levicového teoretika Antonia Negriho, který zastával

---

¹⁴⁸ Státní ropná společnost, která hraje klíčovou roli v hospodářství země.

¹⁴⁹ Na téma korupce se prezident verbálně vyjádřil velmi radikálně: „*Musíme s korupcí bojovat v každé podobě a na každém stupni, na všech úrovních.*“ „*Budeme proti ní bojovat bez milosti, oddechu, ať to stojí, co to stojí, protože korupce je jako rakovina, která zachvátí celý národ.*“ (Pensamientos del Presidente Chávez 2011: 51,52).

¹⁵⁰ Ústavní změny se v historii Venezuely opakovaly mnohokrát. Mezi léty 1811 a 1961 měla země 26 ústav, nejdéle vydržela ústava z roku 1961. K ústavním změnám přistoupil již prezident Caldera po *caracazu*, do ústavy byla vložena přímá volba starostů a guvernérů, aby se umožnila větší participaci obyvatel v politickém systému. Přímá volba byla prvním krokem, aby do systému alespoň na nižších úrovních mohli vstoupit i jiní hráči než AD a COPEI. Další ústavní změny již nebyly realizovány, ačkoliv v prezidentské kampani v roce 1994 prezident Caldera toto téma opět akcentoval (Wilpert 2003). K přijatým ústavním změnám kromě přímé volby patřilo i velké zvýšení transferu státních tržeb z národní úrovně na státy federace a obce a také zavedení zkušebních stranických primárek pro prezidentskou kampaň (Hawkins 2010: 34). První volby v této podobě proběhly v roce 1989, volilo se 269 starostů a guvernérů 20 regionálních států. Od roku 1992 se volilo do 22 regionálních států, od roku 1998 do 23, kdy vznikl stát Vargas, dříve součást Federálního distriktu Caracas. Stejně stoupal počet obcí, v roce 1995 jich bylo 330, v roce 2000 již pětkrát tolik. Decentralizační proces měl velký dopad zejména na strany AD a COPEI, do pozic starostů a guvernérů se dostávali zástupci i z jiných politických stran a téměř bipartijní systém se během dekády změnil na multipartijní (Lalander 2012: 3-4).

¹⁵¹ *Movimiento Bolivariano Revolucionario 200* založil Hugo Chávez spolu s Felipe Acosta Carlesem, Jesusem Urdanetem a Raulem Isaias Baduem 24. července 1983 ve státě Aragua. Jednalo se o ilegální vojenskou organizaci mladých důstojníků, kteří nebyli spokojeni s vývojem v zemi a v armádě a uvažovali o možnostech změnit neutěšené poměry. Usilovali o vytvoření civilně-vojenské jednoty tak, aby získali dostatečnou podporu pro své záměry na obranu revoluce a Bolívarových myšlenek. Jedním z jejich hlavních cílů byla vojensko-civilní vláda (Caballo de Madera 2014).

¹⁵² V roce 1992 došlo v zemi ke dvěma pokusům o puč ze strany armády.

názor, že k položení revolučních základů nové společnosti je třeba jít cestou svolání ústavodárného shromáždění. Od té doby byla jedním z hlavních požadavků Cháveze nová ústava (Wilpert 2013).

Volby v roce 2000: *Con Chávez manda el pueblo*

Prezidentské volby vyhrál Hugo Chávez se ziskem 59,8 % hlasů proti svému kandidátovi Francisco Arias Cardenasovi (37,5 %) (CNE 2006). Obdoba programového prohlášení vlády z parlamentních demokracií (v prezidentském systému se vláda neuchází o důvěru parlamentu, tento text je určen primárně voličům)¹⁵³ vycházela z faktu, že ve Venezuele je podle Cháveze třeba vybudovat novou republiku, která se dokáže vyvarovat strukturální krizi předchozích vlád. Po přijetí ústavy v roce 1999 se jednalo o první plán (*primer plan*) nové bolívarovské ústavní éry, který měl vycházet ze základních principů udržitelného ekonomického růstu, rovných příležitostí, rozšíření práv a příležitostí pro ženy a snahy o vybudování multipolárních mezinárodních vztahů. Pro lepší operativnost při zavádění opatření z plánu bylo vytvořeno pět oblastí (*equilibrios*): ekonomická, sociální, politická, teritoriální a mezinárodní. Tyto oblasti se zakládají na protagonistické participaci (*participación protagónica*)¹⁵⁴ všech venezuelských občanů bez jakékoliv diskriminace (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007: 7-8).¹⁵⁵

V politické části vycházel program ze závazku vybudovat bolívarovskou demokracii (*democracia bolivariana*). K tomu měla sloužit protagonistická participace a spoluodpovědnost občanů. Stát měl zajistit vhodné podmínky pro zapojení občanů do rozhodování vytvořením mechanismů, které usnadní participaci občanů a organizovaných skupin. Národní shromáždění k tomu mělo projednat klíčový zákon o participaci občanů (*Ley*

---

¹⁵³ *Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007.*

¹⁵⁴ Pojem protagonistický se objevuje v mnoha vládních dokumentech, Chávezových projevech a vystoupeních, aniž by byl precizně vymezen. Velmi často se pojí s konceptem participace, obojí se vztahuje k vládě lidu, který má vládnout a rozhodovat. Dvořáková a kol. užívá pojem protagonistický bez překladu do češtiny (Dvořáková a kol. 2012: 269). Hugo Chávez definoval *protagonismo popular* poměrně vágně: „*lidový protagonismus je bolívarovský, demokratický a mimořádně revoluční a blíží se demokratickým mechanismům, které dnes, jak všichni chápeme, nemohou existovat, ale co musí být v budoucnu – absolutně přímý protagonismus.*“ (Pensamientos del Presidente Chávez 2011: 165).

¹⁵⁵ Tyto Líneas Generales se měly provádět ve „stříbrné dekádě“ (*Década de Plata*), která měla trvat od roku 2001 do roku 2010 jako přechodná tranzitivní fáze před „zlatou dekádou“ (*Década de Oro*, 2011-2020), což měla být fáze, ve které dojde k realizaci bolívarovské revoluce. Zlatá dekáda měla prostřednictvím bolívarovské revoluce vést k lepší budoucnosti a spáse venezuelského národa (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007: 9).

Orgánica de Participación Ciudadana) (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007: 123).

Z hlediska decentralizace představil prezident své stanovisko, jak by tento proces měl podle jeho představ probíhat: „...našli jsme jediné možné řešení, které dovoluje naše ústava skrze demokratickou participaci a veřejnou debatu. Byli jsme označováni jako nepřátelé decentralizace, ale my se ve skutečnosti stavíme proti decentralizaci, která vede k dezintegraci země. Jednou z hlavních pěti os národního rozvoje je dekoncentrovaná decentralizace. To znamená, že my přidáváme pojem dekoncentrovaná ke konceptu decentralizace ve federálním modelu. Hlavním bodem našeho decentralizačního plánu je dekoncentrace politické, ekonomické a sociální moci. Opravdu, neoliberální styl decentralizace vytvářel mocenská centra ve vládách federálních států. Guvernéři se stali místními vládci (*caudillos*) s totální kontrolou na regionální úrovni bez možnosti participace veřejnosti.“ (Chávez, cit. dle Harnecker 2005: 114).¹⁵⁶ S odkazem na ústavní články se ve vládním plánu objevuje model decentralizace spočívající ve vytvoření orgánů, které umožní participaci obyvatel od nejnižších pater státní správy. Na lokální (obecní) úrovni mělo dojít k ustavení místních výborů veřejného plánování (*Consejos Locales de Planificación Pública*), na úrovni států federace měly vzniknout výbory pro plánování a koordinaci veřejných politik (*Consejos de Planificación y Coordinación de Políticas Públicas*) a na národní úrovni federální vládní rada (*Consejo Federal de Gobierno*) (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007: 123).

Hugo Chávez usiloval o odlišný model decentralizace, který měl vést k dalšímu odnětí moci od subnárodních jednotek (regionů a obcí) směrem ke komunitní a sousedské úrovni (*community and neighbourhood levels*). Tyto nové subjekty decentralizačního procesu měly mít užší vazby na národní úroveň a větší nezávislost vůči stávajícímu regionálnímu a obecnímu stupni. Chávez ve svých plánech spojil decentralizaci s dekoncentrací, což jsou pojmy, které se oba vztahují k přesunu moci z centra na nižší (regionální a obecní) úroveň. Nicméně decentralizace je více zastřešujícím termínem, který charakterizuje transfer služeb, kompetencí a zdrojů od centra směrem na nižší jednotky, dekoncentrací lze chápat spíše v souvislosti s procesem, kterým je centrální vláda přítomná na úrovni nižších samosprávných celků. Z hlediska rozsahu decentralizace lze hovořit o čtyřech stupních, kdy nejmenší rozsah decentralizace je právě dekoncentrace, poté následuje delegace, devoluce a autonomie

---

¹⁵⁶ Jedná se o výňatek rozhovoru Huga Cháveze s Martou Harnecker.

(Lalander 2012: 8-9).¹⁵⁷ Hugo Chávez tedy verbálně usiloval o nové pojetí decentralizace, která měla přiblížit politiku občanům, ale zároveň se měla odlišovat od decentralizačního procesu běžného v liberálních demokraciích. Protože se prezident vyjadřoval poměrně vágně se stále se opakujícími se frázemi o vládě lidu, nebylo jasné, jakým způsobem chce postupovat, a zda jím navrhovaný proces nepovede naopak k více centralizovanému modelu bez možnosti efektivní kontroly ze strany opozice, médií a nevládních skupin. Propojením obou pojmů navíc Chávez vytvářel nekonceptní projekt, který se stavěl proti zastupitelskému duchu voleb na regionální a lokální úrovni. Jakým způsobem by se v Chávezově koncepci projevoval „hlas lidu“, nebylo z jeho vystoupení jasné. Jisté bylo, že Chávezem navrhovaný proces decentralizace by omezil logiku fungování zastupitelské demokracie, protože by vedl k omezení moci volených samosprávných jednotek na úrovni regionální (jednotlivých federálních států) a lokální. Moc by se dostala do nově konstruovaných jednotek bez jasného vymezení a kontroly.

Volby v roce 2006: *Diez millones pro el buche. El bravo pueblo está contigo*

V roce 2006 obhájil Hugo Chávez svůj mandát ziskem 62,9 % hlasů. Jeho protikandidát Manuel Rosales obdržel 36,9 % hlasů (CNE 2006). Prezident prohlásil, že ti, kdo ho volili, volili cestu k socialismu (Las campañas admirables 2012: 79). Programové prohlášení se přímo odkazovalo na socialismus ve svém názvu *Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2007-2013. Primer Plan Socialista*. Prohlášení navazuje na plán předchozího období a na novou ústavu, jejíž přijetí znamenalo skutečnou změnu ve Venezuele. Jedním ze sedmi ústředních bodů navržených prezidentem Chávezem je revoluční protagonistická demokracie (*Democracia Protagonica Revolucionaria*), která podle Cháveze měla znamenat novou fázi bolívarovské revoluce, kdy se měla slabost jedince změnit v sílu kolektivu a mělo dojít k posílení nezávislosti, svobody a moci každého jedince (*Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2007-2013: 5*). Protagonistická demokracie je podle prezidenta příkladem ryzí, autentické a opravdové demokracie, která povede ke spolupráci veřejného a soukromého sektoru.

---

¹⁵⁷ Decentralizaci lze chápat jako opak centralizace, ale v praxi se neseťkáme ani s jedním konceptem v jeho maximální verzi. Decentralizaci je tedy vhodnější chápat jako multidimenzionální proces než jako systém. Politická autonomie je výsledkem politické decentralizace a je podmínkou pro vznik samostatných subnárodních vlád na různých úrovních. Nicméně Lalander klade otázku, zda se dá hovořit o skutečné autonomii, pokud jsou subnárodní volené i nevolené autority ze stejné politické strany či hnutí jako vládnoucí elita na národní úrovni (Lalander 2012: 9).

V oblasti transferu moci z centra směrem k občanům se objevuje potřeba organizování obyvatel do společenství (*la comunidad*), které dokáží kolektivním rozhodováním zajistit služby pro všechny bez rozdílu. Politice je třeba vrátit veřejný, participativní, solidární a etický charakter a politická moc musí být schopna zajistit sociální blahobyt a rovnost pro všechny. Představitelé politické moci na úrovni národní, regionální i obecní mohou být referendem odvoláni, pokud se nebudou chovat v souladu s funkcí, kterou jim delegovali občané. Ti totiž mohou někoho pověřit výkonem moci, ale nikdy nemohou nikomu delegovat svoji suverenitu (*soberanía*). Na obranu před korupcí je třeba vytvořit mechanismy, které umožní participaci společnosti na kontrole moci veřejné. Plán bez bližších podrobností požaduje tvorbu institucionální struktury, která povede k rozvoji lidové moci (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2007-2013: 19-21).

V roce 2006 přišel Chávez s dalším nápadem v oblasti územně-správního uspořádání. Místní výbory veřejného plánování měly nahradit komunální rady (*consejos comunales*). Jednalo se o nový typ územně-správního uspořádání a jeho cílem bylo vytvoření horizontální struktury v rozhodování. Podle Cháveze bylo nezbytné přijmout zákon o těchto radách, protože starostové a guvernéri (tedy stávající struktura územně správního členění převzatá od vlád před rokem 1998) nedokázali řešit problémy lidí a vytvářeli kolem sebe mocenská centra. Komunální rady měly být politickým a sociálním prostředkem k aplikaci a koordinaci veřejných politik v daném teritoriu (Lalander 2012: 12). Komunální rady měly dát prostor participaci občanů na věcech veřejných a měly vést k upevnění protagonistické demokracie a vrátit vládu zpět lidu, kterému ji odebrala zkorumpovaná elita vlád předcházejících Chávezovi. „*Je to lid, který rozhoduje, je to komunita, která rozhoduje, nejsme to my, není to Chávez, který rozhodne. Jste to vy, kteří rozhodujete, občanská moc, je to přímá demokracie přijímající rozhodnutí prostřednictvím lidových shromáždění a participace občanů, je to lidový protagonismus.*“ (Chávez 2009: 9). Dne 15. prosince 2006 se prezident Chávez vyslovil pro vytvoření konsolidované levicové strany, která bude založena na protagonistické demokracii a vládě lidu (PSUV 2009).

2.1.2 Vlády Huga Cháveze v praktických krocích

2.1.2.1 Přijetí nové ústavy

Hugo Chávez kandidoval v prezidentských volbách v roce 1998 se slibem svolat ústavodárné shromáždění a přijmout novou ústavu, která bude vyhovovat ideálům bolívarovské revoluce. Institucionální nastavení v podobě ústavy z roku 1961 ale neumožňovalo svolat ústavodárné shromáždění způsobem, jak si prezident představoval. Změna ústavního textu mohla proběhnout buď formou přijetí dodatku, nebo v případě zásadnější proměny musely souhlasit obě komory kongresu a lidové referendum. Články 245-249 nehovoří o žádném speciálním ústavodárném sněmu, který má být svolán (Dvořáková a kol. 2012: 268; Ústava z roku 1961: část X). Prezident se ale odmítl ve svých plánech nechat omezit ústavou, nad kterou postavil lidovou suverenitu jako vyšší princip, a předložil problém Nejvyššímu soudu. Po měsíčním rozhodování vydal tribunál venezuelského Nejvyššího soudu rozhodnutí ve prospěch Chávezova postupu, což je dodnes jeho kritiky chápáno jako velmi kontroverzní rozhodnutí (Wilpert 2003).

Svolání ústavodárného shromáždění bylo ze strany prochávezovských sil chápáno jako následek demokratické revoluce a mělo položit nové základy demokratické vlády do budoucnosti. Chávezův tábor navíc vnesl do rozhodování lidovou suverenitu (*soberanía popular*), která je v modelu zastupitelské demokracie jistým způsobem omezována ve prospěch ústavního principu (*supremacía constitucional*). Pokud se lid rozhodne podřídit ústavnosti, je poté omezen i v případě, že se rozhodne pro reformu ústavy a nemůže ji udělat podle svých představ, ale je nucen respektovat omezení vyplývající z ústavního textu (Brewer-Carias 1999: 17-20).¹⁵⁸ Chávez tedy proti konstitucionalismu postavil lidovou suverenitu, právo lidu rozhodnout v referendu zda svolat shromáždění, potom jej zvolit a v následném referendu schválit novou ústavu (Dvořáková a kol. 2012: 268).¹⁵⁹ Zajímavá byla volební absence u referenda, zda svolat ústavodárné shromáždění, dosáhla totiž čísla 62,3 % hlasů (CNE 1999). Pro koncept protagonistické a participativní demokracie, na kterou se Chávez odvolával, se nejednalo o příliš dobrý výsledek. Přes vysokou podporu, kterou získal

---

¹⁵⁸ Allan R. Brewer-Carias byl členem Národního ústavodárného shromáždění.

¹⁵⁹ Pro volby do ústavodárného shromáždění byl vybrán pro Cháveze výhodný systém blokového hlasování. Chavistický tábor byl jednotný a dobře organizovaný, opoziční síly se tříštily a nebyly schopné kompromisního postupu, a proto Chávez do shromáždění bez problémů prosadil všechny své kandidáty s výjimkou jednoho (Dvořáková a kol. 2012: 269).

v prezidentských volbách, nedokázal Chávez zmobilizovat svůj elektorát, aby přišel volit do jím tolik prosazovaného referenda. Jedno z možných vysvětlení může být fakt, že volba Cháveze v roce 1998 byla více vyjádřením touhy po změně než souhlasem s jeho programem. Lze také argumentovat tím, že ačkoliv pro mnoho obyvatel zní lákavě slib větší participace, v reálné situaci někteří nemusí mít chuť vyvinout větší angažovanost a jít k volbám. A pokud vezmeme v úvahu, že prezidentův elektorát sestával převážně z chudých obyvatel, je jistě na místě otázka, zda tito lidé dostatečně rozuměli předložené problematice a nespolehli se jednoduše na to, že zvolili svého prezidenta, který již bude řešit jejich problémy bez další aktivity z jejich strany. Je pravděpodobné, že referendum o svolání ústavodárného shromáždění bylo pro mnohé z nich příliš abstraktním pojmem či se jim nezdálo důležité.

Během práce ústavodárného shromáždění došlo ze strany prezidenta k velmi nestandardnímu a kritizovanému kroku. Ačkoliv byli členové kongresu zvoleni v demokratických volbách, neváhal prezident nahradit tento dvoukomorový zákonodárny sbor „malým kongresem“ (*Congresillo*), který převzal roli legislativního tělesa. Skládal se z 11 členů ústavodárného shromáždění a z deseti členů jmenovaných ústavodárným shromážděním. Jednalo se o bezprecedentní krok v politickém systému (Lalander 2012: 5). Prezident argumentoval tím, že zvolené ústavodárné shromáždění je nejvyšším orgánem na legislativní úrovni, který reprezentuje vůli lidu, a proto může zasahovat i do jiných oblastí v zákonodárství a nahradit funkce původního kongresu (Wilpert 2003). Dne 15. prosince 1999 byla ústava schválena v referendu ziskem 71,8 % hlasů. Volební absence dosáhla 55,6 % hlasů (CNE 1999). Z pohledu na volební absenci v těchto dvou referendech je zřetelné, že model participativní demokracie nezískal v té době velkou podporu mezi lidem, na jehož vůli a suverenitu se prezident vytrvale odvolával a v jehož jménu dělal kroky, které neměly ústavní oporu.

Ústava v kontextu posilování prezidentovy moci

Ústava Bolívarovské republiky Venezuela¹⁶⁰ z roku 1999 nese v preambuli mimo jiné odkaz na demokratickou, participativní a protagonistickou společnost. Pojem decentralizace je v ústavě v podobě slova „*decentralizovaný*“ (*descentralizado*) nebo „*decentralizace*“

---

¹⁶⁰ Ústava změnila název státu z Republika Venezuela, což lze interpretovat jako snahu o maximální rozchod se čtvrtou republikou, jako přímý odkaz na Simona Bolívara, na kterého se Chávez neustále odvolával a také je možná interpretace, kdy Venezuela měla být první z bolívarovských republik po světě.

(*descentralización*) zmíněn patnáctkrát.¹⁶¹ Článek 158 říká, že „*decentralizace jako národní politika musí posílit demokracii, přiblížit moc lidu a vytvořit optimální podmínky pro rozvoj demokracie a účinný a efektivní výkon úkolů státu.*“ Článek 4 hovoří o Venezuele jako decentralizovaném federálním státu, přesto ústava změnila dvoukomorový kongres na jednokomorové Národní shromáždění (*Asamblea Nacional*) ve článku 186. Spojení federálního uspořádání a jednokomorového parlamentu je výjimečné (druhá komora parlamentu obvykle slouží k reprezentaci subjektů federace) (*Constitución de Venezuela* 1999). Podle Arenda Lijpharta lze u všech formálních federací najít dvoukomorový zákonodárny sbor, u unitárních států existují různé formy. Podle Lijpharta existuje silná empirická korelace v dichotomii federace – unitární stát a dvoukomorový – jednokomorový parlament (Lijphart 1999: 213-214). Ústava tedy odstranila jednu instituci, která má ze své podstaty zastupovat zájmy minorit, federálních států či jiných subjektů proti centrální moci.

Další ústavní změnou bylo rozdělení moci na pět subjektů: moc exekutivní, legislativní, soudní, občanská (*Poder Ciudadano*) a volební (*Poder Electoral*). Moc občanská je definovaná v Kapitole IV, z hlediska sdílení moci má za úkol hájit práva občanů při jejich kontaktu s institucemi státu. Mezi orgány občanské moci patří úřad ombudsmana (*Defensor del Pueblo*), Nejvyšší kontrolní úřad (*Contraloría General de la República*) a Nejvyšší státní zástupce (*Fiscal General de la República*). Zástupci těchto úřadů tvoří Etickou radu republiky (*Consejo Moral Republicano*). Občanská moc je autonomní na státu i finančně, v rozpočtu má svoji kapitolu (*Constitución de Venezuela* 1999). Úřad ombudsmana má chránit zájmy lidí, zejména marginalizovaných a jinak zranitelných skupin za využití protagonistické participace. Úřad ombudsmana zpočátku spadal pod zákon o občanské moci, který byl v parlamentu přijat v roce 2001, samostatný zákon o ombudsmanovi schválilo Národní shromáždění v roce 2004 (*Defensoría del Pueblo* 2015). Nejvyšší kontrolní úřad také patřil pod zákon o občanské moci z roku 2001, vlastního zákona se dočkal až v roce 2010. Úřad má sloužit venezuelskému lidu jako nástroj pro kontrolu zda je s veřejným majetkem nakládáno efektivně a podle dobrých mravů (*Contraloría General de la República* 2015). Z pohledu kontroly moci je zajímavé, že samostatné zákony o důležitých kontrolních orgánech byly přijaty s takovým zpožděním. Zejména zákon o Nejvyšším kontrolním úřadě se dočkal vlastního zpracování až v roce 2010. To ponechávalo vládě a dalším státním institucím širší prostor pro jejich jednání a je

---

¹⁶¹ Jedná se o články 4, 16, 157, 158, 163, 165, 166, 173, 184, 272, 294, 300. Tyto články přímo odkazují na decentralizaci, některé další poté vymezují funkce tohoto procesu.

s podivem, že prezident nevyužil své ústavní pravomoci vydávat dekrety a nevyřešil tento nedostatek. Navíc přijímání zákona by s sebou mělo nést debatu při jeho projednání, schopnost kompromisu a kooperace, zákon vymezuje jasně kompetence a povinnosti, určuje pravidla hry. Jeho obcházení je poté složitější než situace, kdy daná právní norma chybí a aktéři (zejména prezident) mohou jednat dle svých potřeb a přání.

Ačkoliv prezident Chávez verbálně předával vládu lidu, došlo v ústavě k posílení prezidentských pravomocí. Mandát byl prodloužen z pěti na šest let a byla umožněna bezprostřední kandidatura (čl. 230).¹⁶² Chávez tento krok vysvětlil tím, že vybudování bolívarovské demokracie je dílo na dlouhou dobu a nestačí mu pětiletý termín. Opozice to chápala jako upevňování moci, což se potvrdilo v roce 2007, kdy prezident navrhoval ústavní změnu, která měla umožnit neomezené znovuzvolení.¹⁶³ V roce 2009 byla ve Venezuele zavedena možnost neomezené kandidatury přijetím ústavního dodatku. Další posílení prezidentské moci znamenaly články 203 a 236, týkající se zmocňovacích zákonů, tedy prezidentských dekretů. Ústava umožňovala, aby Národní shromáždění¹⁶⁴ delegovalo na prezidenta výkon legislativní moci prostřednictvím zmocňovacího zákona. Prezident poté může vydat prezidentský dekret o síle zákona, který nepodléhá následnému schvalování v Národním shromáždění. Prezidentské dekrety bylo možné vydávat již podle předchozí ústavy, ale mohly se týkat pouze ekonomických otázek. Současná ústava tyto oblasti blíže nespécifikuje (Lalander 2012: 6). Chávez vydal celkem 219 dekretů, Národní shromáždění na něj delegovalo legislativní pravomoci celkem čtyřikrát (v roce 1999 na šest měsíců, v roce 2000 na rok, ve 2007 na 18 měsíců a ve 2012 opět na 18 měsíců) (Perú 21 2012). Velké spory s opozicí vyvolaly dekrety v roce 2001. Chávez navrhl 49 dekretů se silou zákona a kromě pozemkové reformy¹⁶⁵ se spor týkal zejména snahy Cháveze získat moc v PDVSA (*Petróleos*

---

¹⁶² Ústava z roku 1961 neumožňovala bezprostřední znovuzvolení, kandidát musel vyčkat dva mandáty, než mohl znovu kandidovat.

¹⁶³ V roce 2007 nakonec změna ústavy, která by znamenala zásadní posílení prezidentských pravomocí, neprošla.

¹⁶⁴ Článek 203 stanoví, že se Národní shromáždění musí k dekretům usnést třípětinovou většinou svých členů.

¹⁶⁵ Vlastnictví půdy a pokusy o pozemkovou reformu jsou velkým problémem mnoha zemí LA. Hugo Chávez měl pozemkovou reformu jako jeden ze svých hlavních cílů, protože zhruba 87 % Venezuelanů žije ve městech, kam se zejména v souvislosti s ropným boomem odstěhovali z venkova, čímž se zcela změnila demografie venkova a země musela mnoho základních potravin dovážet. Pozemková reforma měla snížit závislost země na dovozech, protože Venezuela jako ropná mocnost rozvíjela především ropný sektor a zemědělství výrazně zaostávalo (DeLong-Coha 2005). Chávez našel oporu v ústavě, články 305 a 307 umožňují státu zasahovat do pozemkového vlastnictví z důvodu zajištění potravinové bezpečnosti (*seguridad alimentación de la población*) (Constitución de Venezuela 1999). Pozemková reforma byla realizována v kontextu zákona *Ley de Tierras y Desarrollo Agrario* a prezidentského dekretu číslo 3.408 v rámci mise Zamora. Projekt *Vuelta al campo* (Návrat

de Venezuela, S.A.) a současně v odborářské organizaci CTV (*Confederación de Trabajadores de Venezuela*, CTV).

Hugo Chávez vydal zákon, kterým podřídil státní ropnou společnost ministerstvu energetiky a těžby, omezil možnosti zahraničních firem v podnikání v tomto sektoru a zvýšil jejich povinné odvody státu z 16,66 % na 30 %. Zároveň se pokusil převzít moc v odborech CTV, kde za pomoci referenda inicioval nové volby, ve kterých ale jeho přívrženci prohráli (Dvořáková a kol. 2012: 273). PDVSA je klíčovou firmou pro venezuelskou ekonomiku, která stojí na exportu ropy a dosazení Chávezovi nakloněného vedení bylo jedním z důležitých cílů jeho politiky.¹⁶⁶ Do čela PDVSA Chávez v roce 2002 prosadil svého blízkého přítele Rafaela Ramíreze, čímž společnost zcela ovládl a její výnosy používal k financování bolívarovské revoluce (Noguera 2008: 16). V rámci odborů usiloval Chávez o získání kontroly nad nimi. V roce 2000 vydal zákon, který odborům nařizoval volby pod dohledem volební komise, kterou kontroloval stát. Ve volbách o rok později však v odborových volbách zvítězili drtivou většinou Chávezovi protikandidáti. Úřadu v CTV se ujal opoziční odborář Carlos Ortega, jehož volbu ale prezident neuznal a po celou dobu jeho působení u odborů se proti němu vymezoval a žádal jeho potrestání (Noguera 2008: 20).¹⁶⁷

---

na venkov) měl zmírnit nerovnost v držení půdy a zajistit udržitelný rozvoj zejména měst, které v důsledku prudké změny demografického vývoje v podobě masivního přistěhovalectví z venkova měly velké problémy se vypořádat se vzniklou situací. Zákon o zemědělské půdě byl rozsáhlý, jedním z jeho cílů bylo vyvlastnění určitého množství půdy v soukromých rukou v rámci její redistribuce. Majitelé měli být odškodněni. Tato půda připadla lidem organizovaným v komunitách. Již v roce 2007 vzniklo tímto způsobem 12 nových vesnic a dva zamorovské domy, a bylo rozděleno přes tři miliony hektarů půdy (Misiones Bolivarianas 2007: 37-39). V době před reformou patřilo zhruba 80 % půdy pouhým 5 % lidí. Pozemkovou reformu provázely nepokoje a došlo k úmrtí více než 160 osob. Chávezovi kritici argumentovali tím, že vyvlastňování půdy odporuje ústavě, která obsahuje nedotknutelnost soukromého majetku, a že tedy prezident porušuje dokument, který sám prosadil. Ekonomové tvrdili, že reforma povede naopak k větší závislosti na dovozu, než aby zvýšila soběstačnost Venezuely (The New York Times 2007).

¹⁶⁶ Po stávce v ropném průmyslu se Chávezovi povedlo realizovat čistku v PDVSA, v jejímž rámci došlo k propuštění více než 18 000 dělníků, ze dne na den klesla produkce z 3,5 milionu barelů pod milion, dnes se udržuje ve výši kolem 2 milionů barelů. Následná perzekuce mnoha odborníků a jejich častý odchod ze země v souvislosti s událostmi roku 2002 a 2003 poznamenal firmu zcela zásadně a náprava stavu bude trvat několik generací (Noguera 2008: 16).

¹⁶⁷ Případ Carlose Ortegy nabral zajímavý vývoj. Z pozice šéfa CTV organizoval Ortega v dubnu 2002 národní stávku jako projev solidarity vůči těm, kteří byli propuštěni z PDVSA a na protest proti stále silnějšímu autoritářství prezidenta. Stávky se zúčastnil více než milion lidí a skončila masakrem na mostě Puente Llaguno a dvoudenním odchodem Cháveze z vlády. Ortega se účastnil i další generální stávky a poté, co protesty ztroskotaly, začal Chávez veřejně vyzývat k jeho potrestání. Ortega byl zatčen a obviněn z občanské neposlušnosti. Chávez na to reagoval slovy, že „*je na čase, aby soudní moc zakročila proti tomu pučistovi, sabotérovi, fašistovi a vrahovi.*“ Když se dozvěděl o příkazu k Ortegovu zatčení ulehl „*s úsměvem do postele a poslal jsem si pro nákyv z papáji, který mi poslala maminka, abych si to vychutnal.*“ Ortega uprchl a získal politický azyl v Kostarice. Pokračoval v aktivitách proti Chávezovi a prezident začal kostarickému režimu vyhrožovat, že zastaví dodávky ropy, pokud Ortegu nevydají. Kostarika mu nakonec odebrala politický azyl.

Prezident odmítl respektovat výsledky odborářských voleb, ač v jiných případech se právě na volby a v nich vyjádřenou vůli lidu hlasitě odvolával.

Odvolací referendum (*referendo revocatorio, anglicky recall*) byl nový institut, který zavedla bolívarovská ústava z roku 1999 a je definován v článku 72. Každý volený politik včetně prezidenta může být odvolán stejným nebo větším počtem hlasů, kterým byl do funkce zvolen. V případě odvolání prezidenta nastává podle ústavního článku 233 odlišná situace v prvních čtyřech letech mandátu, kdy musejí být do 30 dnů vypsány nové volby. Pokud dojde k odvolání v posledních dvou letech mandátu, přechází funkce do rukou viceprezidenta (Constitución de Venezuela 1999). Odvolací referendum spolu s konzultativním na různých úrovních je interpretováno jako prohloubení protagonistické a participativní demokracie. Nicméně odvolací referendum v případě prezidenta Cháveze v roce 2004 provázela z vládního tábora řada nestandardních kroků. S tím souvisely velmi sporné zásahy chavistické vlády do oblasti soudnictví. Ústava z roku 1999 verbálně posilovala roli justice jako garanta právního státu a ochránce základních práv. Články 253 a 254 zřizují Nejvyšší soud (*Tribunal Supremo de Justicia*) jako nejvyšší orgán soudní moci, funkčně, finančně i správně zcela autonomní na státu. Ústava zaručuje justici nejméně 2 % státního rozpočtu, aby soudní soustava byla schopná efektivně plnit svoji funkci (Constitución de Venezuela 1999).

V roce 2004 navrhl Chávez změnu v obsazování Nejvyššího soudu, počet se z 20 soudců¹⁶⁸ zvýšil na 32 novým zákonem (*Ley Orgánica del Tribunal Supremo de Justicia*). V rozporu s ústavou umožnil tento zákon Národnímu shromáždění jmenovat a odvolávat soudce na základě hlasování prostou většinou, nikoliv dvoutřetinovou, jak požadoval ústavní dokument.¹⁶⁹ Prohlubující se polarizace během prvního šestiletého mandátu, která se projevovala v souvislosti s politikou prezidenta Cháveze,¹⁷⁰ se odrazila i v Nejvyšším soudu,

---

Ortega byl po návratu do Venezuely zatčen, opět se mu podařilo uprchnout a od té doby žije v Peru (Noguera 2008: 20).

¹⁶⁸ Dvacet soudců Nejvyššího soudu bylo téměř jednomyslně zvoleno Ústavodárným shromážděním v březnu roku 2000 (Human Rights Watch 2008: 42).

¹⁶⁹ V prosinci 2004 chavistický tábor s většinou ve sněmovně dovolil na volných 12 míst v Nejvyšším soudu své politicky spřízněné nominanty (Human Rights Watch 2008: 37).

¹⁷⁰ Nejvyšší soud se podle Ústavy dělí do šesti senátů, které dohromady vytváří senát plenární. Patří sem senát ústavní, volební, politicko-administrativní a kasační senáty ve věcech trestněprávních, občanskoprávních a sociálních (Constitución de Venezuela 1999, čl. 262). Prezidentův tábor ovládl senáty ústavní a politicko-administrativní, opozice držela v rukou senát volební. Prezident Nejvyššího soudu Iván Rincón Urdaneta patřil mezi prezidentovy spojence. První velký spor prezidenta se soudem přišel v roce 2002 v souvislosti se zamítavým stanoviskem soudu k vyšetřování účasti čtyř generálů na puči proti prezidentovi. Chávez reagoval vytvořením speciální vyšetřovací komise v jím ovládaném Národním shromáždění, která měla vyšetřovat rozhodnutí Nejvyššího soudu (Human Rights Watch 2008: 43-44).

kde se 20 členů rozdělilo téměř rovnoměrně na příznivce a oponenty prezidenta. Zásadní spor mezi členy Nejvyššího soudu se projevil během procesu přípravy odvolacího referenda v roce 2004. CNE neuznala během příprav odvolacího referenda velkou část hlasů, které opozice nasbírala. Skupina nevládních organizací podala k Nejvyššímu soudu ústavní stížnost na CNE, kterou volební senát vyřešil ve prospěch stěžovatelů, hlasy uznal za platné a povolil konání referenda.¹⁷¹ Ústavní senát Nejvyššího s převahou prezidentových příznivců o týden později anuloval toto rozhodnutí volebního senátu.¹⁷² Spor dospěl k jednání plenárního senátu, který umožnil s velkou časovou prodlevou referendum realizovat (Human Rights Watch 2008: 44-45). V odvolacím referendu se vyslovilo 59,1 % voličů proti odvolání Huga Cháveze z postu prezidenta, pro hlasovalo 40,6 % voličů. Volební neúčast dosáhla 30 % (CNE 2004). Zástupci *Carter Center*, kteří se jako pozorovatelé účastnili voleb, prohlásili ve své závěrečné zprávě výsledky odvolacího referenda jako vyjádření vůle venezuelského lidu, nicméně projeví četné výhrady k průběhu referenda, zejména k nedostatku transparentnosti na straně CNE a k ad hoc implementaci některých pravidel (Carter Center 2005: 22).

Hugo Chávez zareagoval již zmíněným zákonem, který mimo jiné zvyšoval počet soudců, kteří byli zvoleni prostou většinou, a omezil některá další ústavou zaručená práva justice a dokonce umožnil v jistých případech Národnímu shromáždění anulovat (*nullify*) soudní rozhodnutí (Human Rights Watch 2008: 47-48). Odvolací referendum mělo také konkrétní dopady na životy lidí, kteří se negativně vymezili vůči Chávezově vládě. Ačkoliv tyto lidé participovali vyjádřením svých názorů na veřejném životě a využili ústavou dané právo na projev svého postoje, ačkoliv prezident Chávez při každé příležitosti hovořil o vládě lidu a protagonistické a participativní demokracii, mnoho obyvatel projevením svého (vůči vládě a prezidentovi opozičního) postoje čelilo diskriminaci. Za jasné dva případy politické diskriminace lze považovat Tasconův seznam (*Lista Tascón*) a program Maisanta (*Programa Maisanta*). Jednalo se o seznamy lidí (včetně jejich osobních údajů), kteří svými podpisy podpořili petici na konání odvolacího referenda. Chávez řekl „*ti kdo podepisují tuto petici proti Chávezovi, popravdě nepodepisují proti Chávezovi. Podepisují proti své zemi. Budou*

---

¹⁷¹ Podle zákona *Ley Orgánica de la Corte Suprema de Justicia* měl stížnosti na moc volební včetně CNE řešit volební senát. 23. *Ley Orgánica de la Corte Suprema de Justicia* tuto pravomoc volebnímu senátu odebral a stížnosti na CNE nově svěřil ústavnímu senátu Nejvyššího soudu (*Ley Orgánica del Tribunal Supremo de Justicia, Competencia de la Sala Constitucional*, čl. 22).

¹⁷² Volební senát vydal rozhodnutí číslo 24 dne 15. března 2004, kde prohlásil hlasy na petici za platné. Ústavní tribunál ve svém rozsudku anuloval rozhodnutí číslo 24 s odůvodněním, že volební senát nemá příslušnost rozhodovat v těchto otázkách (rozhodnutí předložené soudcem zpravodajem José Manuel Delgado Ocando, *Tribunal Supremo de Justicia, Sala Constitucional* 2004).

zaznamenáni v historii, protože CNE musí registrovat jejich jméno, příjmení, podpis, jejich otisky prstů.“ (Human Rights Watch 2008: 16). Prezident tato slova pronesl již v říjnu 2003.

Hugo Chávez pověřil kongresmana Luise Tascóna, aby od CNE získal kopie listin s více než 3 miliony podpisů. Vytvoření seznamu lidí, kteří podpořili realizaci odvolacího referenda, není samo o sobě sporné. Petice za svolání tohoto referenda je druh veřejného záznamu, jehož zveřejnění může napomoci větší transparentnosti celého procesu. Zcela nepřijatelné bylo ale jeho následné zneužití proti signatářům (Human Rights Watch 2008: 17). Meziamerická komise pro lidská práva¹⁷³ přinesla svědectví mnoha lidí, jimž byl omezen přístup k základním státním službám a sociálnímu zabezpečení, a kteří nezískali zaměstnání u státních i soukromých firem, případně trpěli různými formami diskriminace v zaměstnání. Podle nich došlo k jasnému porušení ústavy a politické participace, ke které se Chávezova vláda hlásila (Výroční zpráva komise OAS 2005, čl. 327).¹⁷⁴ V dubnu 2005 uznal sám prezident, že Tascónův seznam byl zneužíván k politické diskriminaci a navrhl „*Pohrběme Tascónův seznam.*“ Perzekuce petentů nicméně pokračovala a v kongresových volbách v roce 2005 vytvořili prezidentovi příznivci databázi (program *Maisanta*) s informacemi o 12 milionech registrovaných voličů, včetně údajů o hlasování v dřívějších volbách a participaci na vládních misích (Human Rights Watch 2008: 19-20).¹⁷⁵

Stále silnější polarizace ve společnosti a nulová snaha o nápravu závažných problémů s registry voličů a elektronickým hlasováním vedly tři strany (AD, COPEI, PV) k bojkotu parlamentních voleb v roce 2005. Jednalo se o hrubé porušení principu co největší participace občanů na veřejných záležitostech a Chávezovi toto rozhodnutí umožnilo získat absolutní většinu v Národním shromáždění.¹⁷⁶ Opozice se tedy kvůli krokům Chávezovy garnitury rozhodla neúčastnit voleb do zákonodárního sboru, čímž došlo k zásadnímu narušení principu participativní a protagonistické demokracie propagované prezidentem, ale také k porušení

---

¹⁷³ Tato komise je součástí Organizace amerických států (OAS).

¹⁷⁴ Komise zaznamenala například svědectví prezidenta unie zaměstnanců ve veřejném sektoru o 780 lidech, kteří prokazatelně trpěli diskriminací kvůli podpisům na petici. 200 z nich bylo propuštěno, 400 bylo vystaveno šikaně v zaměstnání, 180 lidí bylo přeloženo. Z radnice a úřadu guvernéra ve státě Miranda muselo odejít do důchodu nebo bylo propuštěno 421 lidí v přímé souvislosti s jejich kladným postojem k petici o vypsání referenda (Výroční zpráva komise OAS 2005, čl. 327).

¹⁷⁵ Pracovníci Human Rights Watch zdokumentovali případ 98leté ženy, které byly odmítnuty léky, jež dlouhodobě dostávala od státní agentury. Jako důvod uvedla sekretářka této agentury podpis oné ženy na petiční listině požadující vypsání odvolacího referenda (Human Rights Watch 2008: 21).

¹⁷⁶ Prezident reagoval na opoziční bojkot slovy, že „*se jedná o politickou sabotáž, která ale nedokáže zdiskreditovat jeho vládu.*“ Viceprezident José Vicente Rangel k tomu dodal: „*Velmi dobře, nechme je jít do pekla. Vědí, že jsou vyřízeni, protože vidí hlasování lidí.*“ (The New York Times 2005).

logiky ústavy, jež zakládá zákonodárny sbor na základě výsledku voleb. Hnutí V. republiky získalo 55,3 % hlasů, což v 167členném parlamentu znamenalo 116 křesel. Ostatní místa byla rozdělena mezi prezidentovy přívržence. Volební neúčast dosáhla obrovského čísla 74,4 % voličů (CNE 2005). Opozice tím umožnila úplné ovládnutí legislativního orgánu Chávezovu táboru včetně ústavní většiny. Na pět let se vzdala možnosti ovlivňovat další směřování země a umožnila následné změny ústavy, které znamenaly další posílení prezidentových pravomocí a obsazení všech důležitých mocenských center v zemi.¹⁷⁷

Změny ústavy a další posilování Chávezovy moci

Proces získávání moci se pro Cházeze nezastavil ani v prezidentských volbách v roce 2006,¹⁷⁸ ve kterých porazil Manuela Rosalese v poměru 62,8 ku 39,9 % hlasů. V těchto volbách se také snížila volební neúčast na 25,3 % hlasů (CNE 2006).¹⁷⁹ V rámci strategie permanentní kampaně, stálých změn a mobilizace ohlásil prezident reformy institucí, které jeho režim sám vytvořil. Od roku 2005 vstoupil do Chávezovy rétoriky socialismus 21. století, ve kterém hrála jednu z hlavních rolí politická participace obyvatel. Prezident tedy mohl pokračovat v nastoleném trendu změn. Reforma ústavy spadala do idey prezidenta o pěti motorech revoluce a měla se týkat hlavně otázky limitů znovuzvolení a striktnějších podmínek pro odvolací referendum.¹⁸⁰ Vše dohromady mělo slovy nového viceprezidenta Jorge Rodrígueza (prezidenta CNE v době odvolacího referenda) vytvořit novou fázi revoluce, diktaturu opravdové demokracie (*dictatorship of true democracy*) (Rodríguez; cit. dle Penfold, Corrales 2010: 34).

Navrhovaných změn ústavních článků byla celá řada, z hlediska posilování moci prezidenta byl nejvýznamnější návrh zrušit limity na znovuzvolení do prezidentského úřadu a prodloužení délky mandátu na sedm let (čl. 230). Prezident mohl nově jmenovat libovolný

---

¹⁷⁷ V regionálních volbách v roce 2004 za neúčasti 54,3 % hlasů ovládli chavisté všechny posty guvernérů kromě státu Zulia a Nueva Esparta. Ve státě Zulia se guvernérem stal Manuel Rosales, který o rok později kandidoval proti Chávezovi v prezidentských volbách (CNE 2005).

¹⁷⁸ U těchto voleb se vedla diskuze, zda může Chávez kandidovat potřetí, protože ústava povoluje pouze dvě po sobě jdoucí volební období. Chavistický tábor vystoupil s tvrzením, že mandát z voleb v roce 1998 se nezapočítává, protože vznikl na základě ústavy z roku 1961 a navíc nebyl dokončený (Nachtigallová Novotná 2010: 245).

¹⁷⁹ Rozsah podpory Huga Cházeze dokládá i fakt, že prezident zvítězil i ve státě Zulia, kde byl guvernérem jeho protivník Manuel Rosales. Chávez zde získal 51,4 % hlasů a Rosales 48,5 % hlasů (CNE 2005).

¹⁸⁰ Pět motorů revoluce mělo vést k nastolení socialistické společnosti a kromě reformy ústavy mezi ně patřil zákon vydávající dekrety na určitou dobu (Národní shromáždění mu umožnilo vydávat dekrety po dobu 1,5 roku), nový způsob vzdělávání lidu (ministr školství a bratr prezidenta Adán chtěl položit základy pro vytvoření nového člověka, který se nebude vzdělávat buržoazním způsobem), vytvoření komunálních rad a okleštění moci starostů a guvernérů (Dvořáková a kol. 2012: 276).

počet viceprezidentů podle svého uvážení (čl. 225). Měl se také navýšit počet hlasů nutných pro zahájení odvolacího referenda na 30 % hlasů (čl. 72).¹⁸¹ Směřování Venezuely k socialismu se mělo také projevit v ústavě, kdy do 11 ústavních článků mělo být vtěleno slovo socialismus nebo socialistický¹⁸² (Wilpert 2007). Reformované články byly rozděleny do dvou bloků, ale pro chavistický tábor překvapivě ani jeden z bloků nezískal u obyvatel podporu. Proti přijetí ústavních změn bloku A hlasovalo 50,7 % voličů, proti přijetí bloku B 51,1 % voličů. Volební neúčast dosáhla 44,1 % voličů (CNE 2007).¹⁸³ Hugo Chávez prohlásil nad výsledky referenda: „*prozatím jsme to nedokázali.*“ (*por ahora no pudimos*) (El País 2007).¹⁸⁴

Prezident Chávez pokračoval v posilování své mocenské pozice dalším návrhem na změnu ústavy, která měla vést k odstranění limitu znovuzvolení pro různé volené funkce. Jednalo se o změnu pěti článků ústavy (čl. 160, 162, 174, 192 a 230). Na politickou scénu přinesla tato iniciativa další spory, protože kritici argumentovali čl. 345 ústavy, který nedovoluje během jednoho funkčního období předložit ke schválení v referendu stejnou otázku (Constitución de Venezuela 1999). Ústavní senát Nejvyššího soudu (s většinou Chávezových příznivců) rozhodl, že není možné automaticky vztahovat čl. 345 na tuto iniciativu prezidenta, protože se jedná o dodatek (*enmienda*) k ústavě, zatímco v roce 2007 šlo o reformu ústavy (rozhodnutí Nejvyššího soudu 2008: 279). Voliči přijali ústavní dodatek 54,9 % hlasů, volební neúčast dosáhla 30,1 % hlasů (CNE 2009). Neomezená kandidatura do volených funkcí je v kontextu LA velmi neobvyklá, většina států nějakým způsobem upravuje počet mandátů a stanovuje limity pro kandidáty na všech ústavních úrovních. Ze zemí LA pouze Venezuela a Nikaragua mají možnost neomezeného znovuzvolení prezidenta (Zovatto 2014).

---

¹⁸¹ Mezi další návrhy na změnu patřilo zrušení autonomie Ústřední banky, snížení aktivního volebního práva z 18 na 16 let (vhodná základna potenciálních voličů), snížení pracovní doby z osmi na šest hodin, zajištění pracovních práv pro zaměstnance v neformálním sektoru. Dále měl být usnadněn vyvlastňovací proces zejména v potravinářském průmyslu (z důvodu zajištění „*sovereignty v potravinách*“) (Dvořáková a kol. 2012: 277).

¹⁸² Jednalo se o články 16, 70, 112, 113, 158, 168, 184, 299, 300, 318, 321. V návrzích nebyl definován význam slova socialismus a kritici namítali, že toto opatření může znamenat ohrožení politické plurality, protože by strany, které nebudou socialistické, nemusely být vpuštěny do politického procesu (Wilpert 2007).

¹⁸³ Výsledky referenda byly velmi těsné, pro přijetí změn v bloku A hlasovalo 49,3 % a pro blok B 48,9 % voličů (CNE 2007).

¹⁸⁴ Prezident Chávez na tiskové konferenci před zástupci médií hodnotil vítězství opozice velmi vulgárními slovy, nicméně výsledky referenda uznal. Bez překladu uvádíme celé znění jeho slov: „*Sepan administrar su victoria, porque ya la están llenando de mierda. Es una victoria de mierda y la nuestra, llámenla derrota, pero es de coraje.*“ (El Mundo 2007).

2.1.2.2 Institucionální nastavení procesu decentralizace

Ústava z roku 1999 odkazovala na proces decentralizace a vytvořila ústavní rámec pro instituce, které měly sloužit k implementaci decentralizačního procesu na různých úrovních státu. Na národní úrovni mělo dojít ke zřízení Federální vládní rady (*Consejo Federal Gobierno, CFG*), na regionální úrovni to měla být Plánovací a koordinační rada veřejných záležitostí (*Consejo de Planificación y Coordinación de Política Pública, CPCPP*) a na obecní úrovni mělo dojít k vytvoření Místní rady veřejného plánování (*Consejo Local de Planificación Pública CLPP*). CFG podle ústavního článku 185 zajišťovala transfer kompetencí v rámci decentralizačního procesu směrem k státům federace a obcím. Federální rada je podle ústavy složená ze zástupců federální vlády, guvernérů, starostů a občanské společnosti. Zákon o Federální radě měl být přijat v roce 2005, prezident Chávez zákon upravující fungování Federální rady podepsal až v roce 2010 (*Ley Orgánica del Consejo Federal de Gobierno*). Postoj prezidenta vůči decentralizaci interpretuje Nachtigallová z pohledu výsledků regionálních voleb. Prezidentovi se nikdy nepovedlo na svou stranu získat všechny státy, nebyl tedy důvod usilovat ze strany vlády o přenos kompetencí a financí na nižší úrovně. Regionální volby v roce 2008 sice přinesly chavistickému táboru vítězství v 17 státech, ale pět nejbohatších zůstalo v rukou opozice (Nachtigallová Novotná 2010: 257). Na regionální úrovni mělo CPCPP oporu v ústavním článku 166, předsedou regionální rady je guvernér, členy jsou i původní (indiánští) obyvatelé. Působnost určoval zákon schválený v roce 2002 (*Ley de los Consejos Estadales de Planificación y Coordinación de Políticas Públicas*).

Na lokální úrovni určoval ústavní článek 182 vznik CLPP v čele se starostou, radními a dalšími členy občanské společnosti. Konkrétní podobu určoval zákon z roku 2002 (*Ley de los Consejos Locales de Planificación Pública*). Tyto rady neměly přebírat funkci místní samosprávy, jejich úkolem bylo soustředit se na priority každé z komunit. Členové místní samosprávy i regionálního stupně měly právo kontrolovat tyto organizace a zasahovat do jejich činnosti prostřednictvím starostů a radních. Chávez obhajoval návrh zákona z roku 2006 o komunálních radách (*Consejos Comunales*) tím, že není jeho záměrem tvořit paralelní mocenskou strukturu, ale že obce a federální státy nedokáží řešit problémy obyvatel na svých úrovních. Proto bylo podle něj důležité přijmout tento zákon (Lalander 2012: 12). Oponenti argumentovali tím, že Chávez si vytváří mocenská centra nezávislá na volbě občanů a usiluje o transfer centrálních peněz mimo strukturu regionální i obecní do rukou představitelů komunálních rad. Vznik těchto rad v rámci nové geometrie moci (*Nueva Geometría de Poder*)

měl urychlit cestu k socialistické společnosti jako čtvrtý motor z pěti, které Chávez stanovil. Podle něj bylo třeba překročit tradiční územně-správní uspořádání z dob *puntofijismu*, které umožnilo koncentraci moci do rukou regionálních hráčů a přiblížit moc lidem. Chávez prohlásil, že „*zlomí venezuelské okovy staré konzervativní, imperiální a koloniální geografie.*“ Odmítl, že by odebíral moc starostům a guvernérům, naopak tvrdil, že jí budou mít více než dosud (Otis 2007).

Komunální rady jsou podle zákona z roku 2009 prostředkem protagonistické a participativní demokracie na lokální úrovni, artikulační a integrační platformou mezi občany a dalšími hnutími a skupinami občanské společnosti. Jejich cílem konstrukce nového modelu socialistické společnosti, která bude spravedlivá a rovnostářská (čl. 2 zákona). Jsou tvořeny v městských částech sto padesáti až čtyřmi sty rodinami, ve venkovských oblastech nejméně 20 rodinami, pro původní obyvatelstvo je požadavek minimálně 10 rodin (čl. 4 zákona). Dělí se do tematických výborů, volí si mluvčího každé rady (čl. 6). Na vrcholu rozhodování stojí shromáždění občanů (*Asamblea de Ciudadanos y Ciudadanas*) (čl. 5, kapitola druhá). Komunální rady mohou vytvářet komuny (*Comuna*) a komuny mohou formovat komunální města (*Ciudad Comunal*) (Ley Orgánica de Los Consejos Comunales 2009). Jejich úkolem je navrhovat a implementovat projekty veřejného zájmu v jednotlivých částech země a pomáhají zajistit přednostní projednání této agendy tak, aby z ní rezidenti dané oblasti měli maximální užitek (Ellner 2011: 424).

Chávez navrhoval vytvoření komunálního státu již v balíku ústavních změn v roce 2007, který byl občany zamítnut. Prezident tuto skutečnost nerespektoval a s odkazem na neschopnost guvernérů a starostů prosadil zákon o komunálních radách. Jejich rozvoj nebyl podle mnohých kritiků smysluplný, protože se jedná o státem nařízenou formu organizace, nikoliv spontánní vazby na dobrovolné bázi. Mnoho rad vzniklo a rychle zaniklo. Příkladem je rada poblíž Caracasu *Gual y España* jako pilotní projekt Huga Cháveze z roku 2008. Zpočátku měla 118 obyvatel rozdělených do sedmi produkčních celků. Na 73 hektarech se mělo produkovat různé zboží. Postupně odešlo 13 lidí, mnoho hektarů plochy je neobděláno a pouze jedna produkční jednotka ze sedmi má malý výnos (Márquez 2013). Komunální rady se v roce 2013 dostaly na počet 39 111, počet komun dosáhl čísla 1341 (Ministerstvo pro komunální rady a sociální hnutí 2013). Kritici vyčítali komunálním radám jejich velkou závislost na vládních orgánech (zejména na Ministerstvu pro komunální rady a sociální hnutí), na lokálních a regionálních aktérech, loajálních prezidentovi, a kterým jsou členové rad povinni předkládat své návrhy a získat od nich souhlas a finanční zajištění pro své aktivity. To

samozřejmě může vést ke klientelismu, korupci a státnímu paternalismu. Venezuela tedy stála se zřízením těchto rad před úkolem vyrovnat se s existencí demokraticky volených politiků v rámci centra, regionů a obcí, na straně druhé vznikaly organizace participativní demokracie, které do jisté míry suplovaly činnost samosprávy, a které měly velmi omezenou autonomii, protože podléhaly centrální úrovni (Lalander 2012: 16-17).¹⁸⁵

Dalším příkladem Chávezova postoje k vlastní ústavě je příklad vládnutí v hlavním městě Caracasu. Ústava z roku 1999 zavedla místo guvernéra jmenovaného vládou pozici primátora (*super mayor*) voleného občany. V roce 2008 získal místo primátora dřívější lídr strany AD Antonio Ledezma. Po nástupu do úřadu propustil 7000 zaměstnanců z veřejného sektoru. To vyvolalo velký odpor a skupina chavistů obsadila úřad primátora. Chávez na tuto situaci reagoval nesystémovým vytvořením paralelní pozice šéfa vlády metropolitního distriktu (*Jefe de Gobierno del Distrito Capital*), který byl jmenovaný vládou. Do úřadu dosadil Jacqueline Faríu (Lalander 2012: 21). V říjnu 2010 vypukl spor v rámci chavistického hnutí o dalším nasměrování decentralizace. Aristóbulo Istúriz, lídr vládní strany PSUV v Národním shromáždění (dřívější guvernér Caracasu za stranu *Causa R*) navrhl zásadní oslabení obecní a regionální úrovně vládnutí ve prospěch revoluční budoucnosti, která spočívá v konceptu komunálního státu. Jeho návrh předpokládal transfer moci a jejího výkonu na komunální rady.¹⁸⁶ Prezident Chávez se předtím oficiálně vyjádřil, že socialistický proces vyžaduje na lokální a regionální úrovni spolehlivé a demokratické politicko-administrativní jednotky (El Universal 2010).

2.1.2.3 Bolívarovské kroužky – participativní demokracie v praxi

Mezi léty 2000 a 2004 byly hlavním chavistickými organizacemi bolívarovské kroužky (*Círculos Bolivarianos*). Rok po nástupu Cházeze k moci se začaly vytvářet jako alternativa k tradičním politickým stranám a organizacím občanské společnosti. Chávez je chápal jako prostředek k intenzivním veřejným politickým debatám a také jako možnost

---

¹⁸⁵ V Ellnerově analýze je představen pozitivní aspekt Chávezova konceptu omezené autonomie pro komunální rady. Ellner poukazuje na to, že autonomie těchto rad není nejdůležitějším aspektem. Vysvětluje, že sociální programy a organizace přímé demokracie jsou páteří Chávezovy koncepce, nikoliv sociálních hnutí, které ve Venezuele nehrály v historii velkou roli. V dobách před nástupem Cházeze existovaly různé dělnické a jiné organizace, které byly téměř nezávislé na státu, ale také nedokázaly účinně bránit zájmy chudých obyvatel a neprosadily své požadavky přes lokální a regionální úroveň (Ellner; cit. dle Lalander 2012: 17).

¹⁸⁶ Istúriz doslovně řekl, že „s těmito starosty, s těmito guvernéry opravdu nemůžeme dělat revoluci.“ (El Universal 2010).

inkorporace armády do společnosti. Členy bolívarovských kroužků měli totiž vyučovat vojáci z hnutí MBR-200 o národní historii a mezinárodních vztazích (Lalander 2012: 10). Každý kroužek měl mít mezi sedmi a jedenácti členy a členové měli vést intenzivní debaty nad myšlenkami Simona Bolívara i politickými otázkami.¹⁸⁷ Kroužky vycházely zejména z čl. 62 ústavy, která zaručuje právo svobodné participace všech občanů na věcech veřejných buď prostřednictvím jimi volených zástupců, nebo přímo samotnými občany.¹⁸⁸ Měly být otevřené všem občanům, bez jakékoliv diskriminace (pohlaví, věk, politický názor), měly být prostředkem k zajištění každodenní občanské participace na lokálních záležitostech, každý kroužek si měl demokraticky zvolit své dva mluvčí. Standardem pro tyto kroužky byla jednotná bolívarovská revoluce, protože pouze v jednotě mohli občané Venezuely podle vlády naplnit své sny a ideály (Fundamentos de Organización Círculos Bolivarianos). Chávezovými slovy řečeno, mělo se jednat o „*lidovou sílu rozprostřenou ve slumech, malých městech, na venkově a ve velkých městech, sílu, která se bude stále konsolidovat a upevňovat a tím přispívat k bolívarovské revoluci.*“ (Hawkins 2010: 177).

Přes tyto ideje se podle Hawkinse jednalo o populistickou organizaci, protože v praxi kroužky naplňovaly čtyři základní kritéria pro tento typ spolků. Byly málo institucionalizované, měly strukturu hnutí, rozvratnou taktiku vůči stávajícímu systému a opozici a byly izolované od širší občanské společnosti (Hawkins 2010: 167). Ačkoliv byly prezentované jako projev lokální moci, byly řízeny shora, Chávez se prohlásil za šéfa všech kruhů a každý předseda místní buňky musel přísahat věrnost ústavě. Kroužky fungovaly jako základna prezidenta a byly často přímo jím vybízeny k akci. Během puče proti prezidentovi sehrály kroužky klíčovou roli při mobilizaci obyvatel, velmi negativně se stavěly vůči prozatímní vládě Pedra Carmony a usnadnily návrat prezidenta do funkce (Lalander 2012: 10-11). Noguera přidal další rozměr existence kroužků – měly fungovat jako úderné jednotky doma k zastrašení opozice a v zahraničí měly prosazovat zájmy revoluce (Noguera 2008: 6).¹⁸⁹ Počty kruhů i členů rychle rostly, do roku 2004 existovalo téměř 200 000 kroužků se

---

¹⁸⁷ Bolívarovské kroužky byly neodmyslitelně spjaty přímo s postavou Huga Cháveze, což se odrazilo i v jejich heslu „*Za vlast, pro vlast, a s prezidentem Chávezem.*“ (Hawkins 2010: 166).

¹⁸⁸ Svoji legitimitu odvozovaly také z mnoha dalších ústavních článků, které se nějakým způsobem dotýkají participace občanů, decentralizace, vlády lidu (Fundamentos de Organización Círculos Bolivarianos).

¹⁸⁹ Členové bolívarovských kroužků se aktivně účastnili sporů mezi starostou Caracasu a Chávezovým oponentem (dříve podporovatelem) novinářem Alfredem Peňou. Starosta najal pro plán Bratton (*Plan Bratton*), který se měl vypořádat s kriminalitou v Caracasu, bývalého náčelníka newyorské policie Williama Brattona. Chávez nesouhlasil nejen se záměrem angažovat Američana, ale také se stavěl proti plánu samotnému. Důvodem byl fakt, že ozbrojené skupinky bolívarovských kroužků se pohybovaly na hraně zákona a prezident nestál o

zhruba 2,2 milionů členů (Hawkins 2010: 177). Členové bolívarovských kruhů sehráli důležitou roli také během stávk v PDVSA v roce 2002. Přihlásili se k dobrovolné práci, kde bylo třeba, bránili ropná zařízení a kontaktovali mnoho dřívějších dělníků z ropných plošin a techniků, z nichž mnozí již byli nebo se následně stali členy kroužků. Naprosto klíčovou stávkou, která mohla vést k pádu Cháveze, prezident ustál za zásadní podpory členů bolívarovských kruhů (Kozloff 2006a: 97).

Posun k socialistickému diskurzu ze strany vlády se odrazil i v místních chavistických organizacích. Bolívarovské kruhy byly zčásti inkorporovány do vládních misí, mnoho dynamických lídrů lokálních bolívarovských kruhů získalo významná místa v jednotlivých misích. Chávez a jeho podporovatelé včetně těch z akademické sféry (jako byl Steffan) chápalo bolívarovské kruhy a vládní mise spolu s komunálními radami jako základ nově vznikající participační demokracie, nevalila jim nízká organizovanost, krátká životnost a nedostatek autonomie z centra ani kult Huga Cháveze důsledně rozvíjený v těchto kroužcích. Opozice nazývala tyto struktury kroužky teroru (*círculos de terror*), považovala je za ozbrojenou prodlouženou ruku vlády (Lalander 2012: 11). Kroužky postupně ztrácely na síle, objevila se v nich i řada sporů mezi členy. V roce 2006 se Chávez přihlásil k myšlence vzniku jednotné socialistické strany, která bude demokratická,¹⁹⁰ masová a organizovaná a většina zbývajících bolívarovských kroužků se inkorporovala do této nově vzniklé formace – Jednotné socialistické strany Venezuely (*Partido Socialista Unido de Venezuela, PSUV*).¹⁹¹

Prezident prováděl mnoho kroků, které podlamovaly důvěru některých občanů v systém a vládu. Porušování práv opozice, vznik kroužků, netransparentní činy vlády v PDVSA a politizace soudní moci se negativně odrazily v indexu Freedom House, který se

---

komplikace při akcích těchto jednotek v případě aplikace plánovaných opatření, které by výrazně zúžilo manévrovací prostor kroužků. Dne 11. dubna 2002 více než milion lidí v Caracasu žádal odstoupení prezidenta. Členové bolívarovských kroužků obklíčili demonstranty na mostě *Puente Llaguno* a začali do nich střilet. Městská policie bránila demonstranty proti členům kroužků a došlo k velkému masakru. Během dvou dnů co Chávez nebyl u moci, zatkla policie střelce z bolívarovských kruhů, po svém návratu do úřadu je Chávez osvobodil a vyznamenal je jako hrdiny vlasti. Starostu a další, kteří bránili demonstranty, nechal soudit jako skutečné viníky vražd na mostě *Puente Llaguno* (Noguera 2008: 21).

¹⁹⁰ V dokumentu *Libro Rojo*, což je program strany, najdeme v článku 4 princip demokratického centralismu (*centralismo democrático*), který ve stranickém pojetí znamená podřízenost všech členů organizaci strany, podřízenost nižších organizačních složek strany vyšším, podřízenost menšiny většině, kolektivní rozhodování a kontrola tohoto rozhodování a podřízení se rozhodnutí vyšších organizačních struktur strany (Libro Rojo 2010: 52).

¹⁹¹ Proces vytvoření PSUV nebyl jednoduchý. Chávez usiloval o sloučení MVR a dalších subjektů chavistického tábora do jedné formace, ale některé strany tuto snahu odmítly. Počátkem roku 2008 se konal ustavující sjezd strany, kterému předcházela masová mobilizace voličů a nábor členů, jehož výsledkem bylo 5,8 milionů členů. Dne 14. března 2010 byla strana oficiálně založená, předsedou se stal Hugo Chávez (Nachtigallová 2010: 268).

soustředí na otázku svobody a občanských a politických práv. Během Chávezových vlád docházelo k propadu v hodnocení Freedom House.¹⁹² V roce 1999 dosáhla země na skóre 4, v roce 2007 si udržela skóre 4, v roce 2012 se index zhoršil na číslo 5. *Freedom House* argumentoval přetrvávající kriminalitou, šikanou některých nevládních organizací a novinářů. Z hlediska politických práv a občanských svobod hodnotil *Freedom House* situaci v roce 2012 (po dlouhém období vlády prezidenta Cháveze) jako problematickou, s téměř neexistující separací moci do tří nezávislých entit, s politickým hřištěm, který výrazně preferuje provládní kandidáty, ačkoliv volby probíhají relativně svobodně a sčítání hlasů je férové. Významně se zhoršila situace v médiích, kde docházelo k fyzickým atakům a obecně antimedialní rétorice zejména opozičního tisku a televize ze strany vlády.¹⁹³ Organizace také velmi výrazně kritizovala zvýšenou politizaci justice během Chávezových vlád, zejména Nejvyššího soudu (Freedom House 1999-2012).

2.1.2.4 Vývoj volební neúčasti

Jedním z hlavních atributů prezidenta Cháveze i socialismu 21. století je princip participativní demokracie, tedy masové účasti občanů na veřejných záležitostech. V demokracii jsou zásadním principem participace volby na různých úrovních, klíčové jsou volby do zákonodárského sboru, v prezidentském systému je třeba k nim přidat také volby hlavy státu, která určuje podobu exekutivy. Důležitá je také úroveň regionální, v případě Venezuely se jedná o státy federace, a neopominutelné jsou ve venezuelském kontextu volby obecní, protože se jedná o moc nejbližší občanům, o kterou se Chávez verbálně opíral. Druhým pilířem jeho participativní demokracie měla být referenda, ani v těch nedošlo k výraznému poklesu volební neúčasti. Přes permanentní mobilizaci prezidenta a jeho revoluční diskurz se volební neúčast během jeho vlády pohybovala v poměrně vysokých číslech. Nejnižší hodnoty dosáhla během prezidentských voleb (výjimkou jsou volby hlavy státu v roce 2000), naopak extrémních hodnot dosáhla neúčast v roce 2005, kde se v rámci bojkotu voleb některými stranami dostala v parlamentních volbách neúčast na téměř

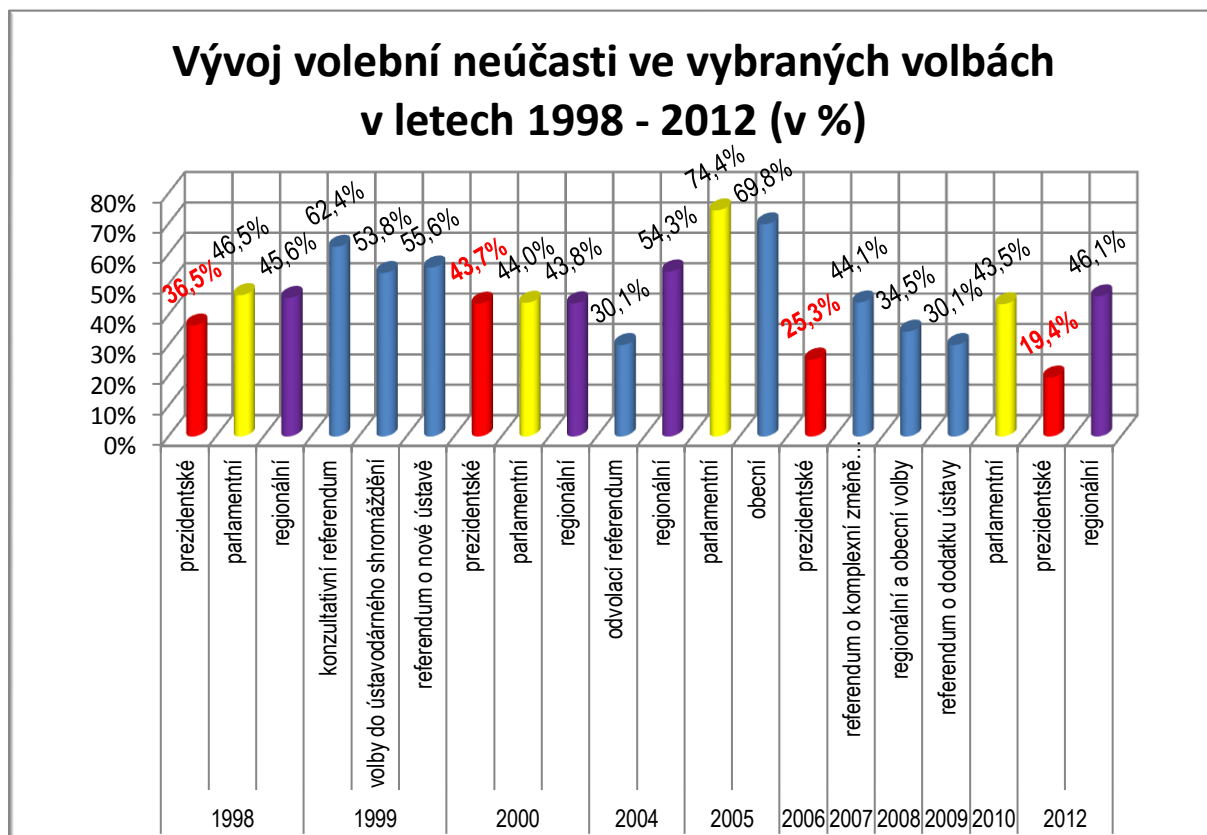
---

¹⁹² Index nabývá hodnot 1-7, čím větší číslo, tím horší skóre.

¹⁹³ Přístup Cháveze a jeho vlád k médiím přinášel problémy během celého období. V roce 2004 byl přijat zákon, který vládě umožnil kontrolu obsahu televizního a rozhlasového vysílání. V roce 2007 vláda odmítla prodloužit vysílací licenci největší opoziční televizi RCTV, která se podle prezidentova tvrzení snažila podlomit pozici vlády. V roce 2010 Národní telekomunikační komise odebrala licenci 32 rozhlasovým stanicím, oficiálně díky procedurálním a administrativním chybám. V roce 2011 dostala soukromá televizní stanice pokutu 1,2 milionu dolarů za to, že informovala o vzpouře ve věznicích (Freedom House 2012).

75 % hlasů. Z přiložené tabulky vyplývá, že prezident nedokázal (až na výjimky) přitáhnout k volebním urnám velkou část obyvatel.

Vývoj volební neúčasti ve vybraných volbách

Zdroj: autorka dle Consejo Nacional Electoral

Ačkoliv se účast voličů dramaticky nezvyšovala, z hlediska důvěry vůči prezidentovi existovala v zemi poměrně stabilní skupina důvěřující hlavě státu, označená v průzkumu jako „mnoho důvěry“ (*a lot of confidence*), která se v čase příliš neměnila, a jejíž podpora zůstávala víceméně stabilní. V roce 2000 zcela důvěřovalo prezidentovi 39 %, v roce 2007 38 % a v roce 2013¹⁹⁴ 32,8 % respondentů. Kde došlo k výraznému pohybu v číslech je vývoj nedůvěry vůči hlavě státu. Během Chávezových mandátů stabilně narůstala skupina respondentů, která mu nevyjadřovala žádnou důvěru (*no confidence at all*). V roce 2000 mu vůbec nevěřilo 13,2 %, v roce 2007 18,5 % a v roce 2013 již 33,8 % dotázaných (Latinobarómetro 2000-2013). V kontextu dlouhodobé kritiky prezidenta Cháveze vůči

¹⁹⁴ Na stránkách Latinobarómetro není uveden vývoj důvěry v prezidenta v roce 2011, data z roku 2012 pro Venezuelu zcela chybí.

zastupitelské demokracii je zajímavý výsledek průzkumu mezi obyvateli o podpoře demokracie jako nejlepšího možného systému vládnutí. V roce 1999 (v době nástupu Cháveze do úřadu) bylo s demokracií spokojeno 52 % dotázaných, v roce 2011 uvedlo demokracii jako nejlepší způsob vlády 77 % respondentů.¹⁹⁵ Na stejnou otázku odpovědělo v roce 2007, kdy se prezident ujal svého druhého mandátu po vyhraných volbách v roce 2006, 67 % dotázaných (Latinobarómetro 1999-2011).

Jedním z ústředních bodů Chávezových proklamací bylo snížení míry korupce, která sužovala zemi od dob *puntofijismu*. Prezident tomu chtěl čelit tím, že vrátí moc lidu, který bude vládnout. Mnoha svými kroky ale otevíral dveře korupci, protože soustředil politickou a ekonomickou moc ve svých rukou bez dostatečné legislativní opory a účinné kontroly. Proto se nelze divit, že v žebříčku sestavovaném *Transparency International* se Venezuela během jeho vlády postupně propadala.¹⁹⁶ V roce 1999 měla země index 2,6, což odpovídalo 75. místu ze zkoumaných 99. V roce 2007, na začátku druhého šestiletého mandátu prezidenta získala země hodnocení 2, což stačilo na 162. místo ze 179. V roce 2012 dosáhla Venezuela při novém vyjádření hodnot indexu na číslo 19, to vyjadřovalo 165. pozici ze 176 zemí světa (Transparency International 1999-2012). Ve vyjádření kontroly korupce (*control of corruption*), který odráží, do jaké míry je veřejná služba prováděná za účelem osobního obohacení,¹⁹⁷ dosáhla v roce 2010 země hodnocení -1,24 (index nabývá hodnot od -2,5 do 2,5, čím nižší hodnota, tím hůře je chápán výkon vlády v tomto kontextu) (Transparency International 2015).

---

¹⁹⁵ Na webu Latinobarómetro nejsou k dispozici údaje za rok 2012, uvádíme tedy údaj za předchozí rok, který strávil prezident celý ve funkci.

¹⁹⁶ Jedná se o index vnímání korupce ve veřejném prostoru. Index nabýval hodnot od 0 (nejvyšší míra korupce) po 10 (nejnižší míra korupce), od roku 2012 je vyjadřován číslem na škále 0 (nejvyšší míra korupce) po 100 (nejnižší míra korupce).

¹⁹⁷ To zahrnuje jak klasickou korupci (v malém i velkém rozsahu), tak uchvácení státu elitami nebo dalšími zájmovými skupinami.

2.2 Sociální oblast

2.2.1 Předvolební sliby a prezidentovy návrhy

Boj za zlepšení sociální situace chudých obyvatel Venezuely byl jedním z hlavních programových cílů Huga Cháveze. Důraz na tuto oblast byl logický, protože země se dlouhodobě potýkala s vážnými ekonomickými problémy, které výrazně dopadaly zejména na nízkopříjmové skupiny obyvatel. Když v roce 1989 vyhlásil prezident Pérez soubor opatření zvaných „Balíček“ (*El Paquete*), jeho důsledky zasáhly silně kromě nejhudších i střední třídu a hospodářská krize se přelila také do oblasti politického dění. Kořeny stále narůstajících obtíží spočívaly v dlouhodobě neřešených strukturálních problémech ekonomiky, negativních dopadech modelu ISI se silnou účastí státu v hospodářství, situaci dále zhoršoval *puntofijismus*, kdy o zásadních věcech rozhodovaly stranické sekretariáty a země též musela čelit světovým ropným šokům, kdy výrazně kolísala cena ropy. V časech ropného boomu získával venezuelský rozpočet díky vysokým cenám mnohem více peněz a plýtvání s nimi vedlo k vysoké míře zadluženosti a hyperinflaci. Následné nucené reformy MMF situaci dále v mnoha ohledech zhoršovaly (Kunc 1999: 106-107).

Hugo Chávez se vůči chudobě a nerovnosti dlouhodobě vymezoval velmi radikálně, včetně nutnosti provést pozemkovou reformu. Podle něj „*chudoba je tím největším problémem národů Latinské Ameriky a Karibiku.*“ Jeho recept na vymýcení chudoby předložený ve volební kampani před volbami v roce 1998, byl ale velmi obecný, nicméně pro mnohé občany zněl srozumitelně a způsob prezidentova vyjadřování pro ně představoval přitažlivý koncept bez ohledu na neslučitelnost s elementárními základy fungování státu a ekonomiky. „*Jsem jedním z těch, kdo jsou přesvědčeni, že jediný způsob jak skoncovat s chudobou je následující: Jestliže chceš skoncovat s chudobou, dej moc chudým. Moc chudým! Moc lidu!*“ (Pensamientos del presidente Chávez 2011: 157). Po roce 2005, kdy do Chávezovy rétoriky naplno vstoupil socialismus 21. století, rozšířil své pojetí boje s chudobou, propojil ji s odstraněním nerovnosti v distribuci příjmů a socialismem: „*Nestačí redukovat chudobu, nestačí redukovat vyloučení. Je třeba snížit nerovnost, což bude mít za následek vybudování boží říše, Kristovy říše, socialismu.*“ (Pensamientos del presidente Chávez 2011: 207).

V již zmiňované *Agenda Alternativa Bolivariana (AAB)* se Chávez zcela rozešel s dosavadním neoliberálním konceptem prezidentů Péreze a Caldery, kteří podle něj přivedli zemi na pokraj sociální katastrofy.¹⁹⁸ Proto se podle něj Venezuela musela vydat zcela odlišnou cestou k vybudování V. republiky a i v sociální oblasti bylo třeba přijmout odlišný přístup zejména ke skupinám nejchudších obyvatel. Obrovský problém chudoby s sebou přinášel podle Cháveze krizi na poli sociálních služeb a bezpečnosti občanů (*Agenda Alternativa Bolivariana* 1996: 27). Chávezův koncept prezentovaný v AAB obsahoval mnoho návrhů na vytvoření plánů pro vybrané sektory v sociální oblasti, které byly výrazně poškozeny aktivitami předchozích vlád, v oblasti zaměstnanosti měl být realizován široce pojatý *Plan Nacional de Empleo*, který měl řešit otázky v oblasti příjmů, výživy, zdraví, bydlení a výroby. Další oblasti vycházely z formálních požadavků jako zdravotní péče pro všechny, výstavba bytů, zvýšení progresu ve zdanění (*Agenda Alternativa Bolivariana* 1996: 50-51). Primárním úkolem nicméně zůstávala zásadní transformace modelu AD-COPEI (*modelo adeco-copeyano*), který podle Cháveze způsobil „*opravdovou katastrofu morální, ekonomickou, politickou a sociální.*“ (*Agenda Alternativa Bolivariana* 1996: 18).

Druhým hlavním tématem kromě otázky chudoby byla v AAB snaha zabránit údajné privatizaci ropného průmyslu, zejména ropné firmy PDVSA, protože ta se měla stát klíčovým zdrojem pro financování Chávezovy sociální politiky. Podle propočtů v AAB mělo státní vlastnictví ropné firmy a její efektivní fungování přinést do státního rozpočtu každý rok 2,5 až 3 miliardy dolarů, což by umožnilo navýšit pomoc v sociální oblasti pro větší segment obyvatel. (*Agenda Alternativa Bolivariana* 1996: 34-36). V této souvislosti je zajímavé, že ministři prezidenta Caldery popírají přípravu privatizace ropného průmyslu, ačkoliv to

---

¹⁹⁸ Chávez označoval úsporná opatření svých předchůdců jako *shock Pérez* a *ultrashock Caldera*, kritizoval vzestup nerovnosti při distribuci státních příjmů o 30 % během prvních tří let Pérezovy vlády, uváděl, že chudoba dosáhla čísla 90% výše v závěru Calderovy vlády, a že došlo k flagrantnímu navýšení extrémně chudých z 25 na 50 % (*Agenda Alternativa Bolivariana* 1996: 21). Chávez si čísla ale přizpůsoboval svým potřebám a manipuloval s nimi dle svého uvážení. Při srovnání s údaji z Národního statistického úřadu je totiž vidět, že procento chudoby se koncem 90. let pohybovalo v intervalu 50-60 %. Je jistě nesporné, že úsporná opatření Pérezovy a Calderovy vlády (kterými reagovaly na prohlubující se ekonomickou krizi) vedly ke zhoršení mnoha parametrů a významně zasáhly zejména nízkopříjmové skupiny obyvatel, nicméně svévolné a nesprávné používání dat ze strany Huga Cháveze neodpovídalo realitě. Je ale pravdou, že dlouhodobě neřešená neutěšená situace v ekonomické a sociální oblasti vedla mnohé obyvatele ke skepsi vůči standardním politickým stranám. Michael Coppedge popsal postoj běžného Venezuelana: „*Venezuela je bohatá, ropu exportující země, povinnost vlády je sdílet toto bohatství férovým způsobem s námi všemi. Já nedostávám svůj podíl a také nikdy v mém okolí, proto politické strany, které byly 30 let u moci, musí plýtvat a krást naše peníze.*“ (Coppedge, cit. dle Buben 2008: 119).

Chávez prezentoval jako hotovou věc. To mu usnadnilo získat pozici zachránce národního bohatství (Dvořáková a kol. 2012: 273).¹⁹⁹

Po svém zvolení se kromě otázky nové konstituce Chávez často vyjadřoval k otázce chudoby a tuto problematiku využil k ospravedlnění bolívarovské revoluce: „*Venezuela byla v pekle chudoby, hladu a bídy a nyní máme mnoho cest jakými se vydat, jak odejít z tohoto pekla.*“ (Chávez; cit. dle Domínguez 2008: 318).

Volby v roce 2000: *Con Chávez manda el pueblo*

Sociální oblasti se v *Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-2007* věnuje druhá část plánu pod názvem *Equilibrio Social*. Hlavním cílem podle plánu bylo dospět k sociální spravedlnosti (*justicia social*), která je poměrně vágně vymezena jako náprava historických křivd vůči většině populace (*mayoría de la población*), jež byla dlouhou dobu odstavena od participace na státním bohatství. Venezuelská společnost měla projít zásadní transformací směrem k vytvoření uvědomělého občanství, respektu k základním lidským a sociálním právům.²⁰⁰ V návaznosti na ústavu Bolívarovské republiky mělo dojít k nastolení zcela odlišné dimenze v sociálním životě obyvatel na všech úrovních státní správy a samosprávy. Mezi základní principy v sociální oblasti patřila univerzálnost (*universalidad*), nestrannost (*equidad*), participace (*participación*), spoluodpovědnost (*corresponsabilidad*). Univerzálnost se vztahovala ke garanci státu za sociální práva obsažená v ústavě, spoluodpovědnost vycházela z principu

---

¹⁹⁹ V této souvislosti je zajímavý úvodník TalCual Teodora Petkoffa z roku 2010, který se věnuje otázce vývoje PDVSA za prezidenta Cháveze. Petkoff argumentuje tím, že Chávez – šampion v antiprivatizaci (*el campeón de la antiprivatización*) prováděl od roku 2006 privatizaci PDVSA po částech, po kousíčkách (*por partes, de a poquito*). V roce 2006 zařídil Chávez prodej podílu PDVSA v rafinérii *Lyondell Chemical* za 1,3 miliardy dolarů. O rok později prodala společnost dvě rafinérie na zpracování asfaltu v *Paulsboro a Savannah* a tři tisíce čerpacích stanic. Tyto prodeje byly odůvodněny tím, že zmíněné akvizice nepřinášejí zisk. Následně se uvažovalo o prodeji *Citgo*. Petkoff kritizoval prezidenta za zcela nesystémový přístup v otázce rozprodávání majetku PDVSA (který Chávez zakrýval pojmem internacionalizace) s tím, že díky poklesu cen ropy potřeboval peníze na svoji nákladnou politiku, a proto se nerozpakoval zcela změnit své názory, ačkoliv navenek stále vystupoval jako obránce státního vlastnictví PDVSA (Petkoff 2010). Chavistický tábor se striktně vymezuje proti Teodoro Petkoffovi a viní jej ze zrady ideálů komunismu a socialismu a z toho, že se postavil proti prezidentu Chávezovi. V knize Chávezova podporovatele Tariqa Aliho je mu věnována jedna kapitola, kterou uzavírá autor následující charakteristikou: „...zde setrvává jako smutná a okrajová figurka v zemi, již chtěl kdysi změnit.“ (Ali 2010: 154).

²⁰⁰ Hugo Chávez se na sociální spravedlnost často odvolával, aniž by tento koncept blíže specifikoval a jeho pojetí sociální spravedlnosti tak zůstávalo v proklamativní rovině verbálně přitažlivých, nicméně obsahově prázdných floskulí. Sociální spravedlnost a sociální transformace byly podle něj esenciálním aspektem bolívarovské revoluce (str. 182), bolívarovsko-křesťansko-socialistický projekt usiloval o sociální spravedlnost na rozdíl od perverzního a nelidského kapitalismu (str. 165), bez sociální spravedlnosti nemůže podle něj existovat demokracie, pouze sociální tyranie (str. 161) (Pensamientos del presidente Chávez 2011: 161,165,182).

solidarity ve společnosti. Toto pojetí sociální oblasti bořilo tradiční koncept podřízení sociálních politik ekonomickým, ačkoliv ekonomická oblast má nezpochybnitelné místo jako prostředek k získání příjmů pro sociální politiku. Ale není jí nadřazená (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-200: 91).

Při prezentaci tohoto plánu 22. května 2000 Hugo Chávez řekl: „*Odvážím se říci, že Venezuela má dnes politickou vyrovnanost, skutečně má.*²⁰¹ *Dovolím si tvrdit, že ve Venezuele máme minimální ekonomickou rovnováhu, ale neodvažuji se říci, že máme minimální sociální rovnováhu ve společnosti. Ne, myslím, že nemáme, je mnoho chudoby, mnoho bolesti na ulicích, hodně nerovnováhy ve společnosti, mnoho vyloučených ve společnosti a musím stále apelovat na nás, kteří jsme integrováni ve společnosti, protože máme minimálně co jíst, co si obléknout, čím se v noci přikryt a žijeme víceméně v bezpečí, ale jsou miliony nešťastných a politováníhodných, kteří nevědí, co budou dnes večeřet a kde budou spát, tyto miliony lidských bytostí, z nichž mnohé z nich jsou děti a staří lidé, mají stejné právo na oblečení, jídlo a spaní pod střechou jako máme my, mají právo studovat, být zdraví a důstojně bydlet. Mají to samé právo jako my.*“ (Chávez; cit. dle Domínguez 2008: 302).

Plán se zakládal na libivých slibech, jako uznání sociálních práv všem občanům žijícím na území Venezuely bez jakékoliv diskriminace, ochrana autonomie každého člověka s ohledem na jeho specifické sociální potřeby, kvalitní vzdělání pro všechny, všem měla být zajištěna dostupná a kvalitní zdravotní péče, jež měla být základním kamenem pro plnohodnotný život každého občana, dále zdravé, ekologické a bezpečné bydlení a životní prostředí. Dalším důležitým požadavkem bylo zajištění každodenní bezpečnosti obyvatel. Zvláštní opatření navrhoval plán pro lidi žijící v extrémní chudobě. Formálním požadavkem vlády byla snaha odbourat dřívější nerovný přístup velké části populace ke zdravotním službám, vzdělání, potravinám, důstojnému bydlení a bezpečnosti. Řešení mělo spočívat ve zvýšeném přísunu financí do sociálních služeb na úrovni státu, regionů a obcí. Stát měl také poskytovat zvýšenou ochranu některým ohroženým skupinám obyvatel, jako dětem žijícím ve špatných životních podmínkách, původním obyvatelům, skupinám zasaženým přírodní

---

²⁰¹ Vzhledem k dlouhodobému radikálnímu diskurzu Huga Cháveze vůči určitým segmentům ve společnosti (lidem s vysokými příjmy, církvi jako instituci, konkurentům na politické scéně, některým ekonomickým aktérům, USA a dalším) a rychle se prohlubující polarizaci v zemi, bylo toto tvrzení velmi odvážné a zcela neodpovídající reálné situaci, což v dalších letech potvrdily rozsáhlé nepokoje v zemi, střety s opozicí, stávka ropného průmyslu, pokus o sesazení prezidenta, diplomatické spory s mnoha zeměmi světa v čele s USA, spory na Nejvyšším soudu, neúčast opozice v kongresových volbách a mnohé další.

katastrofou (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-200: 101-102).

Dalším důležitým aspektem v sociální oblasti byla verbální snaha vlády o větší rovnost v distribuci příjmů a bohatství. Tato oblast byla provázána s ekonomickou částí, protože spočívala ve snaze zmenšit přirozený konflikt mezi kapitálem a prací, měla zajistit uspokojení zájmů námezdních dělníků za pomoci sociálně fungující ekonomiky a demokratizace přírodního bohatství země. K tomu mělo dojít díky změně vlastnické struktury (vlastníky a pány podniků se měli stát zaměstnanci nebo určité typy spolků – *comunidad*), posílením lidové participace při řízení podniků, vytvářením komunitních, asociačních a rodinných podniků, ve zvýšených dotacích a regulaci zemědělství a ve zvýšení produktivity práce (Líneas Generales del Plan Nacional de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001-200: 102-104). Všechny návrhy směřovaly ke klíčovému cíli a tím byla snaha prezidenta odměnit svůj elektorát (který se z velké části generoval právě z nízkopříjmových a vyloučených skupin obyvatelstva). Chávez kladl důraz na ekonomickou transformaci země, která dokáže vyřešit chudobu v zemi: „*Jestliže nezměníme ekonomickou strukturu a nevytvoříme nový hospodářský model, nikdy nebudeme mít podmínky pro to, abychom vyřešili chudobu a vyloučení, které nese s obrovským úsilím venezuelský lid na svých ramenou a ve své duši.*“ (Chávez 2011: 20).

Volby v roce 2006: *Diez millones pro el buche. El bravo pueblo está contigo*

V těchto volbách prezident opět využíval charakter venezuelské společnosti, která je jednou z nejvíce kompaktních v rámci LA, bez významných regionálních, rasových nebo jazykových štěpících linií. Jediný zásadní rozkol je mezi bohatými a chudými. Kompaktnost země umožňovala snadnější implementaci centrálních politických projektů a přinášela ideální podmínky pro populistickou mobilizaci. V letech 2005-2006 přesahoval růst ekonomiky 9 % a díky němu docházelo k poklesu chudoby, ačkoliv ne tolik, jak vláda očekávala (Buben 2008: 125). Prezident tedy pokračoval s kritikou bohatých obyvatel země, což mu získávalo sympatie u chudých společenských skupin. V roce 2005 na setkání se zaměstnanci prohlásil, že „*být bohatý je špatné, nehumánní. To říkám a to vyčítám bohatým.*“ (El Mundo 2012). Po výhře ve volbách představil Chávez svůj první socialistický plán ohledně ekonomického a sociálního rozvoje Venezuely na roky 2007-2013. V sociální oblasti plán propojoval socialismus s Bolívarovým konceptem nejvyššího sociálního štěstí (*Suprema Felicidad Social*). Toho mělo být dosaženo konstrukcí nové humanistické společnosti, která bude

usilovat o to, aby všichni žili v podobných podmínkách (Proyecto Nacional Simon Bolívar 2007-2013: 3).

Zlepšení sociálních podmínek měla přinést implementace socialistických fundamentů²⁰² do společnosti, zejména solidarity, etiky, kolektivismu a uspokojování základních životních potřeb každého jedince. Za hlavní cíle určoval plán zrychlení poklesu chudoby a její postupné eliminace na nulu. K tomu bylo třeba podle Cháveze věnovat pozornost zejména ohroženým a vyloučeným skupinám jako děti a mladiství, starší obyvatelé, původní obyvatelstvo a snažit se o zajištění potravinové soběstačnosti pro tyto sektory společnosti. S tím souvisel požadavek na zajištění kvalitní a bezplatné zdravotní péče. Zejména těmto vyloučeným skupinám se měla zajistit bezplatná školní docházka (Proyecto Nacional Simon Bolívar 2007-2013: 11-13).²⁰³ Ke dvěma zásadním oblastem v boji s chudobou, zdravotní péči a vzdělání se prezident vyjádřil následovně: „*Zdraví je zásadní právo každé lidské bytosti.*“ „*Když mluvíme o revoluci, a jestliže má revoluce probíhat, je to právě v oblasti vzdělání, kde to musí být mnohem hlubší proces, protože právě tady se uskutečňuje opravdová revoluce, která vytváří nebo ničí lid.*“ (Pensamientos del Presidente Chávez 2011: 81, 195)

2.2.2 Praktická politika Huga Cháveze v sociální oblasti.

Hugo Chávez v předvolební kampani v roce 1998 sliboval zejména novou ústavu, ukončení korupce *puntofijismu* a snížení chudoby. Přijetí nové ústavy v roce 1999 znamenalo první krok k sociální politice výhodné zejména pro chudé, protože dokument zaručoval formálně široká sociální práva obyvatel Venezuely. V preambuli se mimo jiné zmiňuje solidarita, právo na sociální spravedlnost, rovnost bez diskriminace a podřízenosti. Článek 2

---

²⁰² Socialismus se od roku 2005 stal nedílnou součástí Chávezových projevů. Při přijetí prezidentského úřadu v roce 2007 prohlásil: „*Při Kristu, největším socialistovi historie, při všech bolestech, při všech láskách, při všech očekáváních, které budu s mandátem té skvělé ústavy plnit i za cenu vlastního života. Vlast, socialismus nebo smrt.*“ (El Mundo 2012).

²⁰³ Plán usiloval o zlepšení ekonomické, politické a sociální situace zejména určitých sektorů společnosti a potvrdil tak Chávezovo vyjádření: „*Cítím se prezidentem všech, pro všechny a tato revoluce je pro všechny. Ale především jsem prezidentem pro vás chudé, kteří jste žili po dlouhou dobu bez ochrany státu, a byli jste marginalizováni.*“ (Chávez; cit. dle Domínguez 2008: 313). Toto prezidentovo tvrzení je velmi neobvyklé a bez opory v zákoně, včetně ústavy. Narušuje princip rovnosti občanů před zákonem a odporuje Chávezem navržené ústavě z roku 1999. Ústavní text se v kapitole 11 věnované institutu prezidenta a výkonné moci zmiňuje v článku 232 o „*Venezuelanech*“ (los venezolanos y venezolanas). V preambuli se výslovně uvádí, že Venezuela usiluje o „*rovnost bez diskriminace a podřízenosti*“ (la igualdad sin discriminación ni subordinación alguna). V ústavním dokumentu není tedy nikde napsáno, že by prezident měl být hlavou státu především pro některé skupiny obyvatel (Constitución de Venezuela 1999).

ústavy definuje Venezuelu jako demokratický a sociální stát práva a spravedlnosti, který prosazuje hodnoty jako život, svoboda, spravedlnost, rovnost, solidarita, demokracie, obecná a sociální odpovědnost, tedy přednostní postavení lidských práv, etiky a politického pluralismu (Constitución de Venezuela 1999). V ústavním dokumentu je celá Kapitola V věnovaná sociálním právům (články 75-97). Ústava chápe jako základní jednotku společnosti rodinu, které má díky tomu zajištěnou ochranu svých práv ze strany státu. Jednotlivé články se zabývají vztahem státu k manželství muže a ženy, řeší problematiku mladých lidí, seniorů a zdravotně postižených (články 75-81). Článek 82 zaručuje obyvatelům právo na bezpečné, pohodlné a hygienické bydlení se základními službami. Článek 83 definuje zdraví jako základní sociální právo (*derecho social fundamental*), ale také jako povinnost státu, který musí přijímat takové politiky, jež podporují ochranu zdraví jako součást kvalitního života. Všichni lidé bez rozdílu mají právo na ochranu svého zdraví a je povinností státu vytvořit a provozovat takové instituce včetně dostatečných finančních prostředků. Soukromé i veřejné instituce musí stát regulovat tak, aby všichni občané měli nárok na rovnou, solidární a bezplatnou péči (články 83-85) (Constitución de Venezuela 1999).

Ústava dále zaručuje právo na práci a ukládá povinnost pracovat, řeší otázky pracovního práva a zakazuje jakoukoliv formu diskriminace na pracovním trhu.²⁰⁴ Články 90 a 91 explicitně stanoví délku pracovního dne a týdne, řeší problematiku mzdy, která musí umožňovat důstojný život. Článek 97 umožňuje všem zaměstnancům veřejného i soukromého sektoru právo na stávku.²⁰⁵ Také další články v různých kapitolách ústavního dokumentu se věnují sociální problematice a odkazují na sociální stát. Článek 299 chápe sociální spravedlnost jako základ ekonomického systému, článek 112 vychází z požadavku sociální spravedlnosti v souvislosti s právem každého člověka participovat na všech formách státního bohatství, stát má bránit koncentraci majetku do rukou několika lidí a nerovnostem v příjmech a má dbát na důstojnou a prosperující existenci celého národa (Constitución de Venezuela 1999).

---

²⁰⁴ V této souvislosti je zajímavý formální znění ústavy a praktické kroky prezidenta Cháveze. Článek 89 zakazuje v bodě 5 jakoukoliv diskriminaci kvůli politickým názorům, věku, rase, pohlaví, víře či dalším aspektům. V politické části práce je uveden Tascónův seznam a program Maisanta, které vedly mimo jiné k vyhazovům ze zaměstnání, přeložením či dalším typům pracovní šikany kvůli podpisům k svolání odvolacího referenda. Tito voliči vyjádřili svými podpisy politické přesvědčení a vůli k účasti na ústavou garantovaném referendu a mnoho z nich za to neslo nemalé následky. Zde je dobře vidět rétorika prezidenta a jeho ochota skutečně akceptovat odlišné politické názory.

²⁰⁵ Zde je opět dobré připomenout si generální stávku ropného průmyslu od prosince 2002 do února 2003. Chávez ovládl ropnou společnost PDVSA (jejíž management vyhodil a dosadil svůj) a bylo propuštěno kolem 18 000 dělníků, kteří se stávky účastnili. Opět příklad formálně nastavených pravidel a jejich fungování v praxi.

Ústavní senát Nejvyššího soudu specifikoval počátkem roku 2002 podstatu sociálního státu v souladu s ústavním pořádkem jako snahu nalézt harmonii a porozumění mezi jednotlivými třídami státu, zejména třídy vládnoucí, protože ta má v rukou ekonomickou a politickou moc a tím podle ústavního senátu zneužívá ostatní třídy a sociální skupiny, zabraňuje jim v rozvoji a svým jednáním je vrhá do chudoby a podřízenosti. Sociální stát musí chránit občany, kteří nemají možnost adekvátního právního zastoupení, čímž dochází k porušování rovnosti před zákonem. Sociální stát se nemůže zabývat pouze otázkami pracovního trhu, ale chudým obyvatelům musí pomoci ochránit jejich zdraví, bydlení, vzdělání a ekonomické vztahy, do kterých vstupují. Sociální stát se musí neustále pokoušet o harmonizaci často antagonistických zájmů různých sociálních skupin. Základem sociálního státu je solidarita. Spolu se sociálními právy ale z ústavního rámce i výkladu soudu vyplývají možné limity individuálních práv. Podle článku 20 ústavy musí být každému umožněn rozvoj jeho osobnosti a respekt k jeho právům, jež jsou ale omezena jednak právy ostatních, ale též veřejným a sociálním zájmem. To může potenciálně vést k omezení individuálního práva ve prospěch práva veřejného (rozhodnutí ústavního senátu Nejvyššího soudu č. 85; Brewer-Carías 2010: 148).

Ačkoliv Chávez vyhrál volby v roce 1998 se zásadním negativním vymezením se vůči předchozím vládám, mnohé jeho kroky v letech 1998-2001 navazovaly v ekonomické oblasti na projekty jeho předchůdců. Jednalo se zejména o krátkodobé makroekonomické politiky jako fiskální disciplína a monetární kontrola, kde vláda Cháveze postupovala v prakticky stejné podobě a v červenci 1999 oznámila ratifikaci devíti ze 14 sociálních programů *Agenda Venezuela*.²⁰⁶ Javier Corrales konstatuje, že zatímco v politické oblasti znamenaly Chávezovy

---

²⁰⁶ Sociální politika před nástupem Cháveze prodělala několik zvrátů. Po pádu vojenské vlády a nástupu kabinetu pod vedením AD došlo k implementaci modelu ISI a budování *welfare state*. Dluhová krize z roku 1983 znamenala postupný nárůst nezaměstnanosti, inflace a chudoby. Během 90. let se prezident Pérez obrátil k neoliberálním reformám, ačkoliv při své inauguraci tvrdě kritizoval Mezinárodní měnový fond (MMF) a další nadnárodní organizace. O několik týdnů později oznámil přijetí balíčku neoliberálních reforem, známého jako *Gran Viraje* (velký obrat). Pod tlakem mezinárodních věřitelů akceptoval redukci sociálních výdajů, deregulaci a sociální politika se soustředila na privatizaci sociálních služeb a vytváření programů pomoci lidem, kterých se úsporná opatření zásadním způsobem dotkla. Sociální politika byla nejdříve představena v *Plan de Enfrentamiento de Pobreza (PEP)*, který zahrnoval mnoho programů pro různé skupiny obyvatel jako matky s dětmi, výživa pro školní děti, zlepšení situace v *barrios*. V druhé fázi došlo k převedení PEP do širšího programu *Mega Proyecto Social*, který měl zajistit investice do infrastruktury, bydlení, zdraví, vzdělání. Vzápětí ale došlo k redukci financí pro tento program a díky privatizaci mnoho sociální služeb přešlo pod nevládní organizace. Stát měl tedy velmi omezený manévrovací prostor k provádění efektivní sociální politiky. Prezident Caldera představil nový program *Plan de Solidaridad Social*, který usiloval o redukci chudoby prostřednictvím vybudování zdravé ekonomiky, jež umožní také snížení nezaměstnanosti a růst příjmů obyvatel. V roce 1996 akceptoval Caldera na doporučení MMF plán *Agenda Venezuela*, tedy plán na makroekonomickou stabilizaci.

vlády od počátku jasný a důrazný rozchod s předcházející exekutivou, na poli ekonomiky udržoval prezident reálně kontinuitu dřívějších kabinetů (Corrales 2010: 28).²⁰⁷ Do roku 2002 usilovala vláda Huga Cháveze o udržení makroekonomických ukazatelů v rámci nastaveném mezinárodním společenstvím a na druhé straně se snažila o sociální kompenzace nejvíce postiženým skupinám obyvatel. Během této doby spolupracovala Venezuela se Světovou bankou (SB), která se snažila o zmírnění chudoby v zemi v souvislosti s Rozvojovými cíli tisíciletí pod záštitou OSN (Fernandes 2008).²⁰⁸ V prosinci roku 2002 navrhla SB Chávezově vládě strategii, která by umožnila splnit Rozvojové cíle tisíciletí do roku 2015. V navrhované strategii (*Interim Country Assistance Strategy, ICAS*) ale podrobila SB prezidentův režim přísné kritice za velké změny, které od svého nástupu provedl, zejména v politické oblasti, jež vedly k významné polarizaci v zemi, k omezení přístupů na zahraniční trhy a naopak v sociální oblasti nedošlo k zásadnímu zlepšení důležitých ukazatelů (ICAS 2002: 4-7).²⁰⁹

2.2.2.1 Plan Bolívar 2000

V počátečním období Chávezova vládnutí lze z hlediska sociální politiky zmínit *Plan Bolívar 2000*, který začal 27. února 1999, deset let po *Caracazu*, jako snaha nově definovat roli armády a zároveň usiloval o řešení palčivé sociální situace mnoha chudých obyvatel země. Jednalo se civilně-vojenský projekt spočívající ve spolupráci armády (angažovalo se

---

Sociální politika obou prezidentů nedokázala efektivně tlumit dopady neoliberalních opatření, a ačkoliv rok 1997 vykázal ekonomický růst, sociální indikátory se zhoršovaly. Nezaměstnanost v roce 1997 dosáhla 12 %, inflace 103 % a došlo k prudkému poklesu reálných příjmů (Fernandes 2008).

²⁰⁷ Javier Corrales tvrdí, že se Venezuela pod Chávezem vrátila k modifikovanému modelu ISI ze 70. let 20. století. Jako hlavní argument uvádí, že tehdy venezuelská ekonomika zažívala díky velkému ropnému boomeru růst a podobně na tom byl Chávezův režim, za jehož vlády také rostly ceny ropy. Hospodářství zůstalo závislé na ropě, proti 70. létům je ale podle Corralese rozdíl v délce a rozsahu ropného boomeru, protože ceny za ropu se během Chávezových vlád dlouhodobě udržovaly na vysokých úrovních a umožňovaly režimu štedrou sociální politiku. Corrales uvádí, že během deseti let (1998-2008) vzrostly veřejné výdaje z 18 na 34 % HDP, režim zakládal nové státní firmy, prováděl v určitých oblastech nacionalizaci a vyvlastňování, převáděl některé soukromé firmy do společného vlastnictví (*joint venture*). Podle Corralese nicméně existují dvě základní odlišnosti od původního modelu ISI: prezident prakticky neomezoval dovoz a stát málo investoval do průmyslu (Corrales 2010: 43). Je ale poté otázkou, zda model nazývat modifikovaným ISI, když Chávezovy vlády svojí činností nenaplnily dvě základní charakteristiky tohoto modelu.

²⁰⁸ Rozvojové cíle tisíciletí měly vést k vymýcení extrémní chudoby, dětské a mateřské úmrtnosti, základní vzdělání mělo být dostupné všem, země měly bojovat proti nemocem, zajistit rovnost pohlaví a ženských práv, státy měly podporovat udržitelný rozvoj a vytvářet podmínky globálního partnerství pro rozvoj. Podstata spočívala v přesvědčení, že pouhé neoliberální reformy a integrace na tomto základě bez doprovodných sociálních programů nepovedou k rozvoji jednotlivých zemí (OSN 2015).

²⁰⁹ Tato zpráva obsahovala mimo jiné definici chudoby ve Venezuele. Chudá osoba žila nejčastěji ve městě, byla to starší žena žijící sama nebo mladá žena nezaměstnaná, případně pracující v neformálním sektoru a s velkým počtem dětí. Často se jednalo o osoby s nízkým vzděláním (ICAS 2002: 8).

40 000 vojáků) a civilních odborníků v oblastech budování infrastruktury, udržování veřejných prostor, dopravy, kooperace v rybolovu a dalších vzdělávacích programech, aktivitách ve zdravotní péči. Chávez vysvětlil angažmá vojáků tím, že v době jeho nástupu do úřadu prezidenta měl proti sobě regionální a lokální představitele, kongres i Nejvyšší soud, rozpočet připravený předchozí vládou s minimem financí na mzdy, ceny ropy kolem sedmi dolarů za barel a proti tomu všemu obrovská očekávání lidu, zejména chudých. Proto se obrátil na armádu, bez jejíž pomoci by nebylo možné provádět tak rychle jednotlivé části plánu. Navíc tato armádní pomoc měla přispět k zisku lepší pověsti a renomé ozbrojených sil v zemi. Chávez uvedl, co řekl svým vojákům: „*Deset let poté, kdy armáda přišla, aby masakrovala lidi, přicházíme nyní, abychom je naplnili láskou. Jděte a prohledejte tuto zemi, vyhledejte a zničte chudobu a smrt. Přineseme lidem život, nikoliv kulky.*“ (Chávez, cit. dle Harnecker 2005: 74).

Každá ze složek venezuelské armády navrhla v rámci *Plan Bolívar 2000* projekt na využití svých kapacit pro chudé a potřebné. Vojenské letectvo umožnilo využití vrtulníků a letadel pro transport pasažérů do odlehlých částí země, námořnictvo v *Plan Pescar 2000* realizovalo rybářské kurzy, vojáci dokonce opravovali ledničky a mrazicí boxy. Národní garda pomáhala s bezpečností v ulicích a drobnou kriminalitou, do jisté míry tedy suplovala práci policie, zejména na místech, kde byla státní moc z různých důvodů oslabena. Národní garda iniciovala i další návrhy, *Plan Avispa*²¹⁰ počítal s výstavbou domů pro chudé, podobně *Plan Reviba*, který navrhoval přestavbu starých domů. *Plan Casiquiare*²¹¹ 2000 pod taktovkou Národní gardy se zabýval problémy, kterým čelilo původní obyvatelstvo, zejména zajištěním zdravotní péče a vakcinace pro děti a výstavbou obydlí. Chávez v rozhovoru s Martou Harnecker zdůraznil, že vše probíhalo pod velením zdejších obyvatel, nikoliv na základě direktivního řízení shora. (Harnecker 2005: 74-77).

V době svého fungování (1999-2001) vzbuzoval *Plan Bolívar 2000* mnoho kontroverzí. Často byl ze strany opozice kritizován za špatné řízení a malou transparentnost. Deník *El Universal* uvedl, že celkem došlo k investicím za 200 miliard bolívarů s tím, že není možné prověřit čerpání peněz, protože nebyla zveřejněna zpráva Nejvyššího kontrolního

---

²¹⁰ Autorem tohoto plánu byl generál García Carneiro a smyslem byla podle něj komunitní výstavba domů, která měla přinést významné úspory a zároveň výuka obyvatel v praktických řemeslech.

²¹¹ *Casiquiare* je řeka v džungli, jejíž břehy jsou obydlené stovkami indiánů. Národní garda koupila člun a přepravovala do zdejší oblasti lékaře i materiální vybavení.

úřadu²¹² (El Universal 2001). Chávez přiznal jistá pochybení, která ale vysvětloval dobrými úmysly a snahou pomoci konkrétním lidem. Proto podle něj mohlo dojít k situacím, že peníze připravené na nějaký účel mohly být vydány v dobré víře jinam²¹³ (Harnecker 2005: 79). Gregory Wilpert na provládně zaměřeném serveru venezuelanalysis.com uvádí, že již během prvního roku plánu byly opraveny tisíce škol, klinik, domovů, kostelů a parků. Přes milion lidí obdrželo lékařskou pomoc. Bylo otevřeno téměř tisíc obchodů s levnými výrobky, dva miliony dětí byly očkované, sebraly se tisíce tun odpadu. Plán přinesl dle Wilperta takové pozitivní výsledky navzdory katastrofálnímu nedostatku financí ve státním rozpočtu po předchozích vládách a také navzdory velké přírodní pohromě ve státě Vargas, která znamenala pro státní rozpočet velké zatížení.²¹⁴ Wilpert bez dalších doplňujících dat konstatuje, že *Plan Bolívar* byl pro Venezuelu velkým přínosem (Wilpert 2003). Kirk Hawkins vzhledem k nedostatku verifikovatelných dat předložených vládou, k hodnocení tohoto projektu uvádí, že vláda vynaložila stovky milionů dolarů na projekty zkrášlování veřejných prostor, zlepšení vybavení veřejných škol, investovala do vybrané infrastruktury, péči o chudé a zajišťovala dostupnost základních potravin na pouličních trzích (Hawkins 2010: 200). Jistě je nepopíratelné, že pro mnoho lidí žijících v chudobě znamenal plán výrazné krátkodobé zlepšení jejich životů. Ale je třeba zmínit nesystémovost tohoto plánu, vytváření ad hoc projektů, otevření prostoru ke korupci, nedostatek efektivní kontroly. O jednotlivých návrzích rozhodoval sám prezident, plán dával armádním představitelům (loajálním k Chávezovi) velikou moc nad životy obyvatel, mimo veřejnou sféru a volené představitele na úrovni regionů a obcí.²¹⁵ Tato pomoc nebyla institucionalizována a neměla stabilní strukturu tak, aby mohla dlouhodobě fungovat.

---

²¹² Článek uvádí, že v roce 1999 mělo vojenské velení *Comando Unificado de la Fuerza Armada Nacional* (CUFAN) rozpočet 36 miliard bolívarů, v následujícím roce byly finance navýšeny na 47 miliard, třetí rok činil rozpočet 120 miliard bolívarů.

²¹³ Martě Harnecker vyprávěl prezident následující příběh: „*Pamatuji si jednou, uprostřed křičícího davu, plakala žena, která v náručí držela dítě s vykloubenou nohou. Vypadal jako hadrová panenka. Velké dítě, sedmi či osmileté, které nemohlo chodit. Vystoupil jsem z auta a šel jsem k ní spolu s velitelem vojenské základny, který byl zároveň šéfem Plan Bolívar. Žena mi řekla, že chlapec se již s touto vadou narodil a ona nikdy neměla peníze na jeho operaci. Řekl jsem generálovi, aby zařídil chlapci operaci, kterou ale poté musel někdo zaplatit. Potom někdo potřeboval protézu, poté se objevilo něco jiného. Tak docházelo k přesunům peněz v Plan Bolívar.*“ (Chávez, cit. dle Harnecker 2005: 79).

²¹⁴ V polovině prosince 1999 po dlouhotrvajících deštích došlo k velkým sesuvům půdy v centrálních státech Vargas a Miranda a povodním, což vedlo ke ztrátě domovů pro zhruba 100 000 lidí, kteří se ocitli na samé hranici existenční nouze. Škody přesáhly bilion dolarů (El Universal 1999).

²¹⁵ Hawkins konstatuje, že vojenští velitelé získávali finance na jednotlivé projekty přímo od vlády a nemuseli se proto při vytváření designu konkrétních opatření a jejich realizaci ohlížet na lokální představitele a různé civilní agentury (Hawkins 2010: 200).

Zásadní otázka spočívá v souvislosti s *Plan Bolívar* v otázce angažovanosti armády při implementaci tohoto plánu. Prezident vysvětloval, že usiloval o redefinici role armády v kontextu událostí zvaných *Caracazo*, kdy se ozbrojené síly měly místo zásahů proti vlastnímu obyvatelstvu účastnit pomoci potřebným a efektivně spolupracovat na realizaci vládní politiky. Armáda procházela v rámci vnitřní politiky země významnými změnami ve svém postavení.²¹⁶ V období civilních vlád po roce 1958 vydávala Venezuela na ozbrojené síly velké částky a již v roce 1963 pobíral venezuelský důstojník téměř stejný plat jako jeho americký protějšek. V osmdesátých letech došlo ale k výraznému poklesu investic do armády a sociální situace mladších důstojníků se prudce zhoršila (Dvořáková a kol. 2012: 262). Postupně se změnila situace i v dalších částech LA, mnohé vojenské režimy předávaly moc demokraticky zvoleným vládám, včetně dvou klíčových aktérů regionu (Brazílie a Argentiny). Spolu s koncem studené války znamenala tato konstelace potřebu změny pro ozbrojené síly v LA, včetně armády venezuelské. Hugo Chávez navrhl pro armádu projekt, díky kterému se vojáci angažovali ve veřejných pracích, opravách domácích spotřebičů, zdravotní péči a dalších oblastech, které by v rámci fungujících struktur státu měly řešit adekvátní státní instituce a ozbrojené síly by nemusely suplovat činnost civilních složek.²¹⁷

Chávezův plán na využití vojáků jako mimo jiné opravářů domácích spotřebičů ostře kontrastoval s pojetím armády před rokem 1998. Od roku 1958 v rámci demokratického režimu prošly ozbrojené síly rozsáhlou depolitizací a institucionálním zefektivněním. Za prezidenta Caldery došlo k reformě vojenského vzdělávání, mnozí vojáci absolvovali řadu

---

²¹⁶ Od roku 1908 do roku 1935 vládl v zemi generál Juan Vincente Gómez, jehož režim označil Jorge Lanzaro jako moderní technokratický vojenský režim (Lanzaro, cit. dle Nachtigallová Novotná 2010: 236). Bylo to právě za Gómeze, kdy se ve Venezuele začala těžit a vyvážet ropa a generál inicioval sociální programy k zabezpečení střední třídy (Kunc 1999: 91). Vojenské vlády dále pokračovaly po smrti Gómeze od roku 1935 do 1958, výjimku znamenaly tři roky „adécké tříletky“ (1945-1948). V roce 1945 se uskutečnil puč mladých důstojníků a strany AD s programem o přerozdělení bohatství ve prospěch chudých zemědělců a dělníků a vznikla civilně-vojenská vláda, která o tři roky později skončila armádním převratem (Kunc 1999). V roce 1958 po státním převratu vzniká na 40 let režim *puntofijismu*, který získal jméno podle dohody tří stran (AD, COPEI a URD) ve vile *Punto Fijo* a ve své podstatě znamenal rozdělení politické moci v zemi mezi výše zmíněné strany. Armáda poté výrazně zasáhla do vnitropolitického dění až v roce 1992 dvěma pokusy o puč v čele s Hugem Chávezem (Nachtigallová Novotná 2010: 240).

²¹⁷ Je třeba zmínit, že armádu nevyužíval velmi neobvyklým způsobem jen Hugo Chávez. V dějinách LA hrály ozbrojené síly důležitou roli, často přejímaly vládní odpovědnost, prováděly převraty, intervenovaly do politiky a byly v různých obdobích klíčovými aktéry v mnoha zemích. Až do konce 80. let v rámci vojenských režimů vojáci často aktivně potlačovali projevy opozice. Některé zdroje uvádí, že během vojenských vlád jenom v Guatemale, Salvadoru a Argentině zemřelo nebo zmizelo bez stopy odhadem 300 000 civilistů. Po konci studené války a v rámci procesu demokratizace v regionu LA ale mnohé země začaly ozbrojené síly využívat konvenčním způsobem a nově se začaly armády mnoha zemí LA účastnit operací v oblasti mezinárodního peacekeepingu, Panama, Kostarika a Haiti zrušily své armády zcela (Ross 2004: 2).

zahraničních stáží a získali vysokoškolské vzdělání (Dvořáková a kol. 2012: 260).²¹⁸ Hugo Chávez s prosazením nové ústavy posílil svůj vliv v armádě, kdy ústavní dokument sice zajistil politickou a institucionální autonomii, ale zároveň se ozbrojené složky dostaly pod větší kontrolu prezidenta, který je zároveň vrchním velitelem ozbrojených sil (Mainwaring 2005: 11).

2.2.2.2 Sociální mise

Výrazná změna v sociální politice přišla v roce 2002 v souvislosti s vnitropolitickými událostmi v zemi²¹⁹ a růstem cen ropy na světových trzích, které daly Chávezovu režimu dostatek prostředků na financování jeho projektů.²²⁰ K naplnění ústavy v oblasti sociálních práv a závazků vyplývajících z programového prohlášení vlády na období 2001-2007 byl přijat *Plan Estratégico Social*. Tento nástroj pro plánování sociální politiky měl umožnit provádět spravedlivé sociální změny a umožnit nasměrovat kapacity státu do hospodářského a sociálního rozvoje podle bolívarovské ústavy a vládního programového prohlášení. Hlavním cílem bylo zvýšení kvality života a zdraví obyvatel Venezuely. V centru této nové sociální politiky představil Chávez mise (*misiones*) jako rozsáhlé programy na zmírnění chudoby financované a spravované vládou. Ty měly přispět zejména k rozšíření vzdělání a zdravotní péče, ale postupně expandovaly i do dalších oblastí. K naplnění těchto cílů ale režim obcházel již existující instituce a sociální programy, a vytvářel paralelní instituce dle svých potřeb (Fernandes 2008).

---

²¹⁸ Zvyšující se vzdělání mladých důstojníků nicméně přineslo do venezuelské armády druhý generační konflikt, který vyústil do formování konspirativních buněk. První generační konflikt se objevil již ve 40. letech mezi absolventy Vojenské akademie (se zkušenostmi studia v zahraničí) a generály z gómešovské éry. Vojáci se navíc museli vyrovnat se silnými ekonomickými a sociálními nejistotami, protože od 80. let se prudce snížily vládní výdaje na obranu. Formálně nejvzdělanější část armády tak čelila velkým sociálním problémům (Dvořáková a kol. 2012: 260-262).

²¹⁹ Jednalo se zejména o převzetí moci v PDVSA a třídní změnu na postu prezidenta, kdy Huga Cháveza nahradil Pedro Carmona. Zde se liší verze opozice a vládního tábora v popisu událostí. Chávistický tábor nazývá tuto akci jako pokus o puč, prezident podle nich nikdy na svoji funkci nerezignoval, i když byl vystaven velkému nátlaku, aby tak učinil. Armáda byla nejednotná, proto Nachtigallová zmiňuje, že šlo spíše o *pronunciamento*, což je latinskoamerický a španělský fenomén, který vychází z toho, jakou podporu armády má daná politika. Pokud rebelové získají většinu „kasáren“ (na jejich stranu se přikloní rozhodující aktéři v armádě), uskuteční se změna vlády, pokud ne, vrací se původní politici (Nachtigallová Novotná 2010: 243). K událostem okolo puče se z pohledu představitele armády loajálního k prezidentovi vyjádřil pozdější ministr obrany Jorge Luis García Carneiro, rozhovor s ním lze nalézt v knize *Piráti z Karibiku*.

²²⁰ Z 24,36 dolarů za barel v roce 2002 stoupla cena na 109,45 dolarů za barel v roce 2012. V intervalu Chávezových vlád cena ropy stále rostla (OPEC 2015).

Ustavení misí mělo dva výrazné podněty. Tím prvním byla generální stávka v zemi na přelomu let 2002 a 2003. Vláda v té době musela čelit nedostatku pohonných hmot a potravin, což vedlo k dočasnému uzavírání obchodů a dalších zásobovacích míst. To vedlo k vytvoření *Misión Mercal* v dubnu 2003, která spočívala ve vládou subvencovaných supermarketech a dotovaném pouličním prodeji potravin a dalšího potřebného zboží, s cenami nižšími až o 40 % proti běžnému trhu. Druhým podnětem ke vzniku a rozšiřování misí bylo odvolací referendum. Jakmile se jeho vypsání stalo reálnou možností, s níž musela vláda počítat, začala exekutiva vytvářet velký tlak na provedení slibovaných změn v socioekonomické oblasti. Mise si zvolila jako klíčový aspekt pro navrhované změny. Již existující se rozšiřovaly, nové vznikaly, výrazně narůstalo financování jednotlivých projektů tak, aby vláda mohla efektivně využít čas mezi květnem 2003, kdy se začalo referendum iniciovat, až po závěrečný verdikt CNE v červnu 2004.²²¹ Ve svém pořadu *Aló, Presidente* vysílaném dva týdny před volbami v referendu, mohl Chávez vyjmenovat řadu úspěchů a angažování obyvatel v jednotlivých misích²²² (Hawkins 2010: 201-202).

Prezident mise představil jako „základní součást nového sociálně spravedlivého a právního státu. Ti, kteří byli vyloučeni, jsou nyní začleněni, všichni pospolu: studují, získávají kvalifikaci, organizují se, pracují na novém vzdělání a s novým uvědoměním. Protože mise přináší, kromě konkrétních výsledků v ekonomické, sociální a vzdělávací oblasti, také novou realitu v oblasti kultury, vzdělání, psychologie a filozofie.“ (Chávez, *Las Misiones Bolivarianas* 2006: 13). První mise měla svůj původ ve smlouvě mezi Kubou a Venezuelou (*Convenio Integral de Cooperación entre la República de Cuba y la República Bolivariana de Venezuela*) podepsané oběma prezidenty v říjnu 2000. V této smlouvě se Venezuela zavazovala k dodávkám ropy ve výši 53 000 barelů ropy denně (článek III smlouvy) a výměnou za to měla Kuba vyslat zdarma do Venezuely lékaře a další zdravotnický personál pro vybudování zdravotní péče v těch oblastech, kde chyběli venezuelští odborníci. Kubánští lékaři měli bezplatně nejen poskytovat péči, ale také výcvik pro místní zdravotnický personál. Venezuela se zavázala k úhradě ubytování, stravování a nákladů na cesty v rámci země

---

²²¹ Zde je dobře patrná provázanost exekutivní a soudní moci, respektive podřízení CNE Chávezovi. CNE využila každou možnost, aby zmařila konání odvolacího referenda a pomohla tím prezidentovi.

²²² V programu *Vuelvan Caras* se registrovalo 270 000 studentů, díky Misi *Robinson* přibýlo 1,25 milionu gramotných, 740 000 studentů v Misi *Ribas* a 45,5 milionu návštěv na klinikách v rámci Mise *Barrio Adentro* a 8 milionů zákazníků v obchodech *Mercal* (Hawkins 2010: 202).

(článek IV). Smlouva se dále věnovala návrhům na rozšíření spolupráce v dalších oblastech jako zemědělství a potravinářství, vzdělání, sport (Convenio Integral de Cooperación entre la República de Cuba y la República Bolivariana de Venezuela 2000).

V dubnu 2003 přijeli kubánští lékaři do části hlavního města Caracasu *Libertador*, aby pomohli vytvořit program lidových klinik. Tento program byl doprovázený vznikem zdravotních komisí (*Comités de Salud*), což byly malé organizace na bázi dobrovolníků starající se o zázemí jednotlivých projektů a poskytujících občanskou zpětnou vazbu mezi pracovníky mise a obyvateli. Během dalších měsíců expandoval tento projekt do dalších částí země a došlo k rozmístění více než 10 000 lékařů (Hawkins 2010: 200). Dne 14. prosince 2003 byla oficiálně vyhlášena *Misión Barrio Adentro* prezidentským dekretem a došlo k její dislokaci po území celého státu. Jejím hlavním cílem byla socializace zdravotnických služeb s důrazem na primární péči v souvislosti se sociálními potřebami obyvatelstva. Mezi základní aspekty patřila bezplatnost poskytované péče, univerzálnost a rovnost, spravedlnost a spoluodpovědnost. To vše dohromady mělo přispět ke zlepšení kvality života a zdraví Venezuelanů. Prezident Chávez o ní řekl: „*Barrio Adentro je základní a hlavní pilíř Sistema Público Nacional de Salud.*“ (Social Missions 2014: 10). Mise probíhala v několika etapách, v první fázi se jednalo o vytvoření sítě více než 10 000 klinik primární péče po celé zemi, následovala *Misión Barrio Adentro II*, v jejímž rámci bylo vybudováno 554 zdravotních diagnostických center, 582 rehabilitačních center a 34 center s vysoce sofistikovanou zdravotní technikou. Kromě zdravotní péče (do roku 2012 vyřídila diagnostická centra zdarma více než 69 milionů žádostí) se druhá fáze soustředila na výchovu a vzdělání budoucích venezuelských lékařů. *Misión Barrio Adentro III* měla za úkol posílit nemocniční síť v zemi, opravit 160 nemocnic a usměrňovat a organizovat obě předchozí etapy. *Misión Barrio Adentro IV* byla zřízena v souvislosti s požadavky pacientů se specifickými chorobami a měla se skládat z 16 nových nemocnic, ve kterých se soustředí špičková péče, výzkum a vzdělávání zdravotnického personálu. Vláda uvádí, že díky misi *Barrio Adentro* došlo k záchraně 1 750 000 životů (Social Missions 2014: 9-10).²²³ Zde uvádíme údaj z oficiálních

---

²²³ Ve vládním materiálu o jednotlivých misích jsou uvedeny příběhy konkrétních lidí, kterým byla umožněna zdravotní péče. Jednou z nich je žena Margarita Rojas, která se dostala s vážnými zdravotními problémy na lidovou kliniku Caricuao: „*Doktor mi udělal řadu testů a poslal mne na kliniku, kde jsem se o měsíc později podrobila operaci. Nemusela jsem vůbec nic platit a jsem v pořádku, děkuji Bohu.*“ Druhým aktérem je student Maikel Villegas, který v rámci mise procházel studiem medicíny: „*Dali nám příležitost stát se lékaři. Předtím bylo vzdělání omezené. Přístup do zdravotnictví byl omezený, ale díky vládě a prezidentu Chávezovi se nyní můžeme stát lékaři.*“ (Social Missions 2014: 11).

materiálů vlády, nicméně je třeba konstatovat, že nejsou k dispozici věrohodná data, která by toto tvrzení byla schopna potvrdit. Jedná se totiž o velmi komplikovaný problém. Můžeme se domnívat, že by nikdo z lidí vyšetřených na klinikách *Barrio Adentro* nenašel pomoc v síti zdravotnických zařízení mimo mise? Nedostali by se pacienti k lékům? Došlo by u všech k úmrtí nebo pouze ke zhoršení zdravotního stavu? Existuje mnoho otázek, které není možné jednoznačně zodpovědět, a proto je třeba brát tyto údaje s určitou rezervou spíše v kontextu propagandy než jako jednoznačně doložený fakt.

Ačkoliv vláda prezentovala misi jako velmi úspěšnou (a není pochyb o tom, že přes nesystémovost a populistický charakter přinesla zlepšení péče pro mnohé obyvatele), objevily se problémy. Prvním z nich byla situace kubánských lékařů a podmínek, za kterých pracují. Deník *El Universal* uvedl v únoru 2010, že sedm kubánských zdravotníků žaluje venezuelskou a kubánskou vládu a státní ropnou společnost PDVSA. Důvodem byla nucená práce přesčas a v obtížných podmínkách, zejména z hlediska bezpečnosti, protože zajišťovali zdravotní péči i v blízkosti velmi neklidné hranice s Kolumbií, v džungli a v městských částech s vysokou kriminalitou. Pracovníci uvedli, že se cítí být „ekonomickými otroky“ (*esclavos económicos*), protože svojí prací splácí dodávky ropy na Kubu (*El Universal* 2010). Nabízí se tedy otázka, zda kubánští lékaři odchází na výpomoc do jiných zemí dobrovolně²²⁴ nebo jsou v rámci dohod politiků nuceni k výkonu služby jinde. Je pravdou, že plat lékaře na Kubě činí přibližně 22-25 dolarů, zatímco během pobytu ve Venezuele jim byl vyplácen příspěvek mezi 150 a 350 dolary, měli zajištěnou stravu, ubytování, zatímco Kuba pokryla letecké a další logistické náklady (*The Wall Street Journal* 2010).

Jako další problém lze vidět odchod lékařů z Kuby, protože vzhledem ke známým údajům jich odcházelo velké množství a je možné, že za cenu přísunu ropy na Kubu došlo k omezení péče o domácí obyvatelstvo. Mise měla také závažný dopad na již existující státní nemocnice, protože nastalo razantní omezení jejich financování ze strany státu (Ross 2014: 184). Podobně jako v případě *consejos comunales* došlo k soupeření státních institucí a projektů, programů a institucí vytvářených Chávezem. Prezident podporoval (verbálně a zejména finančně) své projekty bez ohledu na jejich strukturu, institucionalizaci a dlouhodobou koncepci. Je tedy otázkou, jak se bude řešit financování misí v případě propadu cen ropy na světových trzích, souběžně s tím alespoň minimální financování již existující sítě

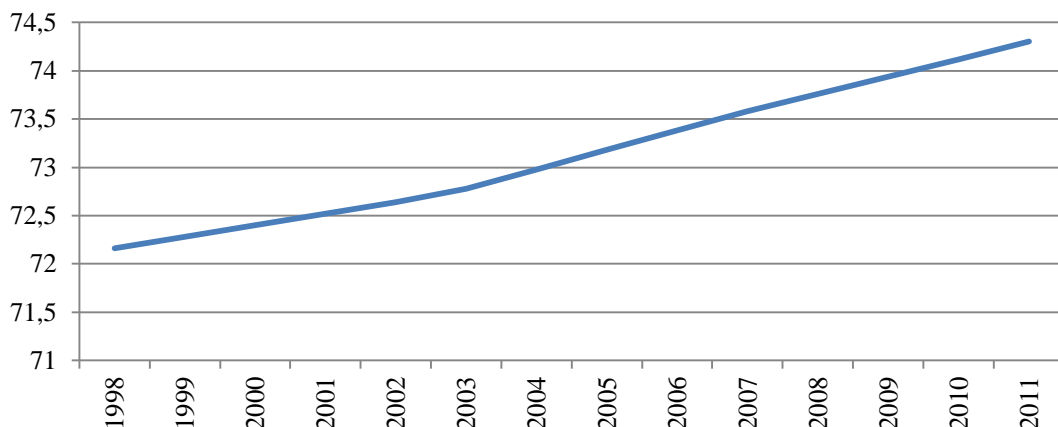
²²⁴ V roce 2008 pracovalo podle odhadů v zahraničí 38 544 kubánských zdravotníků, z toho 17 697 lékařů, kterých má Kuba zhruba 70 000 (*The Wall Street Journal* 2010)

zdravotnictví, které Chávez nezrušil, dále se lze ptát, jak je dlouhodobě únosná existence paralelních, státem zřizovaných institucí se stejným cílem.

Péče o zdraví obyvatel pokračovala v dalších misích. V červenci 2004 oficiálně vznikla *Misión Barrio Adentro Deportivo* s hlavním cílem spočívajícím ve zlepšení kvality života a zdraví Venezuelanů prostřednictvím sportu, fyzického cvičení a relaxace. Více než 6 200 kubánských a venezuelských trenérů se ve všech federálních státech podílelo na sportovních aktivitách, zejména se soustředili na obezitu a hypertenzi starších obyvatel. Hugo Chávez se vyjádřil ke sportu následujícím způsobem: „*Není lepší způsob jak se vyhnout kardiovaskulárním chorobám než fyzické cvičení. Není nic lepšího. Aktivita jako chůze nebo běh jsou dobré pro zlepšení mentálního zdraví, zdraví rodin a vědecké výkonnosti a jsou vhodným doplňkem našeho snažení o lepší žití. Potřebujeme žít déle a lépe každý den.*“ (Chávez, Social Missions 2014: 30). V listopadu 2006 odstartovala *Misión Sonrisa*, která měla za úkol chudým občanům poskytnout dentální péči, zubní chirurgii, náhrady chrupu a další úkony v zubním lékařství. Bylo provedeno 687 393 prohlídek zdarma a vydáno 164 963 náhrad chrupu bezplatně. Prezident se při spuštění mise vyslovil: „*Zahajujeme dnes novou misi, misi Sonrisa. Nechceme, aby žádnému Venezuelanovi chyběla zubní péče. Zdraví v ústní dutině je velmi důležité z nutričního, biologického a psychologického hlediska.*“ (Chávez, Social Missions 2014: 62). Zákon, který by upravoval formální charakter misí, byl přijat prezidentským dekretem číslo 1394 Nicolase Madura až v prosinci 2014.

Celkově došlo také díky fungování misí k zlepšení některých důležitých ukazatelů. Během Chávezových vlád kontinuálně rostla průměrná délka života, jak je vidět v následujícím grafu. I když rostoucí křivku nelze jednoznačně vykládat jako přímý důsledek misí, lze se domnívat, že jejich působení (ač nesystémové) přispělo ke zlepšení zdravotní situace obyvatel a tím ke zvyšující se délce života. Možnost zejména chudých obyvatel využít snadnějšího přístupu ke zdravotní péči, lékům, diagnostickým vyšetřením, léčbě a operacím se jistě pozitivně projevil v postupném zvyšování průměrného věku. Nicméně je třeba vzít v úvahu další faktory, které se podílely na zvyšování křivky ještě před počátkem sociálních misí. Jedním z těchto faktorů může být i *Plan Bolívar 2000*, který se v některých částech také zabýval pomocí obyvatelstvu v oblasti zajištění zdravotní péče.

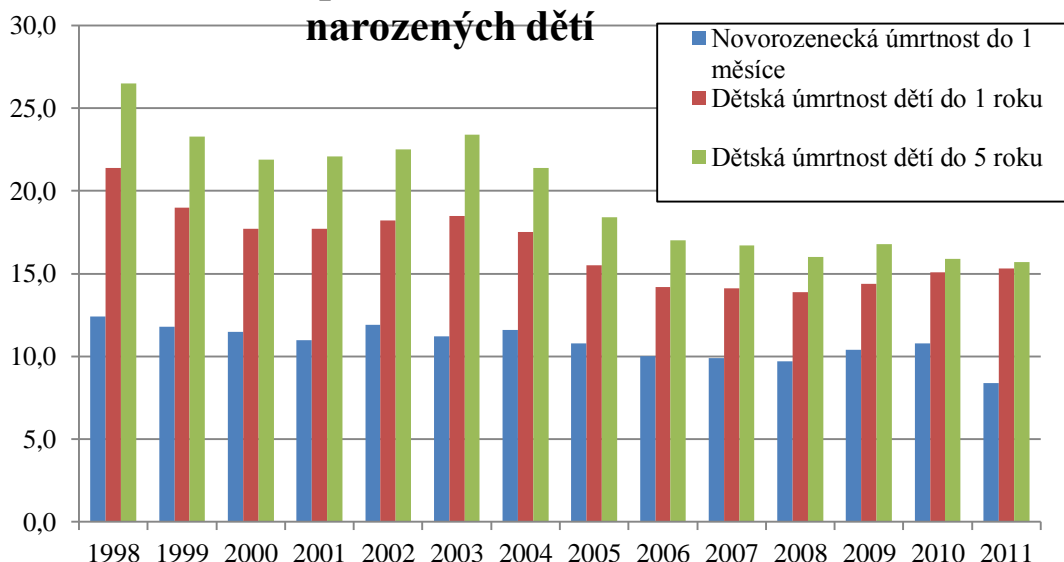
Průměrná délka života v 1998-2011

Zdroj: Instituto Nacional de Estadística, INE

V rámci poskytované zdravotní péče došlo k výraznému zlepšení v parametrech týkající se dětské úmrtnosti v porovnání období nástupu Huga Cháveze do úřadu a jeho posledních let ve funkci.

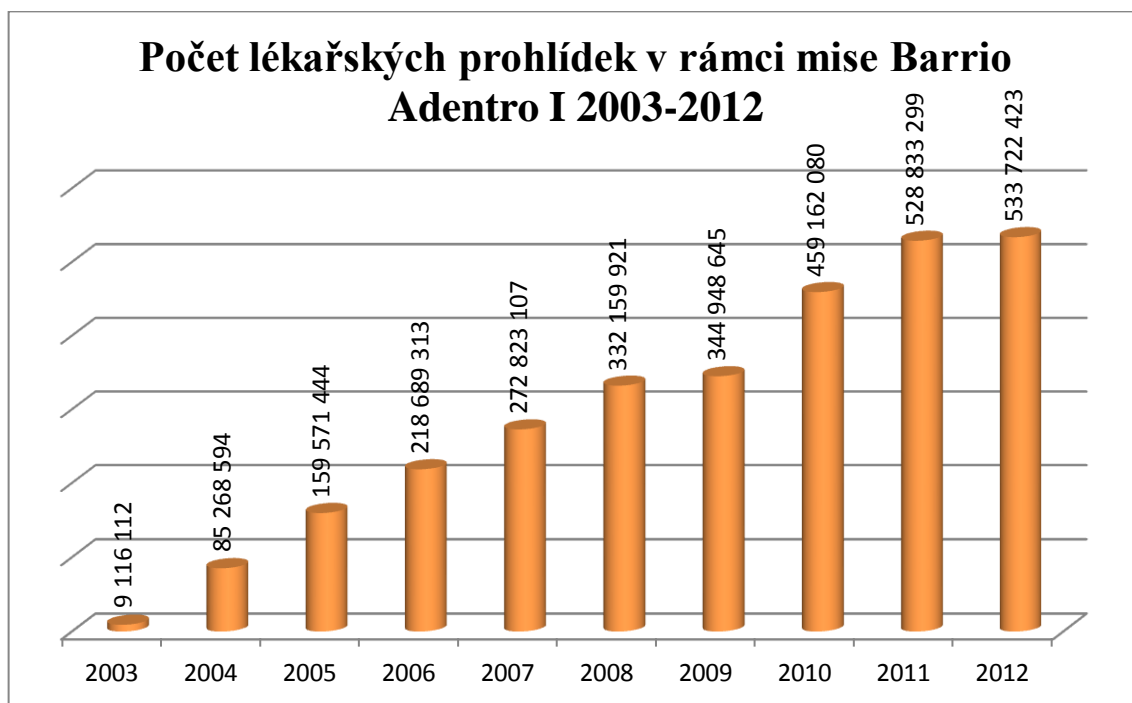
Porovnání počtu úmrtí na 1 000 živě narozených dětí

Zdroj: autorka dle Sistema de Indicadores Sociales de Venezuela (SISOV) 2015

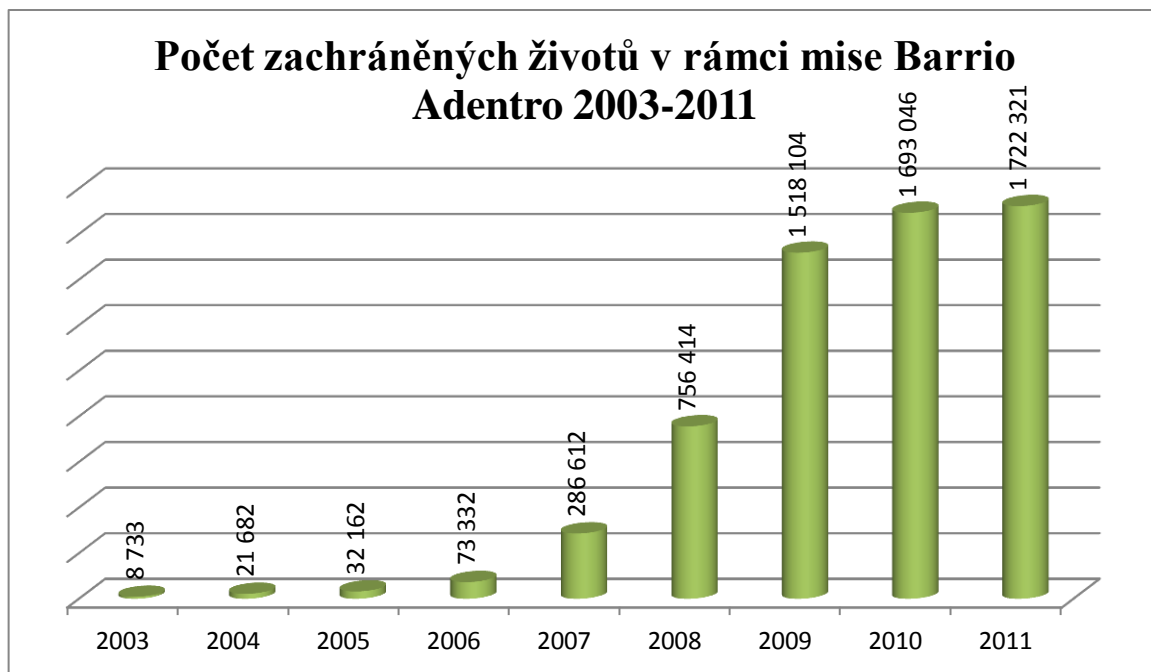
Z hlediska využívání sociálních zdravotnických misí je patrné, že zájem o ně neustále rostl. Je jistě namístě se ptát, zda to bylo pouze kvalitou léčby v nich nebo zda jednou

z hlavních příčin byla nedostačující, podfinancovaná a systematicky zanedbávaná síť veřejného zdravotnictví. Vzhledem k politice Chávezových vlád, jež zcela zřetelně dávala přednost sociálním misím, prezident vedl mohutnou propagandu za jejich přínos, kabinet se snažil o maximální dostupnost, kdy se v rámci mise lékařská péče přesunovala co nejbliž k lidem zejména v chudinských čtvrtích a vesnicích původních obyvatel, je zcela pochopitelný vývoj v rámci mise *Barrio Adentro*, jak jej prezentuje níže uvedený graf. Je ovšem otázka, zda tato data interpretovat jako pozitivní proces (jak o tom často mluvil prezident a jeho příznivci), nebo jako důsledek selhání státní moci, která nedokázala dlouhodobě zajistit základní bezplatnou zdravotní péči svým občanům, vybudovat dostatek kapacit pro léčbu nemocných a připravit takové legislativní prostředí, které by napomohlo vytvořit stabilní právní a finanční rámec včetně udržitelné koncepce zdravotnictví. Pokud tedy chtěl Hugo Chávez napravovat chyby dřívějších vlád, mohl se vydat cestou stabilizace stávajícího systému, jeho úprav a zajistit fungující program zdravotní péče. To by ovšem znamenalo spolupráci s regionálními a municipálními politiky, velké nároky na legislativce, mnohem delší časové období potřebné k reformám a podstatně menší možnost využít sociální programy k politickým účelům, ať už v podobě snahy o vítězství v odvolacím referendu nebo v zisku politických bodů v prezidentských a ostatních volbách.

Zdroj: Ministerio del Poder Popular

Zdroj: Ministerio del Poder Popular

Počet zdravotnických center vytvořených a dotovaných v rámci mise Barrio Adentro 2005-2012

Typ centra	Celkový počet
Lidové ordinace	6 712
Komplexní diagnostická centra	550
Komplexní rehabilitační sály	578
Centra s vysoce rozvinutou technologií	33
Celkem	7 873

Zdroj: Ministerio del Poder Popular para la Salud

V příložené tabulce je vidět nejprve nárůst výdajů státu do oblasti zdravotnictví, ale od roku 2010 dochází k poměrně velkému poklesu. Krize a stávka v PDVSA a pokus o odstranění prezidenta se sice negativně projevíly mimo jiné i poklesu HDP a nárůstu inflace, investice do zdravotnictví ale nebyly přerušeny a zůstávaly víceméně stabilní. Rok 2010 přinesl pokračující trend v poklesu HDP z předchozího roku, vzestup inflace a Venezuela se propadla do ekonomické recese. Spolu s tím začaly klesat výdaje státu do zdravotnictví. Zde je třeba připomenout kritiky misí, že vytvářet sociální programy, které jsou závislé na příjmech z ropy (jejíž cena na trhu kolísá), je velmi nebezpečné a nepromyšlené, protože tyto

projekty se lehce dostanou do ohrožení v případě výpadku příjmů do státního rozpočtu (v případě Venezuely vyvolané zejména poklesem cen ropy na světových trzích). A je velkou otázkou, zda by v případě nouze byla síť veřejných (dlouhodobě zanedbávaných a poddimenzovaných) nemocnic a zdravotnických pracovníků schopna pokrýt výpadek v činnosti misí. Zde je dobře vidět nesystémovost těchto projektů, protože by v případě omezení (či zrušení) mise hrozilo, že se mnoho lidí nedostane k žádné nebo jen velmi omezené zdravotní péči. Vláda nepřemýšlela nad dlouhodobými aspekty takto pojaté zdravotní péče a nereflektovala hrozby, které by mohly závažně zasáhnout do zdraví a života velké části obyvatel.

Vývoj HDP, inflace a výdajů státu v procentech do zdravotnictví v období Chávezových vlád.

Rok:	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
HDP (%):	0,3	-6	3,7	3,4	-8,9	-7,8	18,3	10,3	9,9	8,8	5,3	-3,2	-1,5	4,2	5,6
Inflace:	30	23,6	13,4	12,3	31,2	27,1	19,2	14,4	17	22,5	30,9	25,1	27,2	27,6	20,1
Výdaje do zdravotnictví jako podíl na HDP:	4,5	5,6	5,7	5,9	5,7	5,9	5,6	5,4	5,7	6,0	5,6	5,8	4,7	4,5	4,7

Zdroj: autorka dle údajů z The Economist Intelligence Unit a WHO

Sociální mise v oblasti vzdělávání.

Bolívarovská ústava v člancích 102 a 103 Kapitoly VI týkající se kulturních práv a práva na vzdělání definuje vzdělání jako základní lidské právo, ale také jako společenskou povinnost. Stát na sebe přijímá povinnost zajistit bezplatné, kvalitní a rovné vzdělání na každém vzdělávacím stupni včetně vysokoškolského (Constitución de Venezuela 1999). Negramotnost je považována za jednu z příčin chudoby a v době nástupu Cháveze dosahovala vysokých hodnot. Vláda se proto zaměřila na komplexní změny ve vzdělání, od nejnižšího stupně až po univerzitní. Chávezův ministr školství a sportu Aristóbulo Isturiz představil zcela nové pojetí bolívarovského vzdělávání. Prvním cílem bylo zastavit neoliberální fungování vzdělávání, které podle ministra spočívalo v soutěživosti místo spolupráci, ve snižování přísunu státních peněz do školství a posilování individualismu. Chávezova vláda usilovala o implementaci participativní demokracie jako jednoho z principů bolívarovské revoluce také

do oblasti školství. Prostřednictvím rovnosti v přístupu ke vzdělání chtěly vlády naplnit sociální práva každého z občanů: právo na vzdělání, zdravotní péči a zaměstnání. Lidé se měli podílet na podobě a hodnocení veřejných politik státu včetně vzdělávání, ve školách měly vznikat debaťní kroužky a školy se měly sdružovat do větších kooperativ. Hlavním nástrojem, který měl umožnit větší participaci obyvatel na vzdělávacím procesu byly podle ministra sociální mise (Isturiz 2005).

V červnu 2003 přišla vláda s *Misión Robinson*, která měla jako hlavní cíl vymýcení negramotnosti a dále měla zajistit vzdělávání pro děti a mladistvé, to vše mělo vést k odstranění sociálního vyloučení a následné eliminaci chudoby (Social Missions 2014: 13). Současně hrála podpora vzdělání důležitou roli také v ideologické rovině Chávezových vlád.²²⁵ Mise probíhala ve třech fázích. První etapa využívala metodu *Yo sí puedo* kubánské pedagožky Leonely Relys Díaz, která vycházela z přesvědčení, že dospělí se rychleji učí díky větším životním zkušenostem a intuitivnímu chápání čísel, což umožňuje asociovat písmena právě s čísly.²²⁶ Druhá fáze měla zajistit následné vzdělávání absolventů první etapy mise a třetí se zaměřila na vytvoření kroužků čtení (*reading circles*) s cílem zafixovat v lidech čtecí návyky, které měly později umožnit vedení diskuzí o politických, ekonomických, sociálních a kulturních záležitostech (Social Missions 2014: 13). Podle prezidenta totiž „vzdělání a vědění vede k růstu svobodných lidí, lidí respektujících zákony země a práva ostatních.“ (Chávez 2011: 79). V roce 2005 oznámilo UNESCO, že Venezuela je zemí bez negramotnosti, zmíněný kubánský program *Yo sí puedo* na výuku čtení a psaní byl po vzájemných dohodách implementován také v Bolívii a Nikaragui, kde podle tvrzení vlády zásadním způsobem pomohl k vymýcení negramotnosti (Social Missions 2014: 14).²²⁷ V roce 2012 se počet

---

²²⁵ Kroky v sociální oblasti totiž byly chápány současně jako strategické politické akty. Jak řekl Luis Reyes Reyes, guvernér státu Lara: „Například význam toho, že se lidé učí číst a psát, překračuje pouhou všeobecnost tohoto práva: nesmíme zapomenout na to, že elitářské vzdělávání bylo nástrojem používaným oligarchií k udržování intelektuálního a kulturního zbídačování obyvatelstva. Je dost těžké seznamovat lidi s revoluční ideologií, když neumí přečíst ani základní zásadu této ideologie. Proto je v tomto boji poskytování vzdělání lidem tak zásadní.“ (Reyes, cit. dle Ali 2010: 192).

²²⁶ Kubánská pedagožka, jejíž metoda se využívá na Kubě, Venezuele, Bolívii, Nikaragui, Panamě, Dominikánské republice, Guinee Bissau a Kolumbii, zemřela v lednu 2015 (TeleSUR 2015).

²²⁷ Podle údajů CEPAL se míra gramotnosti ve Venezuele pohybovala v roce 2001 na 93 %, v roce 2007 na 95,4 % a v roce 2009 dosahovala gramotnost 95,5 % obyvatel. Údaje z dalších let nejsou dostupné (CEPAL 2015). V září 2014 publikovala teleSUR článek s tvrzením, že tento inovovaný výukový program umožnil zvýšení gramotnosti v Bolívii na 96,2 % a tím se země stala oficiálně podle UNESCO zemí bez negramotnosti. Podle bolivijské vlády stojí za úspěchem země v této oblasti Evo Morales, po jehož nástupu do úřadu prezidenta v roce 2006 se program na vymýcení negramotnosti rozběhl (teleSUR 2014c).

účastníků mise *Robinson I* vyšplhal na 1 756 250, mise Robinson II se účastnilo 789 436 lidí (Vicepresidencia Social 2015).

Oblastí středního vzdělávání se zabývala *Misión Ribas*, spuštěná v říjnu 2003. Jejím hlavním cílem bylo znovuoobnovení školní docházky pro občany, kteří dříve museli přerušit střední vzdělání, aby mohli získat potřebný certifikát a lépe se uplatnit na trhu práce. Týkala se dospělých i mladistvých, byla zakončena maturitou. V rámci mise *Ribas* fungovaly socialistické brigády, které umožňovaly výuku ve specifických prostředích, jako byly věznice, vesnice indiánů, vojenské základny a členové brigád pomáhali i s výukou zdravotně hendikepovaných občanů se speciálními potřebami. V roce 2014 bylo registrováno v misi více než 1,6 milionu lidí, 822 853 občanů úspěšně absolvovalo dvouletý program.²²⁸ Současný prezident Maduro uvedl, že mise *Ribas* přispěla k socialismu v zemi: „*Deset let dává mise Ribas hodnoty a znalosti našim lidem a je schopna přispět k nejvyššímu štěstí lidí v socialismu.*“ (Maduro, Social Missions 2014: 18-19).

Vysokoškolské vzdělávání²²⁹ pokrývala *Misión Sucre*, fungující od října 2003. Měla umožnit komplexní, bezplatné a rovné právo na univerzitní studium pro všechny, kteří to potřebují, vytvořit nový vzdělávací model založený na komunitní participaci v duchu odpovědné protagonistické demokracie. Klasické technické vzdělávání mělo být doplněno širokým spektrem vzdělání v oblasti humanitní, environmentální, socio-politické, v kritickém myšlení a inovacích. Tyto vzdělávací mise měly podle prezidenta „*přispět více konkrétním, plánovaným a vědeckým způsobem k hlavnímu cíli, kterým je vytvoření socialistického modelu, venezuelského socialistického modelu.*“ (Chávez, Social Missions 2014: 22). Mise *Sucre* získala ocenění UNESCO v rámci projektu *Best Practices in policy and Youth Programs in Latin America and the Caribbean*, kde byla vybrána mezi šesti sty projekty z 30 zemí jako vítěz v kategorii *Best Practice in Working with and for Young People*. Do roku 2012 získalo v rámci mise titul 212 352 studentů, bylo uděleno 20 949 stipendií, vybudováno 72 univerzitních vesnic a 30 univerzit získalo akreditace na obory vyučované v misích (Social Missions 2014: 22). Univerzity v rámci mise *Sucre* nabízely absolutorium ve dvouletém a

---

²²⁸ Pro některé obyvatele měla účast na vzdělávací misi hlubší rozměr než pouhé úspěšné absolutorium. Jak uvedla po úspěšné maturitní zkoušce Anahís Morillo: „*Aby člověk dosáhl úspěchu, nepotřebuje peníze. Je důležité mít chuť do učení a já jsem skutečně pracovala hodně, abych to dokázala.*“ (Social Missions 2014: 18).

²²⁹ Vysokoškolské vzdělávání od roku 1958 do nástupu Huga Cháveze prošlo mnoha změnami a dokázalo vytvořit veřejné a soukromé univerzity, které produkovaly vzdělané absolventy, podporovaly zahraniční stáže a pomáhaly posilovat střední třídu v zemi. Ačkoliv se také v tomto sektoru objevovaly problémy, zdědil Hugo Chávez poměrně kvalitní a funkční strukturu v oblasti vysokých škol (Albornoz 2013).

čtyřletém cyklu a nepožadovaly vstupní přijímací zkoušky.²³⁰ Proto tento typ vzdělávání vzbuzoval rozpaky nad budoucím možným uplatněním takto vzdělaných absolventů na trhu práce. V rámci vysokoškolského vzdělávání kontinuálně rostl počet studentů na veřejných i soukromých školách do roku 2011, poté stagnoval.²³¹ Univerzity veřejné i soukromé mimo sociální mise čelily státnímu tlaku na omezení své autonomie, který vycházel ze snah o implementaci kubánského modelu *municipalización*, jež měl vysokoškolské vzdělávání zcela podřídit potřebám a kontrole státu. Univerzity vytvářené v Chávezově revolučním pojetí na základě marxistické doktríny nenabízely kvalitní odborné vzdělání, ale soustředily se zejména na ideje bolívarovské revoluce (to je samozřejmě diskutabilní krok, protože takoví absolventi budou pravděpodobně těžko uplatnitelní na trhu práce) (Albornoz 2013).

Výdaje státu do oblasti vzdělání jako podíl na HDP lze v UNESCO *Institute of Statistics* dohledat pouze ve třech letech: V roce 2006 činil celkový podíl 3,67 %, o rok později lehce poklesl na 3,63, nicméně v roce 2009 stoupl podíl na 6,87 % (UNESCO Institute of Statistics 2015). V databázi CEPAL lze dohledat výdaje státu do oblasti vzdělávání v letech 1998 až 2010, jak ukazuje následující tabulka. Je vidět, že se výdaje prakticky kontinuálně zvyšovaly, prudký pokles přišel v roce 2010, stejně jako v oblasti zdravotnictví, když Venezuela procházela ekonomickou recesí.

Výdaje státu do sociální oblasti jako procento HDP

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
% HDP	4,7	5,2	5,9	6,3	6,2	6,3	6,7	6,4	7,0	6,5	7,1	7,1	5,3	.....	.....

Zdroj: autorka dle údajů z CEPAL 2015

Z hlediska hodnocení vzdělávacích misí je třeba se ptát (podobně jako u misí v oblasti zdravotní péče), proč vláda nerozšiřovala a neupravovala již existující síť škol, které by byly financovány ze státního rozpočtu a spravovány jasně danými legislativními normami tak, aby

²³⁰ Jako příklad může sloužit Bolívarovská univerzita Venezuely (*Universidad Bolivariana de Venezuela*), založená prezidentovým dekretem číslo 2517 v roce 2003 jako alternativa k tradičnímu vzdělávacímu systému, univerzita zajišťuje studium každému zájemci bez ohledu na předchozí vzdělání nebo kvalifikaci. O samotné instituci vypovídá proklamace z jejích webových stránek: „*At' existe svobodné vzdělávání vycházející z principů sociální spravedlnosti, inkluze, rovnosti a kvality. Jsme zrozeni z revoluce, jsme Chávez, jsme Bolívarovská univerzita Venezuely.*“ (Universidad Bolivariana de Venezuela 2015). Takové pojetí vysoké školy skutečně neodpovídá autonomním univerzitám v klasických demokraciích, kde se jedná o svébytný akademický svět bez takto personifikovaných vazeb na jednoho politika, který je aktuálně u moci.

²³¹ V roce 1999 studovalo na veřejných univerzitách 510 917 studentů, v roce 2011 to bylo již 1 132 306 osob, na soukromých univerzitách to v roce 1999 bylo 299 664 studentů a v 2011 již 555 198 účastníků (Albornoz 2013).

fungovaly bez ohledu na vládnoucí politickou garnituru a situaci na ropných trzích. Chávezova vláda se místo toho vydala cestou přijímání ad hoc vytvářených programů, které potom velmi hlasitě využívala k propagování svých úspěchů. Pro prezidenta to byla relativně snadná cesta ke zvyšování volebních preferencí, díky faktu, že mise byly vytvářeny a financovány mimo rozpočet se vyhnul nutnosti komunikovat s regionálními politiky a opozicí. Navíc tím, že si režim zřídil i vlastní vzdělávací ústavy, zejména vysoké školy, mohl bez problémů zasahovat nejen do jejich kontroly, ale také do obsahu vyučovaných předmětů.

Zákon o vzdělávání

Velkou kritiku ze strany opozice vyvolal zákon o vzdělávání (*Ley Orgánica de Educación*), přijatý Národním shromážděním 14. srpna 2009. Protichávestický tábor tvrdil, že přijetí tohoto zákona odporuje ústavě a demokracii, umožňuje politizaci vzdělávacího procesu a cílenou indoktrinaci dětí. Opozice protestovala proti přijetí zákona odmítnutím implementace některých pasáží na školách, demonstracemi a k uklidnění situace musela vláda povolat policii. Zastánci zákona obviňovali opozici ze sabotáže a vyvolávání strachu a Chávezovi příznivci začali formovat organizace, které by pomohly zavést zákon do praxe (Suggett 2009).

Zákon přináší odpovědnost státu za bezplatné a kvalitní vzdělání pro všechny vzdělávací stupně včetně vysokoškolského. V článku 5 zavádí institut „vzdělávacího státu“ (*Estado docente*), který musí garantovat vzdělání jako univerzální a nezczitelné lidské právo, poskytnout vzdělání je neodmyslitelnou povinností státu a veřejnou službou, při které musí stát respektovat kooperaci, solidaritu, odpovědnost a protagonistickou participaci. Stát zajišťuje kvalitní pracovníky do škol, buduje infrastrukturu, vytváří projekty a programy, garantuje financování a dotace. Stát umožňuje soukromé školy za předpokladu, že budou respektovat tyto principy (*Ley Orgánica de Educación* 2009, čl. 5).²³²

Článek 3 zasazuje vzdělávací proces do rámce participativní a protagonistické demokracie (která se vymezuje vůči údajně nefunkční zastupitelské demokracii) s respektem vůči lidským právům, sociální spravedlnosti a rovnosti. K protagonistické participaci se obrací i článek 15, který definuje jako jeden ze základních cílů vzdělávání „*vybudování nové kultury založené na protagonistické participaci, posílení lidové moci (Poder Popular), demokratizaci vědění a povýšení školy na místo, kde se bude vytvářet občanské uvědomění a*

---

²³² Článek 6 zákona definuje v mnoha bodech kompetence *Estado docente*.

komunitní participace, a které umožní obnovu veřejného ducha nových republikánů a republikánek a posílí jejich uvědomění o sociálních povinnostech.“ (Ley Orgánica de Educación 2009, čl. 15).

Článek 20 vytváří vzdělávací společenství (*Comunidad educativa*), které charakterizuje jako „*demokratický prostor sociálních komunit, organizovaný, participativní, kooperující, protagonistický a solidární.*“ Mezi členy těchto společenství patří rodiny i veškeré pracovní profese a všichni mají usilovat o zdárný průběh procesu občanského vzdělávání v souladu s principy bolívarovské ústavy. V procesu vzdělávání občanů se mají angažovat i média (jejichž působení upravuje článek 9), které zákon vymezuje jako esenciální nástroje pro vzdělávací proces. Bod 2 článku 9 stanoví, že média mají „*orientovat svůj program v souladu s hodnotami a principy obsaženými v ústavě, v tomto zákonu a v souladu s dalšími platnými ustanoveními.*“²³³ Zákon se dotýká také vysokých škol, článek 32 ponechává dosavadní strukturu veřejných univerzit financovaných státem, ale dochází ke změnám v jejich autonomii. Článek 34 v bodě 3 stanoví, že vysoké školy si volí a vybírají své představitele na základě „*demokratické protagonistické demokracie s odvolatelným mandátem, zajišťujících respektování politických práv každého člena univerzitního společenství.*“ Zákon ještě doplňuje v tomto bodě zvolit kontrolní radu (*consejo contralor*) složenou z členů vysokých škol (Ley Orgánica de Educación 2009).

Vláda jako hlavní argument uváděla, že nový zákon (připravený během velmi krátké doby a přijatý při nočním jednání parlamentu) překoná staleté vyloučení mnoha chudých dětí z přístupu ke vzdělání.²³⁴ Opozice namítala, že vláda neřeší primárně základní příčiny problémů ve školství, jako je nízká kvalita učitelů, nedostatek financí na opravy a vybavení školních budov a rozsáhlé záškoláctví ve veřejných školách. Hlavním cíl spočíval podle opozičních představitelů v implementaci státní politické ideologie do vzdělávání a vyloučení dětí z chudých rodin zákon ještě prohloubí (The Economist 2009). Zavedení povinné politické výchovy a snahy vytlačit výchovu náboženskou, spolu s učením bolívarovských idejí, které

---

²³³ Tento bod je sporný zejména v jeho možné zneužitelnosti. Zákon blíže nespecifikuje hodnoty, je možné je vykládat různým způsobem a není jasné, kdo by případné porušení odborně posuzoval. Vůči opozičním médiím se jedná o potenciálně velmi silný nástroj.

²³⁴ Na demonstraci na podporu přijetí zákona v den jeho projednávání uvedl jeho zastánce: „*Jednou z výhod toho zákona je, že se za vzdělání nebude muset nic platit. Ti, kteří jsou proti, nevědí, co to je morálka a skutečné hodnoty. Stačí jim McDonald's, televize, konzum, volný trh a neoliberalismus. S novým školským zákonem získáme jistotu, že naše děti dostanou vzdělání, které se neomezuje jen na ekonomickou stránku věcí, ale má i lidský rozměr. Jde o to, aby děti dokázaly ocenit člověka na základě toho, kým je, nikoli podle toho, co má.*“ (ČT24 2009).

měli šířit ve školství učitelé, vedlo některé odpůrce zákona až k odmítnutí posílat děti do škol (ČT24 2009).²³⁵ Proti zákonu se zformovala široká koalice odpůrců: asociace rektorů velkých veřejných i soukromých univerzit, všechny hlavní opoziční strany, mnoho soukromých médií, některé učitelé a katolická církev. Zákon kritizovali zejména kvůli pěti hlavním nedostatkům: politika ve třídách,²³⁶ ideologizovaná péče o děti, nedostatečná veřejná debata, narušení autonomie univerzit, ohrožení rodin a náboženství (Suggett 2009).

Velká kritika směřovala k implementaci ideologie vládní garnitury do vzdělávacího procesu. V řadě bodů zákona se objevily odkazy na bolívarovskou ústavu, participativní a protagonistickou demokracii (což jsou hlavní deklarované principy Chávezova režimu) a v článku 6 (bod 3b) se zákon přímo odkazuje na vládní ekvivalent programového prohlášení (*Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación*) (Ley Orgánica de Educación 2009). Druhým potenciálním problémem se jeví ustavení článku 18 zákona o komunálních radách (*consejos comunales*), které měly povinnost přispívat v rámci vzdělávacího procesu k jednotnému integrování občanů, posilovat jejich etické hodnoty, přispívat k integraci rodin, škol a jednotlivých komunit, podporovat vzdělání, sport, zdravotní prevenci, kulturu a další aspekty společenského života (Ley Orgánica de Educación 2009). Nebylo jasné, jakým způsobem uchopí jednotlivé rady literu zákona a jak budou jednotlivá ustanovení interpretovat v praxi.

Oblast vzdělávání je klíčová pro režim, který se snaží o zásadní změnu politického systému.²³⁷ Prezident v roce 2007 zmínil italského komunistu Antonia Gramsciho, který navrhl schéma eliminace buržoazního státu. Chávez sympatizoval s Gramsciho představou že je třeba odstranit tři hlavní instituce, jež upevňují myšlenkové vzory vládnoucí třídy: církve, vzdělávací systém a masmédiá. K těmto třem institucím přiřadil Chávez ještě zastupitelskou demokracii (The Economist 2009). Zákon navržený prezidentem výrazně měnil pravidla hry ve vzdělávacím systému, vágním vymezením některých článků (kompetence komunálních rad) ponechával otevřený prostor prozneužití některých částí zákona, díky nejasně

---

²³⁵ V den projednávání zákona v parlamentu se jeho odpůrce vyslovil následovně: „*Co vláda říká lidem, je lež. A teď to chtějí učit i děti. Já mám dvě děti, ale radši je nechám nevzdělané, než abych je posílal do školy, jestli tenhle neústavní zákon projde.*“ (ČT24 2009).

²³⁶ Vyučování mělo vycházet z bolívarovské doktríny, která byla velmi vágně definována prezidentem a spolu s faktem, že školy spadaly pod dohled komunálních rad úzce spojených s vládou, hrozilo, že výuka bude vedena nikoliv jako snaha vštěpovat dětem základní, jasně určené vědomosti, ale že se školy budou především snažit vychovávat občansky uvědomělé budoucí voliče prezidenta Cháveze (The Economist 2009).

²³⁷ Hugo Chávez usiloval o přechod k participativní demokracii od klasické zastupitelské (Ať vládne lid!), o bolívarovskou revoluci a poté o nastolení venezuelského socialistického systému (který bude zcela odlišný od stávající liberální demokracie).

definovanému znění umožňoval zásahy do médií, která měla hrát klíčovou roli ve vzdělávacím procesu. Omezení role církve,²³⁸ jejíž školství se obecně otevírá nejchudším vrstvám obyvatel, může paradoxně přispět právě k eliminaci přístupu těch nejvíce potřebných ke vzdělání. Vystupování prezidenta vůči církvi je o to více paradoxní, že se dlouhodobě odvolával na postavu Ježíše Krista a usiloval o propojení socialismu s křesťanstvím.

Vůči autonomii vysokých škol, které mají produkovat odborně připravenou elitu země, postavil prezident revoluční bolívarovské ideje pod vedením státu, který měl nad univerzitami podle kubánského vzoru získat absolutní moc. Zahraniční pobyty studentů se v době Chávezových vlád odehrávaly zejména na Kubě, odborné vzdělání, které by odpovídalo požadavkům trhu práce, bylo často nahrazeno vzděláváním v ideologii bolívarovské revoluce. Podle mezinárodních srovnání se Venezuela začala propadat ve srovnání s ostatními zeměmi regionu z hlediska odbornosti a vědeckých výstupů univerzit. Socialistické vize vzdělávání vedly k izolaci země ve vědecké oblasti a zcela se rozcházely s principy globalizace a internacionalizace ve vzdělávání. O změnách ve vzdělávání se sice často více mluvilo, než aby k nim v praxi docházelo, nicméně Chávezův režim výrazně negativně zasáhl do oblasti vysokoškolského vzdělávání, zejména co se týká univerzitní autonomie a akademického rozvoje v zemi (Albornoz 2013).

2.2.2.3 Sociální politika Huga Cháveze a její vliv na vybrané sociální indikátory

Výdaje státu do sociální oblasti z hlediska jejich procentuálního podílu na HDP během Chávezových vlád narostly oproti počátku jeho vlády, ale během časové periody se měnily v souvislosti s vnitropolitickými událostmi a zahraničně-politickým děním. K poklesu financí došlo opět v roce 2010, kdy se ekonomika Venezuely propadla do recese, rok 2011 a 2012 zaznamenal výrazný nárůst, což lze spojit s prezidentskými volbami v roce 2012. Prezident bez ohledu na ekonomickou recesi zvýšil významně objem financí do sociální oblasti, aby získal podporu voličů.

---

²³⁸ Hugo Chávez měl s církví konflikty od svého nástupu do vlády. Tenze postupně narůstala a Chávez označil církve jako nepřítel socialismu 21. století, protože podle něj byla vůči jeho vládě v opozici. Církevní představitelé se bránili, že se nevměšují do politiky, ale vystupují proti nespravedlnosti, ať už ji páchá kdokoliv (Catholic News Agency 2009).

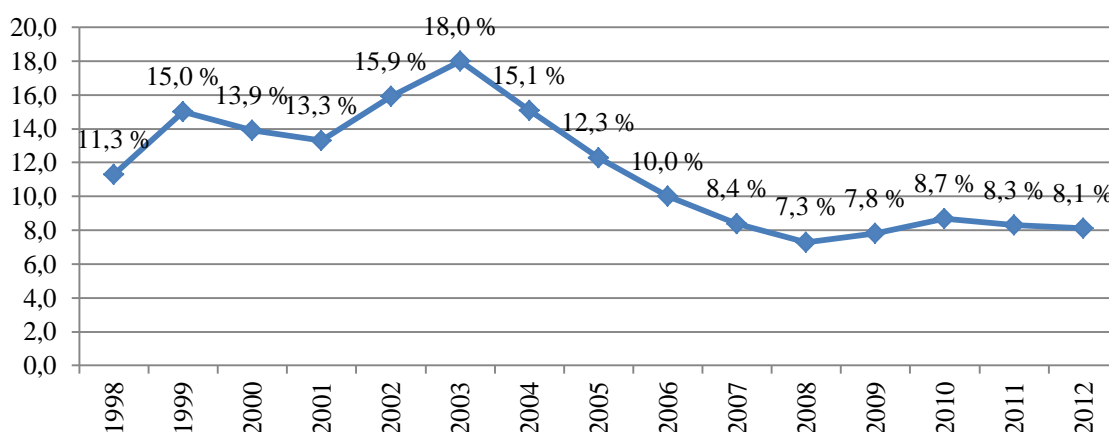
Výdaje státu do sociální oblasti jako procento HDP

Rok	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
% HDP	11,3	12,8	14,9	16,7	16,3	16,8	18,2	17,7	22,1	21,4	19,1	18,5	17,3	22,8	21,2

Zdroj: autorka dle údajů z CEPAL 2015

Z hlediska nezaměstnanosti došlo k jejímu poměrně významnému snížení, jako jeden z důvodů můžeme uvést získávání a zvyšování kvalifikace ve vzdělávacích misích i lepší zdravotní péči, ačkoliv jako hlavní faktor lze označit vzestup cen ropy na světových trzích. Nicméně pokles nezaměstnanosti se také pozitivně odrazil ve snížení nerovnosti vyjádřené Giniho koeficientem mezi léty 2002-2006. Po globálních hospodářských problémech, které začaly v roce 2008 a následnému pádu Venezuely do recese se nezaměstnanost začala mírně zvyšovat (Edwards 2010: 203).

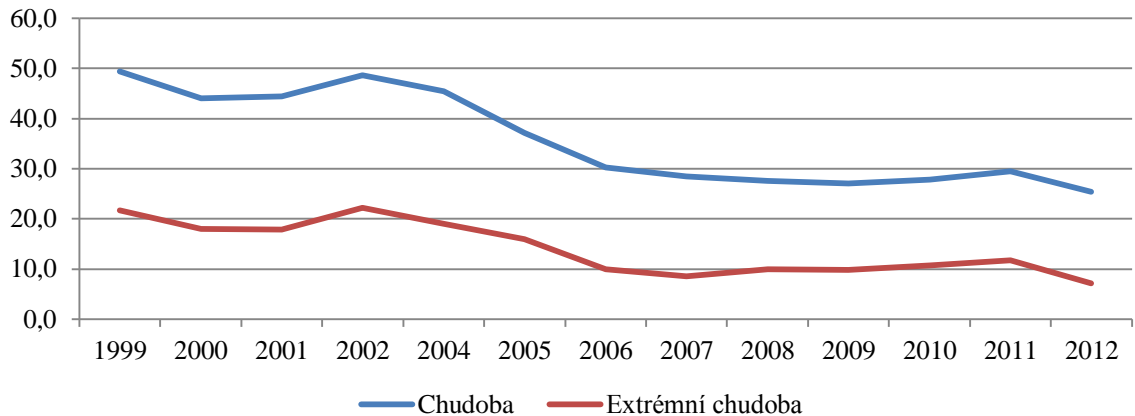
Vývoj nezaměstnanosti v období vlády Huga Cháveze

Zdroj: autorka dle údajů CEPAL 2015

Z pohledu dvou významných cílů prezidenta Cháveze i základních principů socialismu 21. století, kterým bylo snížení chudoby a nerovnosti ve společnosti, je zřetelné, že došlo k redukci chudoby i extrémní chudoby, i když jak uvidíme v dalším textu, nejednalo se o pokles mimořádný a výjimečný v porovnání s ostatními zeměmi regionu.

Vývoj chudoby a extrémní chudoby během vlády Huga Cháveze

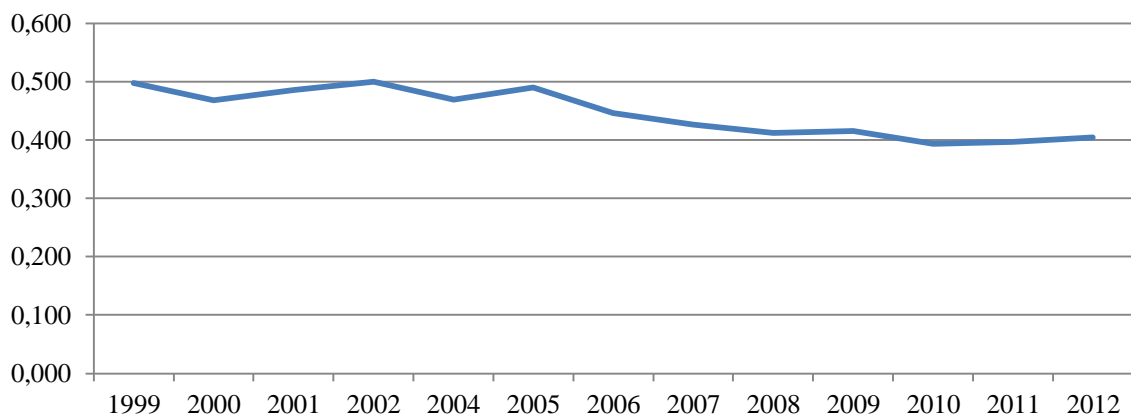
Zdroj: autorka dle údajů CEPAL 2015

Z hlediska snížení nerovnosti ve společnosti lze využít Giniho koeficient, který ukazuje v intervalu 0-1 do jaké míry se liší skutečná distribuce příjmů a výdajů na spotřebu jednotlivců nebo domácností od dokonale rovnoměrné distribuce. Koeficient blízký 1 by ukazoval absolutní nerovnost,²³⁹ čím více se index blíží 0, tím je společnost více rovnostářská (World Bank 2015). Při pohledu na graf je zřejmé, že koeficient poklesl relativně významně při srovnání situace v době Chávezova nástupu a v posledním roce jeho druhého šestiletého mandátu, nicméně je třeba si všimnout, že hodnoty koeficientu neklesaly kontinuálně, ale v určitých obdobích kolísaly. Poslední tři roky Chávezova mandátu se pokles zastavil a v roce 2012 můžeme sledovat slabý vzestup. Podle údajů CEPAL dosáhly mnohé země regionu většího poklesu nerovnosti než Venezuela: Bolívie, Brazílie, Chile, Kostarika, Salvador, Panama a Paraguay. Pokles koeficientu mezi léty 2002 a 2006 byl zapříčiněn zejména dvěma faktory: zvýšením mezd dělníků a snížením nezaměstnanosti (Edwards 2010: 203).

---

²³⁹ Společnost s vysokým Giniho indexem je charakteristická velkými rozdíly v příjmech jednotlivých domácností.

GINI index pro Venezuelu v období vlády Huga Cháveze

Zdroj: CEPAL 2015

Z hlediska komplexního hodnocení sociálních misí je důležité odlišit vládou deklarované úspěchy od reálné skutečnosti. Kirk Hawkins tvrdí, že sociální mise vytvořily za dobu svého fungování rozsáhlou síť paralelní ekonomiky. Aktéři jedné mise zároveň participovali na další a vznikl propletený komplex vztahů, který neumožňoval efektivní kontrolu a otevřené prostředí (Hawkins 2010: 209).²⁴⁰ Sebastian Edwards připomíná, že je velmi těžké pro odborníky ověřit data a tvrzení předkládaná vládou o pozitivních dopadech jednotlivých misí. Důvěryhodnost venezuelské vlády ohledně zveřejňování skutečných a nezfalšovaných údajů ovlivnil odhalený postup venezuelské a argentinské exekutivy, kdy obě vlády manipulovaly s daty o míře inflace. Vždy také záleží na tom, kdo hodnotí a interpretuje předkládané údaje, zejména pokud se dle Edwardse hodnocení vztahuje ke kontroverzním tématům jako je dopad misí na ekonomický blahobyt. Třetí a nejvíce obtížná část hodnocení spočívá v tom, co se v sociálních vědách nazývá *counterfactual*, to znamená hodnocení výsledku určité politiky nebo vládních intervencí nikoliv s ohledem na minulost konkrétní země, ale s ohledem na to, co by se stalo v případě, že by tato politika nebyla prováděna nebo kdyby tato politika byla prováděna jinou vládou (což je samozřejmě ještě obtížnější zjistit). Podle Edwardse je tedy v případě Venezuely relevantním způsobem hodnocení vývoje

---

²⁴⁰ Hawkins uvádí několik příkladů, které zjistil ve výzkumu přímo ve Venezuele. Na klinikách *Barrio Adentro* pracovali sestry a asistenti, kteří byli často zároveň studenti medicíny v rámci mise *Sucre*, jež byla chápána jako prostředek ke vzdělání budoucích venezuelských lékařů, kteří měli nahradit kubánské lékaře na klinikách *Barrio Adentro*. Obchody mise *Mercal* často prodávaly léky, které byly administrovány pracovníky *Barrio Adentro* a tyto obchody byly zřizovány v blízkosti klinik *Barrio Adentro*. Součástí mise *Robinson* byly informace o základní zdravotní péči, které připravovali a prezentovali účastníci *Barrio Adentro* (Hawkins 2010: 209).

sociálních podmínek během Chávezovy vlády vhodné zabývat se tím, jak by vývoj vypadal v případě odlišné vlády s jinou ideologickou perspektivou, než se zabývat porovnáním s venezuelskou minulostí.²⁴¹ Mnoho odborníků se ale shoduje, že vládou poskytovaná data o poklesu chudoby, snižování nerovnosti a další sociální indikátory jsou přípustné (*acceptable*), zejména pokud se komparují se zeměmi na podobné ekonomické úrovni (Edwards 2010: 202).

V případě jednoho z klíčových indikátorů Chávezovy politiky, redukce chudoby, lze z hlediska srovnání s ostatními latinskoamerickými zeměmi konstatovat, že sice došlo k jejímu výraznému poklesu, ale před Venezuelou se v míře snižování chudoby umístilo Chile (49,3 %), Brazílie (44,3 %), Peru (41,4 %) a Uruguay (63 %).²⁴² Venezuelská chudoba poklesla z hlediska mezinárodního srovnání o 38,5 %, ostatní země regionu kromě výše zmíněných se pohybují v podobném intervalu, pouze v Paraguayi poklesla chudoba v mnohem nižším čísle 15 % (Llach 2013). V tomto kontextu tedy nelze hovořit o výjimečném charakteru venezuelské sociální politiky, pokles chudoby lze v rámci regionu najít u většiny zemí a můžeme se ptát, zda by ekonomicky odlišný koncept nepřinesl ještě větší úspěch ve snižování chudoby. Vzhledem k Rozvojovým cílům tisíciletí OSN (ke kterým Venezuela přistoupila, a kde je redukce chudoby jeden z hlavních aspektů) se nezdá, že by Venezuela zaznamenala výrazně odlišný a pozitivní trend v oblasti sociální politiky v porovnání s ostatními zeměmi v regionu. Edwards tvrdí, že snížení chudoby za Chávezových vlád bylo do značné míry způsobeno ropným boomem (a tím masivním zvýšením příjmů do státního rozpočtu) nikoliv zavedením efektivní přerozdělovací politiky po roce 2002, protože jak již bylo uvedeno výše, pokles nerovnosti nebyl ve Venezuele nijak výjimečný v porovnání s ostatními zeměmi LA (Edwards 2010: 203).

Financování náročných sociálních programů je také komplikované a neprůhledné. Hawkins uvádí, že Chávezovy mise odpovídají tomu, co se v politickém žargonu označuje jako „*discretionary spending programs*“, volně přeloženo jako výdaje bez pevného

---

²⁴¹ Kontrafaktuální analýza je zvláštním druhem kontrolovaného srovnání, který se zabývá analýzou případu, jež reálně neexistuje (tudíž je nemožné empirické ověření změn hodnoty nezávisle proměnné), ale který mohl za určitých podmínek nastat. Pro kvalitní výzkum je ve zkoumaném případě zcela nezbytné zajistit, aby se měnila hodnota pouze jedné sledované proměnné. Kontrafaktuální analýza se tedy musí zvolit ze strany výzkumníka velmi uvážlivě s ohledem na její základní charakteristiky (Kouba 2011: 410-412).

²⁴² V případě Uruguaye dohledal autor článku Lucas Llach na webu CEPAL data pouze pro roky 2007-2011, většina zemí je analyzována v časové řadě od roku 1997 s přihlédnutím k některým chybějícím konkrétním datům u jednotlivých zemí na webu CEPAL.

dohledu.²⁴³ Mise byly vytvářeny přímo Chávezem a jeho nejbližším okolím, mnoho z nich šlo zcela mimo vládu, jejich financování spočívalo v transferech peněz buď přímo od PDVSA nebo prostřednictvím státní rozvojové banky kontrolované vládou, bez jakéhokoliv stálého zákonného dohledu legislativy a jiných kontrolních orgánů. Kromě neustále zdůrazňovaných úspěchů jednotlivých programů nezveřejňovala vláda dostatek relevantních a ověřitelných informací, dokonce ani na písemné požádání od některých organizací. Tím znemožnila fundovanou analýzu vládních programů ze strany opozice, médií a odborné obce (Hawkins 2010: 210). Penfold a Corrales uvádějí, že vláda vytvořila speciální netransparentní fond, ve kterém operovala s odhadovanou částkou 15 bilionů dolarů z příjmů z ropy. Tento tajný fond namísto centrální banky spadal pod dohled Ministerstva financí, tedy mimo oblast kontroly zákonodárné moci. Po čistkách v PDVSA navíc měl Chávez přímou kontrolu nad ropnou společností a ani tady nepodléhal žádnému dozoru (Penfold, Corrales 2011: 42).²⁴⁴ Mezi léty 2003 a 2008 protéklo přes PDVSA do sociálních programů více než 23 bilionů dolarů (Penfold, Corrales 2011: 83).

Z pohledu principu kontrafaktuální analýzy (jak by vypadala situace při aplikaci odlišné sociální politiky) tvrdí Edwards, že současný výzkum zpochybňuje tvrzení, že bolívarovský režim byl výhodný a pozitivní pro nízkopříjmové skupiny obyvatel, ze kterých se rekrutovala většina Chávezových podporovatelů. Prvním aspektem je podle Edwardse fakt, že zásadní podíl na ekonomickém růstu po roce 2002 měly vysoké ceny ropy, nikoliv hospodářská politika vlády. Zadruhé vysoké ceny ropy umožnily redukci chudoby, nikoliv efektivní přerozdělovací politika exekutivy, která podle Edwardse nebyla. Zatřetí se nezvyšovaly výdaje vlády do sociálních oblastí mimo mise. Začtvrté se objevují rozporná data v oblasti distribuce příjmů a navíc existují důkazy, že pokud došlo ke zlepšení v oblasti nerovnosti, stalo se tak díky zvyšující se zaměstnanosti vyvolané ropným boomem, nikoliv

---

²⁴³ Hawkins doplňuje, že je to takový typ vládních programů, jejichž financování a správa je v rukou malé skupiny vybraných lidí (nejčastěji z okruhu šéfa exekutivy), kteří jako jediní mají přehled o distribuci finančních prostředků (Hawkins 2010: 210).

²⁴⁴ Státní ropná společnost se tak stala nejdůležitější agenturou sociální péče v zemi. Po uchopení kontroly nad firmou byl zřízen Sociální rozvojový fond (*Fondespa*) spadající pod prezidenta PDVSA, který byl z titulu své funkce členem vlády. Právě přes tento fond byly financovány jednotlivé mise a zahraniční projekty pomoci. To umožnilo obejít kontrolní mechanismy centrální banky i parlamentu a bylo možné z participace na těchto programech vynechat i volené lokální představitele. Modifikovaná struktura PDVSA se stala klíčovým nástrojem přímého a nekontrolovatelného nakládání s obrovskými finančními prostředky ze strany prezidenta a centrální vlády (Penfold, Corrales 2011: 80).

díky politice vlády. Zapáté se objevují pochybnosti o efektivitě a užitečnosti misí v oblasti zdravotnictví a vzdělávání zejména pokud provedeme komparaci s trendy a výsledky dalších zemí regionu. Proto lze konstatovat, že nejdůležitějším faktorem, který vedl ke zlepšení některých sociálních indikátorů, byl ropný boom, který s sebou přinesl vysoké ceny ropy a to znamenalo zásadní příliv financí pro vládu (Edwards 2010: 204). Navíc je třeba si uvědomit, že snížení cen ropy povede k nižším příjmům, omezením sociálních programů a jakýkoliv hospodářský pokles opět zasáhne nejvíce právě nízkopříjmové skupiny obyvatel, kteří nemají možnost ochránit své peníze před inflací, nemohou emigrovat nebo si určité služby koupit buď přímo ve Venezuele, nebo v okolních státech. Tito lidé zůstávají rukojmím státu, přesto mnoho z nich nepřestává obdivovat Huga Cháveze a bolívarovskou revoluci.

Jednou ze zásadních slabin Chávezových misí a celé jeho sociální politiky byla dlouhodobá neudržitelnost v případě poklesu cen ropy na světových trzích. Venezuelský státní rozpočet je na exportu ropy životně závislý a vlády prezidenta Cháveze nepodnikly nic, aby došlo k větší diverzifikaci hospodářství, investicím do důležitých sektorů, podpoře podnikání v zemi a nastavení průhledného justičního systému. Corrales předpokládal již v roce 2010, že vláda neudrží dlouhodobě štedrou sociální politiku, protože opakuje chyby kabinetů ze 70. let, které vedly k obrovským sociálním potížím o dekádu později. Podle Corralese je zásadně špatná kombinace nové politiky Huga Cháveze spočívající v koncentraci moci v rukou prezidenta a útisku opozice spolu se starými ekonomickými recepty jako je závislost na ropě a rigidnost vládní hospodářské politiky. Kroky prezidenta v ekonomické oblasti dle Corralese pravděpodobně povedou k opětovnému zhoršení situace zejména chudých obyvatel země, protože jeho politika opakovala to, co autor nazývá AX-RELAX-COLLAPSE CYCLE, což již Venezuele způsobilo prokazatelné hospodářské problémy v předchozích dekadách (Corrales 2010: 47).²⁴⁵

---

²⁴⁵ Podle Javiera Corralese procházela Venezuela od 70. let do roku 1999 cyklem, který na svém počátku měl mohutný ropný boom, což vedlo k zásadnímu navýšení vládních výdajů. Tím se otevřela cesta pro zvýšení deficitu a korupce. To způsobilo makroekonomickou krizi, která zhoršila chudobu v zemi, a snížily se investice do ropného průmyslu. Tím se snížila produkce, což snížilo přísun peněz do rozpočtu. Vláda byla přinucena k vyhlášení úspor, tím se zhoršila situace chudých lidí, to vedlo ke zvýšení ekonomického napětí. Vláda na to reagovala odložením nutných reforem a tím dále zhoršila ekonomickou situaci. Vyřešení problému přišlo až s dalším ropným boomem (Corrales 2010: 47).

Zdá se, že situace v zemi za několik posledních let dává Corralesovi za pravdu. V roce 2014 se míra inflace zvýšila na 63,4 %, ²⁴⁶ což je nejvyšší meziroční míra inflace v LA. Takto rychlý růst spotřebitelských cen vedl k rozsáhlým projevům opozice a násilným střetům s pořádkovými silami, prezident Maduro naopak obvinil protestující, že právě oni roztočili inflační spirálu. Ekonomové ale vidí jako hlavní příčinu velké množství peněz pumpované do ekonomiky, které vůbec neodpovídá hospodářskému růstu (ihned.cz 2014). Deník El Universal zveřejnil v březnu 2015 článek pod názvem „*Chudoba v socialismu*.“ V něm na konkrétních datech ukazuje, že v zemi od roku 2013 opět vzrostla chudoba (na 33 %), jako klíčové faktory této situace vidí deník fakt, že Venezuela je dva roky v hospodářské recesi, chybí základní zboží denní potřeby a ceny ropy se na světových trzích drží dlouhodobě na nízké hladině. Podle této studie se hladina chudoby zvýšila od roku 1998 (45,8 %) na 48,4 % v roce 2014. Venezuela byla v posledních letech spolu s Argentinou jedinou zemí, která měla záporný hospodářský růst. V tomto textu byla pozornost věnována také sociálním misím, na kterých nyní participují přibližně dva miliony lidí (mezi roky 2003-2008 v době ropného boomu to bylo zhruba 2,5 milionu). Velmi zajímavé bylo zjištění deníku, že ačkoliv byly mise prezentovány jako sociální projekty pro nejchudší obyvatele, reálná čísla vypadala odlišně: ze skupiny extrémně chudých (*extreme poor*) participovalo na misích pouze 8,4 %, ze skupiny chudých (*poor*) to bylo 11,7 % a 10,8 % patřilo ke skupině středních příjmů (*non-poor*) (El Universal 2015b).

---

²⁴⁶ Inflace, jejíž hodnoty dosahují desítek procent, se nazývá „cválající“ nebo „pádívá.“

ZÁVĚR

Tato práce se zabývá politikou venezuelského prezidenta Huga Cháveze v letech 1998 až 2012 a zaměřuje se na analýzu jeho vlády v politické a sociální oblasti. Venezuela měla podle Chávezových slov patřit k první zemi, která bude provádět politiku socialismu 21. století a participativní a protagonistickou demokracii, čímž se země měla výrazně odlišit od standardní liberální demokracie postavené na reprezentativním principu zastupitelské formy vlády, která ovšem podle prezidenta selhala a byla jedním z faktorů, které zapříčinily narůst chudoby a vládu úzké oligarchické elity. Hugo Chávez vnesl do každodenního diskurzu sociální konstrukt lidu, který měl zemi vládnout v podobě participativní demokracie, a který měl být nástrojem řešení palčivých problémů země.

Práce hledala odpověď na výzkumnou otázku *„Vedla politika Huga Cháveze během jeho období v úřadu prezidenta k vybudování funkčního a stabilního ústavního rámce, který prezident sliboval ve volebních kampaních, a který umožňoval větší participaci občanů na rozhodování prostřednictvím decentralizačního procesu a vytváření odpovídajícího institucionálního nastavení? Spolu s touto hlavní otázkou se práce zaměřila ještě na zodpovězení parciálních otázek, což umožnilo lepší pochopení fungování Chávezova režimu: „Došlo za Chávezových vlád ke zvýšení účasti ve volbách v kontextu participativní demokracie, která je jedním ze základních stavebních kamenů socialismu 21. století? Projevil se během jeho vládnutí trend snižování chudoby a nerovnosti jako dvou klíčových aspektů Chávezova diskurzu vůči jeho voličům? Vycházely vládní sociální programy z legislativních norem s jasně nastaveným a transparentním financováním?“* V souvislosti s položenými otázkami byly vybrány konkrétní oblasti k analýze tak, aby pokryly prezidentovy návrhy a sliby z předvolebních kampaní a následně umožnily na praktických krocích prezidenta zkoumat fakticky prováděnou politiku. Předvolební sliby jsou nedílnou součástí každého kandidáta do úřadu, protože jejich prostřednictvím předkládá uchazeč potenciálním voličům svoji nabídku a v případě zvolení získává legitimitu k jejich praktické aplikaci.

V každodenním politickém životě je běžnou součástí modifikace předvolebních slibů, kompromis s opozicí, nemožnost splnit přesně závazky učiněné v době volební kampaně. Nicméně lze očekávat naplnění a dodržování hlavní ideologické, sociální, politické a ekonomické linie. V případě Venezuely měl prezident lehčí pozici v tom, že v ní, stejně jako v celém regionu LA, funguje prezidentský systém vlády, který nevyžaduje vytváření vládních koalic a prezident se jako hlava státu i vlády stává rozhodujícím aktérem v exekutivní oblasti.

Pokud má na své straně také legislativu (kterou potřebuje pro prohlašování zákonů v parlamentu, a kde tedy musí získat podporu, pokud v zemi funguje multipartijní systém), případně může vydávat dekrety se silou zákona (což mu umožní dostatečná většina v zákonodárném sboru, která mu udělí zákonnou možnost na určitou dobu dekrety vydávat), není nucen uzavírat kompromisy s koaličními partnery, v případě Huga Cháveze neexistovaly ani výraznější střety s ostatními politickými stranami, které by vedly k ochromení vládního tábora na legislativní úrovni, ačkoliv docházelo k pohybu v rámci různých předvolebních koalic, které prezident vytvářel. Po kongresových volbách v roce 2005, kterých se z důvodů obav o objektivitu volebních výsledků neúčastnila opozice, ovládl na pět let zcela zákonodárny sbor. Volba nových soudců (jemu nakloněných) Nejvyššího soudu a loajálních členů Národní volební rady umožnila prezidentovi optimální konstelaci pro maximální naplnění předvolebních slibů.

Hugo Chávez nastupoval do prezidentského úřadu v roce 1999 po vyhraných volbách v předchozím roce v situaci, kdy drtivá většina obyvatel požadovala změnu po čtyřicetiletém období *puntofijismu*, který pro zemi znamenal rozsáhlou korupci, moc soustředěnou v rukou stranických sekretariátů, rozsáhlé ekonomické problémy v osmdesátých letech a s tím spojenou velkou chudobu. Chávez ve své kampani spojil symbol národního hrdiny Simóna Bolívara se závazkem vytvoření nové ústavy a populistickým slibem o vládě lidu. Přijímání ústavního dokumentu se neslo ve znamení porušení dosud platné ústavy z roku 1961 (která neumožňovala svolání ústavodárného shromáždění způsobem, jak prezident postupoval), což Chávezovi nijak nevadilo a vyzýval k urychlenému přijetí jím navržené ústavy. Přes mohutnou Chávezovu verbální propagaci se neúčast u referenda na svolání ústavodárného shromáždění a následného schválení ústavy držela nad 50 % a tak již od počátku své vlády čelil prezident relativně velkému opozičnímu táboru a jím prosazovaný koncept participativní demokracie nezískal jasně většinovou podporu.

Cílem této práce bylo analyzovat kroky Huga Cháveze v politické a sociální oblasti v kontextu jeho předvolebních slibů a verbálních proklamací s přihlédnutím k hodnocení, které Venezuela pod Chávezovou vládou získala od vybraných mezinárodních organizací. Prezident se totiž ve svém diskurzu ostře vymezoval vůči koncentraci moci v rukou úzké elity *puntofijistické* éry a předkládal revoluční myšlenky o vládě lidu, který bude rozhodovat v rámci participativní a protagonistické demokracie. Na straně druhé ale ve Venezuele vzrůstala politická polarizace, a opozice stále více kritizovala prezidenta, že navzdory své

rétorice koncentruje stále větší moc ve svých rukou a obchází ústavní instituce. Současně s tím se zhoršoval obraz země z pohledu indexů demokracie a korupce a prezident čelil doloženým obviněním, že uzurpuje opozici a nezávislá média. Tato práce se snažila odhalit, jak ve skutečnosti postupoval proces předávání moci do rukou obyvatel, protože právě vláda lidu byla Chávezovým řešením na všechny problémy, včetně velmi komplikované problematiky chudoby.

Právě předání moci se ukázalo jako největší slabina chavistického režimu. Formálně zaručovala nová ústava široká práva pro obyvatele Venezuely včetně principů politické participace, ve skutečnosti ale prezident oslaboval stávající politické instituce a rozhodoval sám v mnoha oblastech s odvoláním na přání lidu. Zákonomocný sbor mu sloužil pouze jako doplněk, několikrát mu schválil možnost vydávání dekretů a po roce 2005 jej po bojkotu opozice ovládl zcela. Nejvyšší soud se stal za Chávezových vlád tělesem, ve kterém se hádaly některé jeho senáty o své kompetence a vydávaly protichůdná stanoviska k jedné záležitosti. Změny v obsazování Nejvyššího soudu vyvolaly velké pobouření opozice a nevládních organizací, protože významně zvýšily pravomoci prezidenta a vedly k rozdělení soudu na Chávezovy příznivce a oponenty. Prezident tedy kromě dominance v exekutivě a eliminaci vlivu legislativy výrazně zasahoval i do nezávislé moci soudní, což se zřetelně ukázalo při vyvolání referenda na odvolání prezidenta. Kontrolní instituce, jako byl Nejvyšší kontrolní úřad, byly zaváděny do systému pomalu, NKÚ se dočkal vlastního zákona až v roce 2010. Součástí této práce je řada argumentů, které ukazují, jak prezident obcházel kontrolní mechanismy, o řadě věcí rozhodoval on sám nebo jen úzký okruh lidí, často nefungovala kontrola ze strany opozice, médií a nevládních organizací, protože ji vláda neumožnila.

Z hlediska decentralizace, tedy předání části pravomocí centrální vlády ve prospěch nižších samosprávných jednotek se podle analýzy v této práci ukázal zásadní rozpor mezi Chávezovou rétorikou a reálnou politikou. Prezident verbálně podporoval přenos moci na nižší jednotky, ve skutečnosti vystupoval proti zvoleným opozičním zástupcům na úrovni jednotlivých států a obcí a snažil se kompetence a finance přenést na nevolené komunální rady, což byly organizace participativní demokracie, které do určité míry suplovaly činnost samosprávy. Komunální rady měly velmi omezenou autonomii a podléhaly přímo centrální moci. Chávez tedy prostřednictvím komunálních rad posílil svoji moc, obcházel existující a lidmi volené struktury samosprávy ve prospěch jemu podřízených organizací, které formálně vydával za nástroje větší vlády lidu. Vznik komunálních rad vedl k tomu, že proti sobě stáli

demokraticky zvolení politici na různých úrovních státu a nikým nevolené organizace podléhající prezidentovi, které až do roku 2009 fungovaly bez příslušného zákona. Existence komunálních rad umožnila prezidentovi vyhnout se komunikaci a vyjednávání s regionálními a lokálními představiteli (po regionálních volbách v roce 2008 zůstalo pět nejbohatších států v rukou opozice) a mohl bez kontroly rozhodovat samostatně podle své vůle.

Jako jeden z hlavních výstupů v politické oblasti v této práci je analýza vývoje volební neúčasti během Chávezových vlád. Jedná se o ukazatel, který úzce souvisí s klíčovým argumentem prezidenta o vládě lidu. Právě ve volbách se jasně ukazuje, jak jsou lidé ochotni se angažovat ve správě věcí veřejných. Ačkoliv prezident mobilizoval své voliče v kampaních, volební neúčast pouze jednou ve sledovaných volbách klesla pod 20 %, často se pohybovala kolem 50 % elektorátu, zcela rekordního čísla dosáhla v roce 2005, kdy během parlamentních voleb přesáhla 74 % voličů. Je s podivem, že prezident kromě schválení ústavních změn, jež měly po osmi letech fungování změnit jím navrženou ústavu ve prospěch silnějších pravomocí hlavy státu včetně zrušení limitu znovuzvolení, a které v roce 2007 voliči odmítli, vyhrál všechny volby, ale zároveň zůstala míra abstence relativně vysoká. Lze to vysvětlit jednak prezidentovým charismatem a jeho nespornými politickými schopnostmi a populistickým diskurzem, ale také díky rozdrobenosti a nejednotnosti opozice. Svoji roli sehrály také státní sdělovací prostředky, které často podporovaly prezidenta a dávaly mu nesrovnatelný prostor v porovnání s opozicí. Média, která se vymezila negativně vůči prezidentovi, byla často ze strany režimu pokutována nebo jim byla odebrána či neprodloužena licence.

Koncept participativní demokracie tedy nebyl příliš úspěšný z pohledu volební neúčasti, protože Hugo Chávez často nepřesvědčil více než polovinu lidí, aby přišla k volbám vyjádřit svůj názor. V případě, že několik milionů lidí vyjádřilo svůj názor na petici za odvolací referendum nebo mu neschválili ústavní změny, vymezil se vůči nim prezident vulgárně a umožnil jejich perzekuci v profesním i osobním životě, jak prokázaly zprávy Human Rights Watch a OAS. Práce ukázala na datech z Freedom House a Transparency International zhoršení jak v oblasti dodržování politických a občanských práv (Freedom House kritizoval zejména politizaci justice, malou separaci moci výkonné od legislativní a soudní, útoky vůči novinářům a médiím obecně), tak z hlediska snížení korupce, což byl jeden z klíčových Chávezových slibů již před volbami v roce 1998.

V sociální oblasti došlo ke zlepšení vybraných indikátorů, které byly zvoleny k analýze tak, aby bylo možné prokázat, zda sociální politika Huga Cháveze přispěla ke zlepšení situace zejména chudých lidí. Odstranění chudoby byl jeden z klíčových slibů prezidenta. Na použitých datech je vidět zřejmý pokles chudoby i extrémní chudoby, zvyšování průměrné délky života, navyšující se investice státu do sociální oblasti včetně sektorů zdravotnictví a vzdělávání i pokles nezaměstnanosti. Tato část práce se soustředila zejména na sociální mise v oblasti zdravotní péče a vzdělávání, protože právě tyto vládní projekty měly naprostou prioritu ve vládní agendě při řešení problémů v sociální oblasti. Při analýze dat poskytnutých vládou je zřejmé, že mise měly veliký úspěch, byly často využívány mnoha lidmi a staly se základním stavebním kamenem vlády v sociálních otázkách. Při interpretaci těchto údajů je ale zcela zásadní jejich kritické zhodnocení a širší úhel pohledu. Některé oficiální údaje je téměř nemožné objektivně ověřit, což se týká zejména počtu zachráněných životů v případě mise *Barrio Adentro*. Dalším problémem je fakt, že mise neměly oporu v komplexním zákoně, který by upravoval jejich činnost, financování a kontrolu, ten byl přijat až za prezidenta Madura. Byly podřízeny přímo prezidentovi a jeho nejbližšímu okolí a jak dokládají mnozí odborníci, nebylo možné provést jejich kontrolu a nezávislou analýzu. Jak je v práci doloženo, dalším negativním jevem byl fakt, že existence misí vedla k vytvoření paralelní ekonomiky a financování prostřednictvím výnosů z PDVSA, které bylo zcela netransparentní (šlo mimo státní rozpočet) a také dlouhodobě neudržitelné ve chvíli, kdy dochází na světových trzích k poklesu cen ropy. Hugo Chávez naplnil svoji sociální politikou definici petropopulisty, který využíval vysoké ceny ropy k zisku politické podpory a nezabýval se otázkou budoucího vývoje a zejména udržitelnosti sociálních programů.

Součástí práce je také porovnání poklesu chudoby za Chávezových vlád s dalšími zeměmi regionu a z něho vyplývá, že ačkoliv reálný pokles chudoby ve Venezuele skutečně nastal, rozhodně nebyl nejvyšší a Venezuelu předstihly země, které se držely modelu tržního hospodářství. Navíc, jak z práce vyplynulo, za současného prezidenta Madura, který se přímo hlásí k odkazu Huga Cháveze, dochází k opětovnému nárůstu chudoby a sociálních nepokojů v zemi, kde chybí základní potraviny. Podobně dopadla země ve srovnání hodnot Giniho koeficientu, který měří sociální nerovnost. Sedm dalších zemí LA se umístilo před Venezuelou. Ve vzdělávání také nenastal výrazný pokrok, ačkoliv investice do vzdělávání se zvyšovaly a vláda si tuto oblast kladla dlouhodobě jako svoji prioritu i z ideologických důvodů. Za Cháveze došlo k vymýcení negramotnosti, ale oblast vzdělávání se výrazně

politizovala, zákon o vzdělávání vyvolal veliké kontroverze a protesty. Režim Huga Cháveze se snažil implementovat bolívarovské ideje zejména do oblasti vysokých škol, kde zakládal své vlastní univerzity, které se přímo odkazovaly na vládní bolívarovskou a socialistickou doktrínu.

Jak v oblasti zdravotnictví, tak v oblasti vzdělávání šel prezident cestou vytváření sociálních programů pod svojí kontrolou místo kvalitnějšího legislativního nastavení a zvyšování investic do již existující sítě státních zdravotnických a vzdělávacích center. Práce upozornila na to, že zejména v oblasti vysokoškolského vzdělávání zdědil Hugo Chávez dlouhodobě rozvíjenou a reformovanou strukturu a místo řešení jejích problematických částí se vydal směrem k zakládání univerzit zcela podřízených jeho vládě a bolívarovské revoluční ideologii. Dvě důležité oblasti z hlediska státu, tedy zdravotní péče a školství, se rozvíjely především v kontextu ad hoc vymyšlených sociálních misí bez pevné legislativní a finanční struktury, bez možnosti efektivní kontroly a bez kooperace s volenými regionálními a lokálními představiteli. Tyto sociální programy jsou životně závislé na světových cenách ropy, čímž je od začátku velmi oslabena jejich udržitelnost.

V kontextu odpovědi na otázku, zda vládní sociální mise vycházely z jasně nastaveného legislativního rámce a transparentního financování lze konstatovat, že se jednalo o Chávezovy projekty, které neprocházely diskuzí na parlamentní půdě ani s regionálními a obecními politiky, nebyly k nim přijímány zákony, jež by upravovaly jejich fungování a umožňovaly kontrolu. Opozice a odborníci kritizovali nedostatek jasných, ověřitelných informací, což lze doložit i v této práci, která zkoumala vládou předložené oficiální údaje k misím. Ty obsahují propagandistické a těžko ověřitelné údaje, které jsou interpretovány tak, aby mohly být využity k posílení pozice prezidenta. Financování sociálních projektů šlo mimo běžné kontrolní mechanismy a vzhledem k nedostatku informací není možné provést kvalitní analýzu peněžních toků, jež do misí plynuly. Údaje v tomto textu se opírají o výstupy z odborných prací nebo z denního tisku.

Zajímavým zjištěním této práce je také fakt, že ačkoliv se prezident ostře vymezoval vůči předchozím vládám v kontextu neoliberální hospodářské politiky, zejména v makroekonomické politice se zpočátku držel směru dřívějších kabinetů včetně spolupráce s mezinárodními organizacemi (které verbálně označoval jako jedny z viníků ekonomických potíží země). Následující několikaletý růst cen ropy na světových trzích znamenal dostatek financí do rozpočtu, a proto byla sociální politika v letech 2003-2008 velmi štedrá. Hugo

Chávez kombinoval zcela novou politiku se starými ekonomickými recepty (jako je přetrvávající závislost hospodářství na ropě, silná role státu), které již v minulosti vedly k hlubokým hospodářským obtížím země. Stávající několikaleté ekonomické problémy spolu s nízkými cenami ropy tento závěr zatím potvrzují, ačkoliv k definitivnímu zhodnocení hospodářské politiky venezuelských prezidentů socialismu 21. století je třeba provést komplexní výzkum, který přesahuje rámec této práce, a který bude vycházet z delší časové řady zahrnující také vládu současné hlavy státu.

Z hlediska základních teoretických principů socialismu 21. století, tedy participativní demokracie, odstranění chudoby a vzniku sociálně spravedlivé společnosti bez společenské nerovnosti lze na základě argumentů uvedených v této práci konstatovat, že Hugo Chávez koncept Heinze Dietericha Steffana převést do praxe příliš úspěšně nedokázal. Jestliže měl socialismus 21. století vést k rozhodování co největšího počtu občanů o co největším počtu věcí, ve Venezuele se prezidentu Chávezovi nepovedlo snížit neúčast voličů u voleb a referendum na co nejnižší úroveň a vtáhnout většinu občanů do politického procesu, ačkoliv vydatně využíval propagandy a populistických prohlášení v různých podobách. V reálné politice naopak docházelo ke koncentraci moci do rukou prezidenta a jeho nejbližších spolupracovníků s omezením principu brzd a protivah, což je v přímém rozporu s principem participativní demokracie. V případě jím vytvořeného institutu odvolacího referenda se snažil za pomoci státních institucí o jeho zmaření, prokazatelně došlo k perzekuci jeho oponentů, při odmítnutí ústavních změn výsledek sice akceptoval, ale zároveň jej při veřejném projevu vulgárně komentoval. Ústava sice formálně zaručovala neobvykle širokou škálu práv, ale v realu usiloval prezident o její účelové změny tak, aby byla dále posílena jeho moc. Vláda lidu tedy v Chávezově pojetí znamenala soustředění moci do jeho rukou.

Problém chudoby byl částečně úspěšně řešen, protože došlo k jejímu reálnému poklesu. Nicméně překážky, které chudobu vyvolaly, nebyly odstraněny, naopak Chávezův přístup vytvořil potenciální hrozbu do budoucna. V rámci sociálních misí bylo dosaženo významných úspěchů, ovšem za cenu nestandardních kroků, které sice přinesly krátkodobé zlepšení a zvýšily popularitu prezidenta, nicméně neřešily strukturální problémy a podkopaly pozice do té doby existujících institucí státu, které vláda opomíjela a nerozvíjela. Dosud existující instituce státu v oblasti zdravotnictví a školství nebyly dostatečně financovány a stály mimo investice a zájem vlády. Stát nedokázal zajistit dlouhodobě stabilní zdravotnický a vzdělávací systém nezávislý na ideologii vlády, naopak principy bolívarovské revoluce a

socialismu 21. století se staly přímou součástí jednotlivých sociálních programů. Vzhledem k vývoji Giniho indexu lze konstatovat, že ani v oblasti snižování nerovnosti se nepodařil výrazný krok směrem k socialistické rovnosti.

Hugo Chávez dokázal vytvořit nový ústavní rámec, kterému ale nedopřál stabilní fungování, protože první návrh na komplexní změny ústavy přišel již po osmi letech její existence, další změna (v podobě ústavního dodatku) přišla za dva roky. Tyto kroky v oblasti konstituce byly navrženy tak, aby dále prohloubily prezidentovy pravomoci a zvýšily jeho moc. Nepovedlo se mu výrazně implementovat participativní demokracii do politického systému. V oblasti chudoby a snižování nerovnosti si vedl úspěšně, nicméně základ jeho sociální politiky vycházející z vysokých cen ropy se zdá být dlouhodobě neudržitelný. Rozsáhlé problémy, se kterými se potýká Venezuela po úmrtí prezidenta Cháveze, potvrzují rozporuplné výsledky aplikace socialismu 21. století Heinze Dietericha Steffana ve Venezuele.

Záměrem této práce bylo přispět k hlubšímu pochopení chavismu jako originálního konceptu ve Venezuele, který v sobě propojuje populistické proklamace, socialismus 21. století, osobu Huga Cháveze, permanentní kampaň a změnu prezidentem vytvořených institucí, koncentraci moci v rukou hlavy státu a štedré sociální programy navrhované prezidentem bez hlubšího a institucionálního zakotvení ve venezuelském politickém systému. Z mnoha politických, sociálních, ekonomických a společenských aspektů se práce soustředila pouze na vybrané segmenty tak, aby bylo možné identifikovat zásadní kroky v politickém a sociální oblasti, které by pomohly více přiblížit projekt participativní demokracie a socialismu 21. století, který je velmi zajímavý tím, že se jedná o kvalitativně odlišný mechanismus v porovnání s modelem klasické zastupitelské demokracie a tržního hospodářství. Vzhledem k rozporuplným a nejednoznačným informacím se práce snažila zprostředkovat nejen vládní pohled, ale také kritickou analýzu nezávislých odborníků a organizací.

Tato práce věnovala pozornost vybraným vnitropolitickým aspektům a zcela opomíjela zahraniční politiku a postavení Venezuely na mezinárodní scéně. Jedná se o velmi důležitou oblast, kterou nebylo možné vzhledem k náročnosti na rozsah adekvátně zpracovat. Také v rovině geopolitické bude případný výzkum narážet na zkreslené či chybějící informace ze strany vlády a klíčové ropné společnosti PDVSA, nicméně se jedná o oblast velmi vhodnou k výzkumu v kontextu Steffanem navrhovaného regionálního bloku, který by byl protiváhou vlivu USA. Z hlediska možného výzkumu se dále nabízí podrobné rozpracování voličského

spektra, jež dlouhodobě drželo u moci prezidenta Cháveze, analýza decentralizačního procesu z pohledu fungování komunálních rad. V rovině sociální bude jistě zajímavé sledovat dlouhodobou křivku vývoje chudoby, jako další nosné téma se jeví podrobná analýza struktury obyvatel participujících na jednotlivých misích, protože jeden ze zdrojů použitých v této práci signalizuje, že ačkoliv byly mise prezentovány jako programy pro nejpotřebnější, bylo procento využití státních sociálních programů u nejchudších skupin občanů relativně nízké. Zcela zásadní bude v dalších letech sledovat, jakým způsobem si venezuelská vláda poradí s financováním misí při současných nízkých cenách ropy. Za pozornost v dalším výzkumu stojí také Chávezova politika, protože dílčí zjištění v této práci naznačují, že i v této oblasti existovaly za Huga Cháveze značné rozpory mezi deklarovanými cíly a skutečně prováděnou politikou.

PRAMENY A LITERATURA

PRAMENY

Albornoz, Orlando. 2013. „Hugo Chávez's higher education legacy.“ *University World News*. Dostupné na: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20130924134459619> (7.4.2015).

Aló, presidente. 2010. „Aló, Presidente": ¡Cómo un Presidente cautivó una audiencia, oyendo pasar los años!“ *Aló, Presidente*, 18. března 2010. Dostupné na: <http://www.alopresidente.gob.ve/historia/28/1633> (24.10.2014).

BBC. 1999. „UK Politics. What is the Third Way?“ *BBC News*, 27. září 1999. Dostupné na: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/458626.stm#top> (23.9.2014).

BBC. 2013. „El hombre que imaginó el "socialismo del siglo XXI"“ *BBC Mundo*, 12. dubna 2013. Dostupné na: http://www.bbc.co.uk/mundo/noticias/2013/04/130412_venezuela_mexico_heinz_dieterich_chavez_socialismo_siglo_xxi_jcps (23.11.2014).

Caballo de Madera. 2014. „Tenemos que estar claros quien es quien: MBR-200 Movimiento Bolivariano de la Revolución.“ Dostupné na: <http://resistenciavenezuela.net/2014/10/03/tenemos-que-estar-claros-quien-es-quien-mbr-200-movimiento-bolivariano-de-la-revolucion/> (31.1.2015).

Catholic News Agency. 2009. „Venezuela Catholic leaders fear Chavez's property confiscations could target Church.“ Dostupné na: http://www.catholicnewsagency.com/news/venezuela_catholic_leaders_fear_chavez_s_property_confiscations_could_target_church/ (7.3.2015).

Comisión Económica para América Latina y el Caribe. Dostupné na: <http://cepal.org>

Constitución de la República Bolivariana de Venezuela. 1999.

Constitución de la República de Venezuela. 1961.

Contraloría General de la República Bolivariana de Venezuela. Dostupné na: <http://www.cgr.gob.ve/>

Convenio Integral de Cooperación entre la República de Cuba y la República Bolivariana de Venezuela. 2000. Dostupné na: http://www.mpdc.es/components/com_mtree/attachment.php?link_id=528&cf_id=39 (26.2.2015).

Corte Nacional Electoral. Dostupné na: <http://www.cne.gob.ve/web/index.php>

ČT24. 2009. „Venezuelu rozděluje nový školský zákon.“ ČT24, 14. srpna 2009. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/63770-venezuelu-rozdeluje-novy-skolsky-zakon/> (3.3.2015).

Defensoría del Pueblo. Dostupné na: <http://www.defensoria.gob.ve/>

El Mundo. 2007. „Chávez califica de 'victoria de mierda' el triunfo de la oposición.“ *El Mundo*, 6. prosince 2007. Dostupné na: <http://www.elmundo.es/elmundo/2007/12/06/internacional/1196897757.html> (14.1.2015).

El Mundo. 2012. „Frasas para recordar del presidente Hugo Chávez.“ *El Mundo*, 22. září 2012. Dostupné na: <http://www.elmundo.com.ve/noticias/actualidad/politica/frases-para-recordar-del-presidente-hugo-chavez.aspx> (24.2.2015).

El País. 2007. „Venezuela dice 'no' a la Constitución de Chávez.“ *El País*, 3. prosince 2007. Dostupné na: http://internacional.elpais.com/internacional/2007/12/03/actualidad/1196636401_850215.html (14.1.2015).

El Tribunal Supremo de Justicia, Sala Constitucional. 15. března 2004. Soudce zpravodaj José Manuel Delgado Ocando. Dostupné na: <http://historico.tsj.gob.ve/decisiones/scon/marzo/442-230304-04-0620.HTM>

El Tribunal Supremo de Justicia, Sala Constitucional. 18. prosince 2008. Soudce zpravodaj Arcadio Delgado Rosales. Dostupné na: <http://servicio.bc.uc.edu.ve/derecho/revista/5-2009/5-8.pdf> (2.2.2015).

El Universal. 1999. „Death and destruction in Vargas state.“ *El Universal*, Caracas. Dostupné na: http://www.eluniversal.com/aniversario/100/en_ca11_art_death-and-destructio_01A2251997 (21.1.2015).

El Universal. 2001. „Plan Bolívar manejó 200 millardos.“ *El Universal*, 1. dubna 2001. Caracas. Dostupné na: http://www.eluniversal.com/2001/08/18/pol_art_18108AA (21.1.2015).

El Universal. 2006. „De la vía al socialismo nadie me saca.“ *El Universal*, 6. prosince 2006. Caracas. Dostupné na: http://www.eluniversal.com/2006/12/06/elect_art_99686A (23.9.2014).

El Universal. 2010a. „Istúriz insiste en desmontar las alcaldías y gobernaciones.“ *El Universal*, 17. října 2010. Caracas. Dostupné na: http://www.eluniversal.com/2010/10/17/pol_ava_isturiz-insiste-en-d_17A4618453 (12.1.2015).

El Universal. 2010b. „Siete médicos cubanos demandan a Cuba y Venezuela por "esclavitud moderna".“ *El Universal*, 22. února 2010. Caracas. Dostupné na: http://www.eluniversal.com/2010/02/22/pol_ava_siete-medicos-cubano_22A3468577 (27.2.2015).

El Universal. 2015a. „Cae aprobación de Maduro en un 22% : encuesta.“ *El Universal*, 2. ledna 2015. Caracas. Dostupné na: <http://www.eluniversal.com.mx/el->

mun-do/2015/nicolas-maduro-cae-un-22-en-momento-de-recesion-1065710.html
(4.1.2015).

El Universal. 2015b. "Poverty in socialism." *El Universal*, 7. března 2015, Caracas.
Dostupné na: <http://www.eluniversal.com/economia/150307/poverty-in-socialism>
(13.4.2015).

Freedom House. "*Venezuela*." Dostupné na: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/1999/venezuela>

Fundamentos de Organización Círculos Bolivarianos. República Bolivariana de Venezuela. První část Dostupné na:

http://circulosbolivarianossocialistas.bligoo.es/media/users/8/417543/files/31249/LIBRO_DE_LOS_CIRCLS_BOLIVARIANOS_PARTE_I.pdf

Gallup Institute. 2011. "*Latin Americans Most Positive in the World*." Dostupné na: http://www.gallup.com/poll/159254/latin-americans-positive-world.aspx?utm_source=alert&utm_medium=email&utm_campaign=syndication&utm_content=morelink&utm_term=Venezuela#1 (2.2.2015).

Gegenstandpunkt. 2009. „Heinz Dieterichs „Sozialismus des 21. Jahrhunderts“ Ein soziologisch-geschichtsphilosophischer Neuaufguss der Utopie einer gerechteren Welt.“ *Gegenstandpunkt* 4-09. Dostupné na: <http://www.gegenstandpunkt.com/gs/2009/4/gs20094101h1.html> (19.11.2014).

Human Rights Watch. 2008. *A Decade Under Chávez: Political Intolerance and Lost Opportunities for Advancing Human Rights in Venezuela*. New York: Human Rights Watch.

Chávez, Hugo. 1996. *Agenda Alternativa Bolivariana*. Caracas: Ediciones Correo Del Orinoco.

Idnes.cz. 2010. „Chávez spustil nový pořad. Z éteru může promlouvat, kdy se mu zamane.“ *idnes.cz*. Dostupné na: http://zpravy.idnes.cz/chavez-spustil-novy-porad-z-eteru-muze-promlouvat-kdy-se-mu-zamane-1f3-/zahranicni.aspx?c=A100210_124036_zahranicni_btw (23.9.2014).

Idnes.cz. 2013. „Chávez může začít vládnout i bez přísahy, tvrdí venezuelská vláda.“ *idnes.cz*. 5. ledna 2013. Dostupné na: http://zpravy.idnes.cz/chavez-muze-vladnout-i-bez-prisahy-tvrdi-venezuelska-vlada-p4p-/zahranicni.aspx?c=A130105_095922_zahranicni_btw (30.11.2014).

Ihned.cz. 2014. „Venezuelu trápí "cválající inflace". Ceny za jediný rok vyletěly o 63 procent.“ *Ihned.cz*. 11. září 2014. Dostupné na: <http://byznys.ihned.cz/c1-62782160-venezuelu-trapi-cvalajici-inflace-ceny-za-jediny-rok-vyletely-o-63-procent> (13.4.2015).

Kozloff, Nikolas. 2006b. „Hugo Chavez and Latin American Populism: Steve Stein with Nikolas Kozloff.“ *The Brooklyn Rail*. Dostupné na: <http://www.brooklynrail.org/2006/12/express/hugo-chavez> (23.10.2014).

La idea de Chávez. Anotaciones para su estudio. Gobierno Bolivariano de Venezuela. Dostupné na: <http://venezuela-us.org/es/wp-content/uploads/2013/03/Ideas-de-Chavez.pdf> (2.9.2014).

La Sala Constitucional del Tribunal Supremo de la Justicia. 24. ledna 2002. „*El Estado social de derecho y de justicia nuevo paradigma del Estado venezolano. Comentarios a la Sentencia N° 85*.“ Dostupné na: <http://www.scielo.org.ve/pdf/frone/v15n2/art12.pdf> (24.2.2015).

LaHora Nacional. 2013. „Conaie: Chávez, un ejemplo de lucha antimperialista.“ *LaHora Nacional*, 6. března 2013. Dostupné na: <http://www.lahora.com.ec/index.php/noticias/show/1101474624> (23.11.2014).

LaRepublica.pe. 2014. „En el aniversario de Chávez, Maduro rompe relaciones con Panamá.“ *LaRepublica.pe*, 6. března 2014. Dostupné na: <http://www.larepublica.pe/06-03-2014/en-el-aniversario-de-chavez-maduro-rompe-relaciones-con-panama> (7.4.2015).

Las campañas admirables del Presidente Hugo Chávez. 2012. *Gobierno Bolivariano*. Caracas: Ediciones Correo Del Orinoco.

Las Misiones Bolivarianas. 2006. Caracas: Ministerio de Comunicación e Información. Dostupné na: www.mci.gob.ve (19.9.2014).

Latinobarómetro.org. Dostupné na: <http://www.latinobarometro.org/latOnline.jsp>

Ley Orgánica De Educación. 2009. Dostupné na: http://www.me.gob.ve/ley_organica.pdf. (12.3.2015).

Ley Orgánica de Los Consejos Comunales. 2009. Dostupné na: <http://www.ucla.edu.ve/viacadem/comunitario/leyes/LeyOrganicaConsejosComunales.pdf> (10.1.2015).

Ley Orgánica Del Tribunal Supremo De Justicia. Dostupné na: http://www.mp.gob.ve/c/document_library/get_file?p_l_id=29950&folderId=14478&name=DLFE-2755.pdf (24.10.2014).

Líneas Generales del Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2001 – 2007. Ministerio del Poder Popular de Planificación. Dostupné na: <http://www.mppp.gob.ve/publicaciones-2/documentos-oficiales/> (13.10.2014).

Líneas Generales del Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2007-2013. Ministerio del Poder Popular de Planificación. Dostupné na: <http://www.mppp.gob.ve/publicaciones-2/documentos-oficiales/> (13.10.2014).

Líneas Generales del Plan de Desarrollo Económico y Social de la Nación 2013-2019. Ministerio del Poder Popular de Planificación. Dostupné na: <http://www.mppp.gob.ve/publicaciones-2/documentos-oficiales/> (13.10.2014).

Llach, Lucas. 2013. „La pobreza en la Venezuela de Chávez.“ *Lanacion.com*. Dostupné na: <http://blogs.lanacion.com.ar/ciencia-maldita/international-geographic/la-pobreza-en-la-venezuela-de-chavez/> (1.4.2015).

Márquez, Trino. 2013. „Venezuela: Failure of the Communal State.“ *Panam Post. News & Analysis in the Americas*. Dostupné na: <http://panampost.com/trino-marquez/2013/11/11/venezuela-failure-of-the-communal-state/> (12.2.2015).

Ministerio del Poder Popular de Planificación. Instituto Nacional de Estadística (INE). Dostupné na: <http://www.ine.gov.ve/>

Ministerio del Poder Popular de Planificación. Sistema Integrado de Indicadores Sociales de Venezuela (SISOV). Dostupné na: <http://sisov.mppp.gob.ve/indicadores/>

Ministerio del Poder Popular para la Salud. Dostupné na: <http://www.mpps.gob.ve/>

Ministerio del Poder Popular para las Comunas y los Movimientos Sociales. Dostupné na: <http://www.mpcomunas.gob.ve/>

Misiones Bolivarianas. 2007. Caracas: Ministerio de Comunicación e Información.

OAS. Inter-American Commission on Human Rights. 2005. *Annual Report 2005*. Dostupné na: <http://www.cidh.org/annualrep/2005eng/chap.4e.htm> (14.1.2015).

OPEC. 2015. Dostupné na: http://www.opec.org/opec_web/en/index.htm

OSN. 2015. *Rozvojové cíle MDGs*. Dostupné na: <http://www.osn.cz/zpravodajstvi/zaber/?i=205> (26.2.2015).

Otis, John. 2007. „Chavez plans new 'geometry of power' in Venezuela.“ *Houston Chronicle South America Bureau*. Dostupné na: <http://www.chron.com/news/nation-world/article/Chavez-plans-new-geometry-of-power-in-Venezuela-1805476.php> (9.1.2015).

Partido Socialista Unido de Venezuela. Dostupné na: <http://www.psuv.org.ve>

Partido Socialista Unido de Venezuela. *Libro Rojo*. 2010. Dostupné na: <http://www.portalalba.org/biblioteca/PSUV.%20Libro%20Rojo.pdf>

PCWorld. 2002. „Peer-to-peer síť.“ *PCWorld Internet*. Dostupné na: <http://pcworld.cz/internet/peer-to-peer-site-13299> (24.10.2014).

Pearson, Kirk. 2003. „What is Distributed Computing?“ *Internet-based Distributed Computing Projects*. Dostupné na: <http://distributedcomputing.info/distrib-2003/> (4.10.2014).

Perú21. 2012. „Hugo Chávez decretó 54 leyes con poderes especiales.“ *Perú21*, 18. června 2012. Dostupné na: <http://peru21.pe/2012/06/18/mundo/hugo-chavez-decreto-54-leyes-poderes-especiales-2029309> (30.11.2014).

Petkoff, Teodoro. 2010. „Chávez privatiza PDVSA.“ *TalCualDigital.com*. 28. října 2010. Dostupné na: <http://www.talcualdigital.com/nota/visor.aspx?id=42961> (13.1.2015).

Riddell, John. 2008. „From Marx to Morales: Indigenous Socialism and the Latin Americanization of Marxism.“ *John Riddell. MARXIST ESSAYS AND COMMENTARY*. Dostupné na: <https://johnriddell.wordpress.com/2008/06/16/from-marx-to-morales-indigenous-socialism-and-the-latin-americanization-of-marxism/> (23.10.2014).

Rtve.es. 2010. „De repente... Chávez', un nuevo programa de radio para la "batalla mediática" del líder venezolano.“ *Rtve. es. Noticias > Mundo > Venezuela*, 9. února 2010. Dostupné na: <http://www.rtve.es/noticias/20100209/repente-chavez-nuevo-programa-radio-para-batalla-mediatica-del-lider-venezolano/317134.shtml> (24.10.2014).

RunRun.es. 2013. „Dieterich, el padre del Socialismo Siglo XXI, habla de su proceso con Hugo Chávez.“ *RunRun.es*. Dostupné na: <http://runrun.es/runrunes-de-bocaranda/runrunes/67656/dieterich-el-padre-del-socialismo-siglo-xxi-habla-de-su-proceso-con-hugo-chavez.html> (23.10.2014).

Social Missions. 2014. Caracas: Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información.

TeleSUR. 2014a. „Hace 16 años cambió la historia de Venezuela con triunfo de Hugo Chávez.“ *TeleSUR*, 6. prosince 2014. Dostupné na: <http://www.telesurtv.net/news/Triunfo-de-Hugo-Chavez-hace-16-anos-marco-historia-venezolana-20141206-0018.html> (23.1.2015).

TeleSUR. 2014b. „*Hugo Chávez fue el gran protector del pueblo.*“ Noticias. *TeleSUR*, 5. března 2014. Dostupné na: <http://www.telesurtv.net/news/Hugo-Chavez-fue-el-gran-protector-del-pueblo-20140305-0032.html> (12.9.2014).

TeleSUR. 2014c. „Venezuela and Bolivia Celebrate Beating Illiteracy.“ *TeleSUR*, 8. září 2014. Dostupné na: <http://www.telesurtv.net/english/news/Venezuela-and-Bolivia-Celebrate-Beating-Illiteracy-20140908-0044.html> (7.4.2015).

TeleSUR 2015. „*Fallece creadora del método de alfabetización “Yo sí puedo”*“ Noticias. *TeleSUR*, 18. ledna 2015. Dostupné na: <http://www.telesurtv.net/news/Fallece-creadora-del-metodo-de-alfabetizacion-Yo-si-puedo-20150118-0028.html> (20.2.2015).

The Carter Center. 2005. *Observing the Venezuela Presidential Recall Referendum. COMPREHENSIVE REPORT*. Atlanta: The Carter Center.

The Economist Intelligence Unit. Dostupné na: <http://www.eiu.com/home.aspx>

The Economist. 2009. „Hugo Chávez seeks to catch them young.“ *The Economist*, 20. srpna 2009. Dostupné na: <http://www.economist.com/node/14258760> (3.3.2015).

The Guardian. 2014. „24,000 murders last year confirm Venezuela as one of the world's most dangerous countries.“ *The Guardian*, 12. ledna 2014. Dostupné na: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/12/violent-crime-makes-venezuela-dangerous> (2.9.2014).

The New York Times. 2005. „3 Anti-Chávez Parties Pull Out of Election.“ *The New York Times*, 30. listopadu 2005. Dostupné na: http://www.nytimes.com/2005/11/30/international/americas/30venezuela.html?_r=0 (12.1.2015).

The New York Times. 2007. „Chávez keeping his promise to redistribute land.“ *The New York Times*, 16. května 2007. Dostupné na: http://www.nytimes.com/2007/05/17/world/americas/17iht-17venezuela.5749093.html?_r=3& (14.1.2015).

The Wall Street Journal. 2010. „Cuba's Cash-for-Doctors Program. Thousands of its health-care missionaries flee mistreatment.“ *The Wall Street Journal*, 16. srpna 2010. Dostupné na: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703977004575393202684254756> (27.2.2015).

The World Bank. 2002. *Interim Country Assistance Strategy For The Bolivarian Republic Of Venezuela*. (12.12.2014).

The World Bank. Dostupné na: <http://www.worldbank.org/>

Transparency International. „*Venezuela*.“ Dostupné na: <http://www.transparency.org/country#VEN> (12.12.2014).

UNESCO Institute for Statistics. Dostupné na: <http://www.uis.unesco.org/Pages/default.aspx>

Universidad Bolivariana de Venezuela. 2015. *Gobierno Bolivariano de Venezuela*. Dostupné na: <http://www.ubv.edu.ve/> (8.4.2015).

Vicepresidencia para el Desarrollo Social y la Revolución de la Misiones. Dostupné na: http://www.vicepresidenciasocial.gob.ve/index.php?option=com_content&view=featured&Itemid=435

World Health Organization. Dostupné na: <http://www.who.int/en/>

World Social Forum 2005 Memorial. 2005. Dostupné na: http://www.forumsocialmundial.org.br/main.php?id_menu=14_5&cd_language=2 (12.9.2014).

LITERATURA

Ali, Tariq. 2010. *Piráti Karibiku*. Všeň: Grimmus.

Andrade Díaz, Antonio. 2009. „Interpretive Research Aiming at Theory Building: Adopting and Adapting the Case Study Design.“ *The Qualitative Report* 14, č. 1. Dostupné na: <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR14-1/diaz-andrade.pdf> (12.9.2014).

Becker, Marc. 1993. *Mariategui and Latin America Marxist Theory*. Ohio: Ohio University.

Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2012. *Prameny a smysl ruského komunismu*. Praha: Prostor.

Bowman, John L. 2005. *Socialism in America*. 2. vydání. Lincoln: iUniverse.

Brewer-Carias, Allan R. 1999. *PODER CONSTITUYENTE ORIGINARIO Y ASAMBLEA NACIONAL CONSTITUYENTE. (Comentarios sobre la interpretación jurisprudencial relativa a la naturaleza, la misión y los límites de la Asamblea Nacional Constituyente)*. Caracas: Editorial Jurídica Venezolana.

Brewer-Carías, Allan R. 2010. *Dismantling Democracy in Venezuela: The Chávez Authoritarian Experiment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bruce, Ian. 2008. *The Real Venezuela. Making Socialism in the Twenty-first Century*. London: Pluto Press.

Buben, Radek. 2008. „Venezuelan Presidential Election 2006: Sin novedades. In: *Election Year 2006. Latin America at the Crossroads?* Eds. Pavlína Springerová, Lenka Špičánová a Jan Němec. Praha: AMO, 115-135.

Burbach, Roger. 2014. „The Radical Left’s Turbulent Transition: An Overview.“ In: *Latin America’s Radical Left*. Ed. Steve Ellner. Lanham: Rowman & Littlefield, 27-43.

Castañeda, Jorge. 2006. „Latin America's Left Turn.“ *Foreign Affairs* 85, č. 3. Dostupné na: <http://www.foreignaffairs.com/articles/61702/jorge-g-castaneda/latin-americas-left-turn> (12.9.2014).

Conaghan, Catherine a de la Torre, Carlos. 2008. „The Permanent Campaign of Rafael Correa: Making Ecuador's Plebiscitary Presidency.“ *The International Journal of Press/Politics* 13, č. 3, 267-284.

Conniff, Michael L. 2012. *Populism in Latin America*. Alabama: The University of Alabama Press.

Corrales, Javier. 2010. „The Repeating Revolution. Chávez's New Politics and Old Economics.“ In: *Leftist Governments in Latin America. Successes and Shortcomings*. Eds. Kurt Weyland, Raúl L. Madrid a Wendy Hunter. Cambridge: Cambridge University Press, 28-57.

Corrales, Javier a Penfold, Michael. 2011. *DRAGON IN THE TROPICS. Hugo Chávez and the political economy of revolution in Venezuela*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.

Davies, Norman. 2005. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. 2. vydání. Praha: Prostor.

Delong-Coha, Seth. 2005. „Venezuela's Agrarian Land Reform: More like Lincoln than Lenin.“ *Venezuelanalysis.com*. Dostupné na: <http://venezuelanalysis.com/analysis/963> (1.2.2015).

Domínguez, Mariluz. 2008. „La pobreza en el discurso del presidente de Venezuela, Hugo Chávez Frías.“ *Discurso & Sociedad*, 2, č. 2., 297-329.

Drulák, Petr. 2008. *Jak zkoumat politiku*. Praha: Portál.

Dvořáková, Vladimíra a Kašpar, Václav. 2010. „Latinská Amerika: úvod do studia a výzkumu.“ In: *Politické systémy Latinské Ameriky*. Eds. Jan Němec a kol. Praha: Oeconomica, 10-28.

Dvořáková, Vladimíra, Buben, Radek a Němec, Jan. 2012. *¡Que el pueblo mande! Levicové vlády, populismus a změny režimu v Latinské Americe*. Praha: Slon.

Edwards, Sebastian. 2010. *Left Behind. Latin America and the False Promise of Populism*. Chicago: The University of Chicago Press.

Ellner, Steve, ed. 2014. *Latin America's Radical Left*. Lanham: Rowman & Littlefield.

España N., Luis Pedro. 2008. „The Social Policy of the Bolivarian Revolution.“ *ReVista. Harvard Review of Latin America*. Dostupné na: <http://revista.drclas.harvard.edu/book/social-policy-bolivarian-revolution> (30.12.2014).

Fernandes, Sujatha. 2008. „Social Policy in Chávez's Venezuela.“ *ReVista. Harvard Review of Latin America*. Dostupné na: <http://revista.drclas.harvard.edu/book/social-policy-ch%C3%A1vezs-venezuela> (30.12.2014).

Finol, Yldefonso. 2011. *El Socialismo del siglo XXI. Definiciones y particularidades del proceso venezolano*. Caracas: El perro y la rana.

Galli, Rossana a Kucera, David. 2003. „Informal employment in Latin America: Movements over business cycles and the effects of worker rights.“ *International Institute for Labour Studies*. Dostupné na: <http://www.ilo.org/inst> (14. 11. 2014).

Gonzalez, Mike. 2007. „José Carlos Mariátegui: Latin America's forgotten Marxist.“ *International Socialism*. Dostupné na: <http://wptrain.tk/?p=336> (3.1. 2015).

Guevara, Ernesto Che. 1960. *La guerra de guerillas*. Librodot.com.

Harnecker, Marta. 2005. *Understanding the Venezuelan Revolution. Hugo Chávez talks to Marta Harnecker*. New York: Monthly Review Press.

Hawkins, Kirk A. 2010. *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hayek, Friedrich August. 2004. *Cesta do otroctví*. Brno: Barrister & Principal.

Hendl, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.

Heywood, Andrew. 2008. *Politické ideologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.

Holman, Robert. 2005. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vydání. Praha: C.H. Beck.

Chávez Frías, Hugo. 2011a. *El socialismo del siglo XXI*. Caracas: Ministerio del Poder Popular para la Comunicación y la Información.

Chávez, Hugo. 2011b. *Pensamientos del Presidente Chávez*. Caracas: Correo del Orinoco.

Chávez, Hugo. 2002. *Un Hombre, Un Pueblo*. San Sebastián: Tercera Prensa.

Isturiz, Aristóbulo. 2005. „Now We Must Consolidate This Bolivarian Educational System.“ *venezuelanalysis.com*. Dostupné na: <http://venezuelanalysis.com/analysis/1061> (22.2.2015).

Jackson, Robert a Sorensen, Georg. 2006. *Introduction to International Relations, Theories and Approaches*. 3. vydání. Oxford: Oxford University Press.

Jones, Brian. 2008. „Marxism in a single volume.“ *International Socialist Review*. Dostupné na: <http://www.isreview.org/issues/59/feat-engels.shtml> (12.9.2014).

Jorgensen, Marianne a Phillips, Louise J. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: Sage Publications.

Jurásek, Miroslav. 2014. „Venezuela: když se lidé bojí vycházet ze svých domovů.“ *Mezinárodní politika*, č. 1. Dostupné na: <http://www.iir.cz/list/mezinarodni-politika-1-2014> (20. 10. 2014).

Keen, Benjamin a Haynes, Keith. 2009. *A History of Latin America*. 8. vydání. Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company.

Klíma, Jan. 2011. *Přehled dějin Latinské Ameriky*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Kouba, Karel. 2011. „Kvalitativní metody příčinného usuzování v politologii.“ In: *Úvod do studia politiky*. Eds. Miroslav Novák et al. Praha: SLON, 394-425.

Kozloff, Nikolas. 2006a. *Hugo Chavez: Oil, Politics, and the Challenge to the U.S.* New York: Palgrave Macmillan.

Kunc, Jiří. 1999. „Model Venezuela: Revoluce, "dekonsolidace demokracie", nebo antipolitická politika?“ *Politologická Revue* 2, č. 2, 87-113.

Lalander, Rickard. 2012. „Neo-Constitutionalism in Twenty-first Century Venezuela: Participatory Democracy, Deconcentrated Decentralization or Centralized Populism?“ In: *New Constitutionalism in Latin America*. Eds. Detlef Nolte a Almut Schilling-Vacaflor. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 163-183.

Lanzaro, Jorge. 2008. „La socialdemocracia criolla.“ *Nueva Sociedad* č. 127. Dostupné na: www.nuso.org/upload/articulos/3546_1.pdf (26. 11. 2014).

Lanzaro, Jorge. 2011. „La social democracia criolla: Un estreno histórico.“ *LASAFORUM*. 3. debata. Dostupné na: lasa.international.pitt.edu/forum/files/.../Debates3.pdf (26. 11. 2014).

Lebowitz, Michael. 2012. „The spectre of socialism for the 21st century: Build it now!“ *Links International Journal Of Socialist Renewal* č. 3. Dostupné na: <http://links.org.au/node/503> (20. 12. 2014).

Lenin, Vladimir Iljič. 1917. *Stát a revoluce*. Praha: Michal Zítko.

Levitsky, Steven a Roberts, Kenneth M., eds. 2011. *The Resurgence of the Latin's America Left*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Lijphart, Arend. 1999. *Patterns of democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.

Livingstone, Grace. 2011. *Zadní dvorek Ameriky*. Všeň: Grimmus.

Madrid, Raúl L, Hunter, Wendy a Weyland, Kurt. 2010. „The Policies and Performance of the Contestatory and Moderate Left.“ In: *Leftist Governments in Latin America. Successes and Shortcomings*. Eds. Kurt Weyland, Raúl L Madrid a Wendy Hunter. Cambridge: Cambridge University Press, 140-181.

Mainwaring, Max G. 2005. *Venezuela's Hugo Chávez, Bolivarian Socialism, and Asymmetric Warfare*. Carlisle: Strategic Studies Institute.

Mariátegui, José Carlos. 1923. *Historia de la Crisis Mundial*. Archivo Chile.

Mariátegui, José Carlos. 2007. 3. *Siete Ensayos de Intepretación de la Realidad Peruana*. 3. rozš. a dopl. vydání. Biblioteca Ayacucho.

Marx, Karl a Engels, Friedrich. 1848. *Komunistický manifest*. Brno: Blok.

Marx, Karl a Engels, Friedrich. 1958. *Spisy*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury.

Matsen, Egil, Natvik, Gisle J a Torvik, Ragnar. 2014. *Petropopulism*. Trondheim: Norwegian University.

Meade, Teresa A. 2009. *A History of Modern Latin America: 1800 to the Present*. Malden: John Wiley & Sons.

Mises von, Ludwig. 1951. *Socialism. An Economic and Sociological Analysis*. New Haven: Yale University Press.

Nachtigallová Novotná, Mariana. 2010. „Venezuela: od Bolívara k bolívarovské revoluci.“ In: *Politické systémy Latinské Ameriky*. Eds. Jan Němec a kol. Praha: Oeconomica, 232-273.

Nachtigallová Novotná, Mariana. 2011. „Venezuelská zahraniční politika: zdroj vnitropolitické stabilizace?“ *Acta Politologica* 3, č. 1. Dostupné na: <http://acpo.fsv.cuni.cz/ACPO-36.html?requestissue&journal=ACPO&volume=3&issue=1> (20. 12. 2014).

Nachtigallová, Mariana. 2006. „Venezuela.“ In: *Politické systémy Latinské Ameriky*. Ed. Jan Němec. Praha: Oeconomica, 351-377.

Noguera, José. 2008. *Chávez: diverze a rozpínavost*. Praha: Respekt Institut.

Nun, José. 2003. *DEMOCRACY: Government Of the People or Government of the Politicians?* Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

O'Lincoln, Tom. 1990. „A South American revolutionary. Jose Carlos Mariátegui and Peruvian socialism.“ *Socialist Review*, č. 2. Dostupné na: <https://www.marxists.org/archive/mariateg/biography/biography.htm> (3.1. 2015).

Onuf, Nicholas. 2010. „Trnitá kariéra konstruktivisty v mezinárodních vztazích.“ *Mezinárodní vztahy* č. 1, 99-108.

Popper, Karl R. 1970. „Reason or Revolution?“ *European Journal of Sociology*, č. 11 252-262.

Pospíšilová, Lenka. 2006. „Peru.“ In: *Politické systémy Latinské Ameriky*. Ed. Jan Němec. Praha: Oeconomica, 285-320.

Reid, Michael. 2007. *Forgotten Continent. The Battle for Latin's America Soul*. Lancaster: St. Edmundsbury Press.

Roberts, Kenneth. 2012. „Preface“ In: *Populism in Latin America*. Ed. Michael L. Conniff. 2. vydání. Alabama: The University of Alabama Press, IX-X.

Ross, Clifton. 2014. „Venezuela. Introduction by Clifton Ross.“ In: *Until the Rulers Obey: Voices from Latin America Social Movements*. Eds. Clifton Ross a Marcy Klein. Oakland: PM Press, 179-186.

Ross, Jennifer N. 2004. „*The Changing Role of the Military in Latin America*.“ FOCAL, The Canadian Foundation for the Americas.

Rush, Cynthia R. 1999. „Norberto Ceresole: Chávez's Rasputin.“ *Executive Intelligence Review* 26, č. 28. Dostupné na: <http://www.larouchepub.com/eiw/public/1999/eirv26n28-19990716/index.html> (12.9.2014).

Sassoon, Donald. 2003. *Socialism in the Twentieth Century: a historical reflection*. Working Paper 1-11, Hokkaido University. Dostupné na: lex.juris.hokudai.ac.jp/global-g/paper/1-11.pdf (23. 12. 2014).

Schumpeter, Joseph A. 2004. *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: CDK.

Skidmore, Thomas E. a Smith, Peter H. 2005. *Modern Latin America*. 6. vydání. Oxford: Oxford University Press.

Springerová, Pavlína. 2008. „Introduction.“ In: *Election Year 2006. Latin America at the Crossroads?* Eds. Pavlína Springerová, Lenka Špičánová a Jan Němec. Praha: AMO, 9-19.

Springerová, Pavlína. 2009. „Jihoamerická integrace: od ekonomických motivů k politickým?“ In: *Regionální integrační procesy*. Eds. Šárka Waisová a kol. Plzeň: Aleš Čeněk, 251-277.

Stake, Robert E. 1994. „Case studies.“ In: *Handbook of Qualitative Research*.“ Eds. Norman K. Denzin a Yvonna S. Lincoln. London: Sage Publications, 236-247.

Steffan, Heinz Dieterich. 2003. *El Socialismo del Siglo XXI*. Dostupné na: www.rebellion.org/docs/121968.pdf (12. 9. 2014).

Steffan, Heinz Dieterich. 2005. „*The World Revolution Advances Through Hugo Chavez*.“ Dostupné na: <http://reality.gn.apc.org/econ/chavez2.html> (13. 9. 2014).

Steffan, Heinz Dieterich. 2006. „The Socialism of the 21st Century“ *European Institute for Progressive Cultural Policies*. Dostupné na: <http://eipcp.net/transversal/0805/dieterich/en> (13. 9. 2014).

Steffan, Heinz Dieterich. 2007a. „In Venezuela, Conditions for Building Socialism of the 21st Century Have Been Created.“ *Monthly Review*. Dostupné na: <http://mrzine.monthlyreview.org/2007/marcano030107.html> (13. 9. 2014).

Steffan, Heinz Dieterich. 2007b. *Hugo Chávez y El Socialismo del Siglo XXI*. 2. rozš. a dopl. vydání. Dostupné na: www.rebellion.org/docs/55395.pdf (12. 9. 2014).

Steffan, Heinz Dieterich. 2010. „The Advance of 21st Century Socialism in Latin America and Europe.“ *The 4th Forum of the World Association for Political Economy*. Dostupné na: ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/OPE/.../0062.html (24. 10. 2014).

Suggett, James. 2009. „Venezuelan Education Law: Socialist Indoctrination or Liberatory Education?“ *venezuelanalysis.com*. Dostupné na:
<http://venezuelanalysis.com/analysis/4734> (22.2.2015).

Špičánová, Lenka. 2008. „Presidential Elections in Peru. „The second chance“ for the moderate left.“ In: *Election Year 2006. Latin America at the Crossroads?* Eds. Pavlína Springerová, Lenka Špičánová a Jan Němec. Praha: AMO, 61-79.

Tománek, Martin. 2011. „Selhal v Latinské Americe Washingtonský konsensus?“ *Mezinárodní politika*, č. 7. Dostupné na: <http://cepin.cz/cze/clanek.php?ID=1011> (20. 10. 2014).

Torre de la, Carlos. 2010. *Populist Seduction in Latin America*. 2. vydání. Ohio: Center for International Studies.

Weyland, Kurt. 2001. „Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics.“ *Comparative Politics* 34, č. 1, 1-22.

Wilpert, Gregory. 2003a. „Venezuela’s New Constitution.“ *Venezuelanalysis.com*. Dostupné na: <http://venezuelanalysis.com/analysis/70> (12.12.2014).

Wilpert, Gregory. 2003b. „Venezuela's Mission to Fight Poverty.“ *Venezuelanalysis.com*. Dostupné na: <http://venezuelanalysis.com/analysis/213> (9.1.2014).

Wilpert, Gregory. 2006. „El significado del socialismo del siglo XXI para Venezuela.“ *Venezuelanalysis.com*. Dostupné na: <http://www.rebellion.org/noticia.php?id=35079> (3.9.2014).

Wilpert, Gregory. 2007. „Venezuela’s Constitutional Reform: An Article-by-Article Summary.“ *Venezuelanalysis.com*. Dostupné na:
<http://venezuelanalysis.com/analysis/2889> (12.1.2015).

Woods, Alan. 2008. *Reformism or Revolution. Marxism and socialism of the 21st century. (Reply to Heinz Dieterich)*. London: Wellred Publications.

Wright, Tony. 1996. *Socialisms old and new*. London: Routledge.

Wynia, Gary W. 1990. *The politics of Latin American development*. 3. vydání. Cambridge: Cambridge University Press.

Zovatto, Daniel. 2014. „Reelection, continuity and hyper-presidentialism in Latin America.“ *IDEA*. Dostupné na: <http://www.idea.int/americas/reelection-continuity-and-hyper-presidentialism-in-latin-america.cfm> (12.1.2015).

